

Міністерство освіти і науки України
ВСП «Ковельський промислово-економічний фаховий коледж
Луцького національного технічного університету»

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Конспект лекцій
для здобувачів освітньо-професійного ступеня
фаховий молодший бакалавр
галузі знань 07 Управління та адміністрування
/D Бізнес, адміністрування та право
спеціальності 071/D1 Облік і оподаткування
денної форми здобуття освіти

Ковель, 2025

Затверджено до видання методичною радою ВСП «КПЕФК Луцького НТУ»,
протокол №1 від «29» серпня 2025 року.

Голова методичної ради ВСП «КПЕФК ЛНТУ» _____ Ігор ІЛЮШИК
(підпис)

Розглянуто і схвалено на засіданні циклової комісії з обліку і оподаткування та менеджменту ВСП «КПЕФК ЛНТУ»

протокол №1 від «18» вересня 2025 року.

Голова комісії _____ Світлана САМЧИНСЬКА
(підпис)

Електронна копія друкованого видання передана до книжкового фонду бібліотеки ВСП «КПЕФК ЛНТУ»

Завідувачка бібліотеки _____ Неля ТЕЛЮЧИК

Укладач: _____ Леся ЗУБЧИК, викладач-методист ВСП «КПЕФК ЛНТУ»
(підпис)

Рецензент: _____ Володимир ПИЦ, кандидат економічних наук,
(підпис) викладач-методист ВСП «КПЕФК ЛНТУ»

Відповідальний за випуск: _____ Леся ПРОКОПЧУК, методист ВСП
(підпис) «КПЕФК ЛНТУ»

Економіка підприємства [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр галузі знань 07 3-91 Управління та адміністрування/D Бізнес, адміністрування та право спеціальності 071/D1 Облік і оподаткування денної форми здобуття освіти / уклад. Леся ЗУБЧИК. – Ковель: ВСП «КПЕФК ЛНТУ», 2025. – 124 с.

Конспект лекцій підготовлений з метою надання допомоги здобувачам у досконалому вивченні теоретичного матеріалу та набуття практичних навичок при виконанні економічних розрахунків.

Видання містить короткий текст теоретичного матеріалу, перелік запитань і тести для самоконтролю, список рекомендованої літератури.

Призначене для здобувачів спеціальності 071/D1 Облік і оподаткування денної форми здобуття освіти.

З М І С Т

Вступ.....	4
Розділ 1. Підприємство в сучасній системі господарювання.....	5
Лекція 1 Економіка підприємства як сфера діяльності людей і галузь знань..	5
Лекція 2 Підприємство як суб'єкт господарювання.....	9
Лекція 3 Види підприємств та їх організаційно правові форми.....	12
Лекція 4 Планування як функція управління підприємством.....	16
Лекція 5 Маркетингова діяльність підприємства.....	20
Лекція 6 Виробнича програма підприємства.....	26
Розділ 2. Персонал підприємства, продуктивність і оплата праці.....	30
Лекція 7 Трудові ресурси підприємства.....	30
Лекція 8 Продуктивність та ефективність праці.....	35
Лекція 9 Система організації оплати праці на підприємстві.....	40
Лекція 10 Форми і системи оплати праці.....	44
Розділ 3. Ресурсне забезпечення підприємства.....	49
Лекція 11 Основні засоби підприємства.....	49
Лекція 12 Спрацювання та амортизація основних засобів підприємства.....	54
Лекція 13 Оборотні засоби підприємства.....	61
Лекція 14 Нематеріальні активи і ресурси підприємства.....	67
Лекція 15 Інвестиційні ресурси підприємства.....	71
Розділ 4. Організація виробництва і забезпечення якості продукції.....	75
Лекція 16 Виробничий цикл і виробничий цикл як основа діяльності підприємства.....	75
Лекція 17 Типи і методи організації виробництва.....	83
Лекція 18 Товарна політика підприємства.....	89
Лекція 19 Якість і конкурентоспроможність продукції.....	96
Розділ 4. Фінансово-економічні результати господарської діяльності підприємства.....	101
Лекція 20 Витрати підприємства.....	101
Лекція 21 Собівартість – важливий показник діяльності підприємства.....	105
Лекція 22 Ціна на продукцію: методи встановлення та регулювання.....	109
Лекція 23 Дохід і прибуток підприємства.....	113
Лекція 24 Реструктуризація та санація підприємства.....	117
Рекомендована література.....	120

ВСТУП

В умовах ринкових відносин центр економічної діяльності переміщується до основної ланки усієї економіки – підприємства. Саме на цьому рівні створюється потрібна суспільству продукція, надаються необхідні послуги. На підприємстві зосереджені найбільш кваліфіковані кадри, тут вирішуються питання ощадливої витрати ресурсів, застосування високопродуктивної техніки, технології, розробляються бізнес-плани, застосовується маркетинг, здійснюється управління.

Усе це вимагає використання глибоких економічних знань. Адже, в умовах ринкової економіки виживає лише той, хто найбільш компетентно визначить вимоги ринку, створить і організує виробництво продукції, яка користується попитом, забезпечить високим доходом висококваліфікованих працівників.

Конспект лекцій розкриває теоретичні основи і практичні форми функціонування, механізми взаємодії підприємств як суб'єктів економічної діяльності суспільства. Він охоплює ключові розділи економіки та ефективності господарювання на рівні основної структурної ланки виробництва, теоретичні основи і практичні методи економічного впливу на процеси виробництва в умовах формування ринкової економіки.

Навчально-методичне видання підготовлено з метою надання допомоги здобувачам освіти у набутті основних професійних компетентностей щодо сукупності економічних процесів, які здійснюються на підприємстві при використанні ресурсів для задоволення потреб споживачів у відповідності до можливостей учасників господарської діяльності.

Конспект лекцій розроблений відповідно до робочої програми з освітнього компонента «Економіка підприємства».

Зміст навчального видання в логічній послідовності відображає структуру курсу.

Для визначення рівня засвоєння теоретичного матеріалу у навчально-методичному виданні пропонуються питання для самоконтролю з кожної теми курсу, тести для самоперевірки знань здобувачів та список рекомендованої літератури.

Розділ 1. Підприємство в сучасній системі господарювання

Лекція: Економіка підприємства як сфера діяльності людей і галузь знань

У лекції розглядаються наступні питання:

- 1. Дисципліна «Економіка підприємства» як наука, її зміст, завдання і зв'язок з іншими дисциплінами навчального плану*
- 2. Значення економічної освіти кадрів для забезпечення ефективності виробництва*

1. Дисципліна «Економіка підприємства» як наука, її зміст, завдання і зв'язок з іншими дисциплінами навчального плану

Термін «економіка» походить від давньогрецького слова *οἰκονομία* (οἰκονομία, "управління домогосподарством") від *οἶκος* (οἶκος, "дім") + *νόμος* (νόμος, "звичай" чи "право"), що дослівно означає «мистецтво ведення господарства». У центрі економічних процесів завжди перебували власники, виробники, посередники. Від їхнього господарювання залежав добробут тисяч громадян.

«Центр ваги» суспільної економічної діяльності зміщується до основної ланки економіки – підприємства. Саме на його рівні створюється необхідна суспільству продукція, надаються послуги, виконуються певні роботи. Знання економіки підприємства – необхідна умова розуміння суспільних соціально-економічних процесів та вирішення нагальних господарських завдань.

Економіка підприємства – це суспільна наука, що вивчає ефективне використання обмежених ресурсів, розглядає питання організації та управління виробництва, розподілу, обміну, збуту й споживання товарів та послуг.

Ціль економіки – пояснити як працюють господарства. Економіка розглядає усі сфери людського буття, так чи інакше відображає усі процеси, які відбуваються в суспільстві: від політичних до культурних, проявляє себе у суспільному житті не тільки крізь бізнес, фінанси, державні інститути, але й у злочинності, освіті, релігії та інших соціальних сферах як війна та наука.

Об'єктом вивчення освітнього компонента виступає виробничо-господарська діяльність підприємства в умовах розвинутої ринкової економіки.

Предметом вивчення освітнього компонента «Економіка підприємства» є взаємозв'язок усіх видів ресурсів у реально організованому виробництві та економічні відносини, що виникають у процесі виготовлення продукції або надання послуг за умов ринкової системи господарювання.

Основними розділами економіки є:

1. **Мікроекономіка** (мала економіка), яка ставить за мету дослідити поведінку фірм, окремих людей, сім'ї.
2. **Макроекономіка** (велика економіка), яка вивчає країни, великі інтернаціональні об'єднання та світ в цілому.

Економіка як наука має свої принципи, а саме:

1. **Взаємодія теорії і практики.** Теорія, як результат раціонального мислення, пізнання законів та закономірностей економічного розвитку – необхідна умова для

прийняття правильних рішень про напрямок використання матеріальних ресурсів, про реалізацію товарів і послуг на внутрішньому та зовнішньому ринках. Практика дає основу для наукового аналізу.

2. *Єдність мікро-і макроаналізу.* З однієї сторони, мікроаналіз дозволяє відповісти на питання, як краще вписатися в ринкові відносини, досягнути високих результатів в бізнесі. Але, з іншої сторони, при більш детальному вивченні питання виходить, що визначити, що і в якій кількості виробляти, можна тільки в тому випадку, якщо врахована динаміка загального виробництва та її перспективи.

3. *Історичного реалізму* означає, що тільки при врахування реальної ситуації, її специфіки може бути здійснений правильний аналіз процесів і явищ господарського життя.

Завдання економічної науки полягає у:

- формуванні комплексу професійних знань з економіки та ефективного господарювання на рівні первинних ланок виробництва і підприємства в цілому;
- усвідомлення суті основних категорій і понять;
- з'ясування змісту економічної роботи;
- розвитку навичок використання принципів, способів та інструментів обґрунтування, вибору і реалізації управлінських рішень.

Найтісніше економіка пов'язана з такими науками, як:

- *математика* (економіка широко використовує формули, рівняння, графіки для аналізу та ілюстрації різних процесів і явищ);
- *право* – дослідження економіки неможливе без знань законодавчих актів, які регулюють суспільні взаємини як всередині країни, так і на міжнародному рівні;
- *знання психології* дають змогу виявити особливості поведінки людини у різних життєвих ситуаціях, з'ясувати мотиви, які змушують її діяти так чи інакше;
- *вивчення історії* допомагає виявляти закономірності становлення й розвитку господарства і з'ясувати умови формування світової економіки;
- *географічні знання* дають змогу з'ясувати роль природних умов, сировинних ресурсів, соціальних факторів різних територій у розміщенні виробництва товарів й послуг.

Саме тому економіку цілком справедливо вважають головною цариною в діяльності людей, що забезпечує суспільство життєво необхідними матеріальними благами, послугами виробничо-технічного та споживчого призначення.

2. Значення економічної освіти кадрів для забезпечення ефективності виробництва

Мета освітнього компонента «Економіка підприємства» полягає у тому, щоб майбутні спеціалісти набули таких знань з економіки підприємства, які дадуть змогу їм компетентно вирішувати практичні завдання безпосередньо на підприємствах.

Важливе місце при вивченні курсу «Економіка підприємства» відведено надзвичайно актуальним питанням обґрунтування та вибору методів і формування системи показників оцінювання економічних результатів, ефективності діяльності підприємства, його конкурентоспроможності. Сучасний спеціаліст повинен досконало володіти інструментарієм оцінювання результативності та ефективності

діяльності підприємства, яке проводиться з метою не лише внутрішнього аудиту, але й для порівняння показників підприємства із показниками зовнішніх організацій, а також показниками світового рівня.

У ринковій економіці виживають лише ті підприємства, які найбільш правильно і компетентно зрозуміли вимоги ринку, організували виробництво конкурентоспроможної продукції, послуг, що користуються попитом, уміло здійснюють мотивацію висококваліфікованої творчої праці персоналу.

Економічна освіта формує економічну і правову культуру, завдяки чому вони можуть швидше адаптуватися в умовах ринкової економіки; надає не лише загальні і спеціальні економічні знання і навички, а й сприяє навчанню компетентно приймати рішення, обговорювати й оцінювати отримані результати, всебічно використовувати можливості усіх систем виробництва для підвищення його ефективності

Усе це вимагає глибоких економічних знань, а, отже, і відповідної підготовки фахівців.

Економічні знання потрібні в усіх сферах людської діяльності, а саме:

1. У житті людини:

- для розширення можливостей вибору майбутньої професії чи виду діяльності;
- для забезпечення свого добробуту;
- для втілення своєї мрії.

2. У житті суспільства:

- для побудови економічно сильної держави;
- для забезпечення достатнього рівня життя громадян;
- для досягнення соціальної і політичної стабільності, рівноправної взаємодії з іншими країнами.

Контрольні запитання:

1. Поясніть значення вивчення «Економіки підприємства» для фахової підготовки спеціалістів.
2. Що є предметом вивчення освітнього компонента «Економіка підприємства»?
3. У чому полягає завдання вивчення економічної науки?
4. Охарактеризуйте основні розділи економіки.
5. Яке значення мають економічні знання у житті суспільства?

Тести для самоконтролю:

1. Термін «економіка» у перекладі з грецької мови означає:

- а) управління країною;
- б) мистецтво ведення домашнього господарства;
- в) народне господарство країни;
- г) закономірність господарської діяльності людей;
- д) система економічних наук.

2. Основними розділами економіки є...:

- а) економічна теорія та економіка;*
- б) економіка та економетрія;*
- в) мікроекономіка та макроекономіка;*
- г) економічна теорія та мікроекономіка;*
- д) економічна теорія та макроекономіка.*

3. Предметом вивчення освітнього компонента «Економіка підприємства» є...:

- а) взаємозв'язок всіх ресурсів у реально організованому виробництві;*
- б) формування комплексу професійних знань з економіки та ефективного господарювання на підприємстві;*
- в) роз'яснення як та яким чином працюють господарства;*
- г) з'ясування змісту економічної роботи;*
- д) усвідомлення сутності основних економічних категорій і понять.*

4. Економіка підприємства як наука вивчає...:

- а) виробничі відносини між людьми та дію економічних законів у процесі виробництва;*
- б) організацію праці та управління виробництвом;*
- в) створення ринків у різних галузях народного господарства;*
- г) діяльність промислових підприємств;*
- д) усі відповіді правильні.*

5. Яке значення для підприємства має вивчення освітнього компонента «Економіка підприємства» як науки?

- а) формування інноваційних ідей для конкурентної боротьби;*
- б) створення основ для розвитку соціальної політики;*
- в) розробка планів національного економічного розвитку;*
- г) аналіз економічної діяльності та пошук шляхів її вдосконалення;*
- д) формування міжнародних економічних відносин.*

6. Що з наведеного є основним завданням «Економіки підприємства» як науки?

- а) пошук оптимальних шляхів розвитку державної економіки;*
- б) оцінка економічної стійкості підприємства;*
- в) управління національними фінансами;*
- г) розробка стратегії державної економічної політики;*
- д) формування теоретичних основ макроекономічної політики.*

Лекція: Підприємство як суб'єкт господарювання

У лекції розглядаються наступні питання:

- 1. Поняття, цілі й напрямки діяльності підприємства.**
- 2. Правові основи функціонування підприємства.**

1. Поняття, цілі й напрямки діяльності підприємства

Підприємство – це організаційно відокремлена та економічно самостійна основна ланка виробничої сфери народного господарства, що виготовляє продукцію, виконує роботи або надає послуги.

Кожне підприємство є юридичною особою, має замкнуту систему обліку та звітності, самостійний баланс, розрахункові рахунки в банку, печатку з власною назвою, товарний знак.

Статус юридичної особи підприємство набуває з моменту державної реєстрації:

- у державного реєстратора: центр надання адміністративних послуг (ЦНАП), нотаріуси, що мають доступ до держреєстру, онлайн через портал «Дія» (виписка або витяг з ЄДР, ідентифікаційний код юридичної особи_ код за ЄДРПОУ);
- у Державній податковій службі (довідка про взяття на облік платника податків);
- платником єдиного соціального внеску.

Головною метою будь-якого підприємства є задоволення потреб ринку у товарах і послугах та одержання максимально можливого прибутку.

Як самостійна економічна одиниця підприємство самостійно визначає, що, як і для кого виробляти. У зв'язку з цим, підприємство виконує такі взаємопов'язані **функції**:

1. **Виробничо-технічна функція** полягає у виробництві товарів і послуг, на які в поточний момент є попит.
2. **Соціальна функція** полягає в тому, що підприємство є основним місцем працевлаштування громадян і таким чином є джерелом їхніх особистих доходів.
3. **Економічна функція** полягає в тому, що підприємство – один з основних елементів господарства держави.
4. **Зовнішньоекономічна функція** полягає в тому, що представляючи країну на міжнародному ринку, підприємство безпосередньо приймає участь у міжнародному поділі праці, який впливає на економіку всієї країни, отже, й на кожне підприємство.

Важливою відмінною рисою підприємства як суб'єкта господарювання є його **виробничо-технічна, організаційна та економічна єдність**.

Виробничо-технічна єдність підприємства полягає в єдності всіх структурних підрозділів підприємства, включених в єдиний процес виготовлення продукції або окремих частин готового виробу.

Організаційна єдність передбачає наявність постійного трудового колективу, організаційної структури й апарату управління, інформаційної бази.

Економічна єдність виявляється в єдності господарювання, системи обліку та звітності, оцінки діяльності структурних підрозділів.

У практиці господарювання кожне підприємство здійснює багато конкретних видів діяльності, які за спорідненими ознаками об'єднують в окремі **головні напрямки**:

1. Маркетингова діяльність.
2. Інноваційна діяльність.
3. Виробнича діяльність.
4. Комерційна діяльність.
5. Після продажний сервіс.
6. Економічна діяльність.
7. Соціальна діяльність.

Напрямки діяльності взаємопов'язані й в сукупності характеризують ту чи іншу стратегію функціонування й розвитку підприємства, механізм його господарювання.

У структурі національної економіки підприємство є основною ланкою. Саме тут безпосередньо поєднуються різноманітні фактори виробництва для створення матеріальних благ та надання послуг. Упорядкована сукупність підприємств та їх об'єднань утворює економічну систему країни.

2. Правові основи функціонування підприємства

Кожне підприємство повинно діяти та господарювати в межах законодавства, що регулює всі напрямки його діяльності. З великої кількості юридичних актів основними є:

- *Цивільний кодекс.*
- *Статут підприємства.*
- *Колективний договір.*

Цивільний кодекс регулює майнові та зобов'язальні правовідносини, організаційно-правові форми підприємств, укладення договорів тощо.

Будь-яке підприємство незалежно від форми власності та системи господарювання діє на підставі власного статуту.

Статут – це повне зібрання обов'язкових правил, що регулюють індивідуальну діяльність підприємства та взаємовідносини з іншими суб'єктами господарювання.

У статуті підприємства визначаються:

- точне найменування та місцезнаходження;
- власник або засновник;
- основна мета й цілі діяльності;
- органи управління та порядок їх формування;
- повноваження трудового колективу;
- джерела та порядок утворення майна;
- умови реорганізації і припинення існування.

На підприємстві важливу соціальну роль відіграє колективний договір.

Колективний договір – це угода між трудовим колективом в особі профспілки та адміністрацією, що укладається щорічно і не може суперечити чинному законодавству України.

Колективним договором регулюються виробничі, трудові та економічні відносини трудового колективу з адміністрацією будь-якого підприємства, яке використовує найману працю. Колективний договір складається зі вступної частини, що знайомить трудовий колектив із напрямками розвитку та вдосконалення виробництва, умов праці і культурно-побутового забезпечення працівників, а також кілька розділів із конкретними зобов'язаннями адміністрації за основними напрямками діяльності колективу.

Контрольні запитання:

1. Яке місце в економічній системі сучасного суспільства займає підприємство?
2. Назвіть основні функції підприємства і розкрийте їх суть.
3. У чому полягає основна мета діяльності підприємства?
4. Назвіть головні напрямки діяльності підприємства.
5. Охарактеризуйте основні законодавчо-нормативні документи, які врегульовують діяльність підприємств в Україні.

Тести для самоконтролю:

1. Підприємство набирає статусу юридичної особи з моменту...:

*а) укладання і підписання установчих документів;
б) відкриття розрахункового рахунку в банку;
в) державної реєстрації;
г) виготовлення печатки підприємства;
д) розробки колективного договору.*

2. Головне завдання підприємства полягає у...:

*а) задоволенні потреб ринку з метою отримання прибутку;
б) ефективному використанні основних і оборотних засобів;
в) підвищенні продуктивності праці та ефективному використанні системи мотивації праці;
г) підвищенні якості продукції, що випускається;
д) усі відповіді правильні.*

3. Діяльність підприємства врегульовує...:

*а) Верховна Рада України;
б) Кабінет Міністрів України;
в) органи місцевого самоврядування;
г) чинне законодавство про механізм господарювання підприємства;
д) Президент України.*

Лекція: Види підприємств, їх організаційно-правові форми

У лекції розглядаються наступні питання:

- 1. Класифікація підприємств за різними ознаками.**
- 2. Класифікація підприємств за організаційно-правовою формою господарювання.**

1. Класифікація підприємств за різними ознаками

Для забезпечення ефективного господарювання за ринкових умов, кваліфікованого управління підприємствами важливою є їхня чітка й повна класифікація за певними ознаками.

Підприємства класифікують за такими ознаками:

1. За метою і характером діяльності:

- *комерційні* працюють з метою одержання прибутку;
- *некомерційні* (доброчинні, наукові, медичні, освітянські та інші організації невиробничої сфери).

2. За формою власності:

- *приватні* – це підприємства, що належать окремим громадянам на правах приватної власності та з правом найму робочої сили;
- *комунальні* – це підприємства, що засновані на власності відповідної територіальної громади;
- *державні* – це підприємства, засновані на державній формі власності.

3. За національною належністю капіталу:

- *національні* – капітал належить підприємствам своєї країни;
- *іноземні* – капітал є власністю іноземних підприємств;
- *змішані* – капітал належить підприємствам двох або більше країн.

4. За галузево-функціональним видом діяльності:

- *промислові;*
- *сільськогосподарські;*
- *будівельні;*
- *транспортні;*
- *торгівельні;*
- *банківські;*
- *туристичні та інші.*

5. За розміром та чисельністю працівників:

- *мікропідприємства* – це підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих не перевищує 10 осіб, а обсяг доходу від реалізації продукції не перевищує 2 млн. євро;
- *малі* – це підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих не перевищує 50 осіб, а обсяг доходу від реалізації продукції за рік не перевищує 10 млн. євро;
- *середні* – це підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих більше 50 осіб, але не перевищує 250 осіб, а обсяг доходу від реалізації продукції за рік не перевищує 50 млн. євро;

- *великі підприємства* – це підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих більше 250 осіб, а обсяг доходу від реалізації продукції перевищує 50 млн. євро.

6. За способом утворення (заснування) та формування статутного капіталу:

- *унітарне* створюється одним засновником;
- *корпоративне* створюється двома або більше засновниками за їх спільними рисами.

7. За організаційно-правовою формою господарювання.

Існують інші класифікаційні ознаки підприємств, але перелічені є найважливішими.

3. Класифікація підприємств за організаційно-правовою формою господарювання

Організаційно-правова форма господарювання – це форма здійснення господарської діяльності з відповідною правовою основою, яка визначає характер відносин між засновниками, режим майнової відповідальності по зобов'язаннях підприємства, порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності.

В Україні відповідно до Державного класифікатора «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» **виділяють наступні організаційно-правові форми господарювання:**

1. Господарські товариства – це підприємства, створені на основі угоди між юридичними особами й громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. Розрізняють такі **види господарських товариств:**

- *акціонерне товариство* – це товариство, що існує як незалежна юридична одиниця, власність якої поділена на окремі частини – паї. Акціонерні товариства створюються в формі публічних або приватних товариств;
- *товариство з обмеженою відповідальністю* – це товариство, статутний капітал якого утворюється тільки з коштів його засновників. Відповідальність за зобов'язання такі підприємства несуть тільки в межах своїх вкладів;
- *товариство з додатковою відповідальністю* – це товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами;
- *повне товариство* – це товариство, усі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю та несуть загальну відповідальність за зобов'язаннями;
- *командитне товариство* – це товариство, в якому поряд з учасниками з повною відповідальністю є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується особистим внеском у майно такого товариства.

4. Кооперативи – це добровільні об'єднання фізичних або юридичних осіб з метою спільного ведення господарської або іншої діяльності. В економіці України функціонують два основні типи кооперативів: виробничі й споживчі.

5. Організації (установи, заклади) утворюються компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої державної

власності, як правило, без поділу її на частки, і входять до сфери його управління (органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади, державні та комунальні організації).

6. Об'єднання юридичних осіб – це організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. В Україні найбільш поширеними **формами об'єднання підприємств є:**

- *асоціація* – найпростіша форма договірної об'єднання підприємств з метою постійної координації господарської діяльності. Асоціація не має права втручатись у будь-яку діяльність своїх учасників;
- *корпорація* – договірне об'єднання господарських суб'єктів на засадах інтеграції та виробничих інтересів з делегуванням їй окремих повноважень для централізованого регулювання діяльності;
- *консорціум* – тимчасове статутне об'єднання промислового і банківського капіталу для реалізації певної підприємницької ідеї, інвестиційного проекту;
- *концерн* – об'єднання підприємницьких структур, що характеризується єдністю власності й контролю. Після створення концерну суб'єкти господарювання втрачають свою самостійність, підпорядковуючись потужним фінансовим структурам;
- *холдинг* – організаційна форма об'єднання інвестиційних ресурсів, утворення, яке не займається виробничо-господарською діяльністю, а спрямовує свої кошти на придбання контрольного пакета акцій інших підприємств.
- *картель* – це організована група людей чи компаній, які встановлюють монополію в певній галузі бізнесу, тим самим контролюючи маркетинг та ціноутворення на продукт;

6. Відокремлені підрозділи без статусу юридичної особи:

- *філії* – відокремлені підрозділи юридичної особи, що розташовані поза її місцезнаходженням, та здійснюють усі або частину її функцій;
- *представництва* – відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво та захист інтересів юридичної особи.

8. Об'єднання громадян, профспілки, благодійні організації та інші подібні організації – це добровільні громадські формування, створені на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод (політичні партії, громадські організації, релігійні організації, профспілки, творчі спілки, благодійні організації).

9. Інші організаційно-правові форми господарювання (підприємці, біржі, кредитні спілки).

Контрольні запитання:

1. Назвіть головні ознаки, за якими класифікують підприємства.
2. Які фактори впливають на формування організаційно-правових форм підприємств?
3. Дайте розширену класифікацію організаційно-правових форм суб'єктів господарювання.

4. Проведіть порівняльний аналіз основних видів господарських товариств.
5. Поясніть причини створення різних форм об'єднань підприємств.

Тести для самоконтролю:

1. Асоціації, корпорації, консорціуми та холдингові компанії за організаційно-правовою формою господарювання належать до...:

- а) кооперативів;*
- б) господарських товариств;*
- в) організацій;*
- г) відокремлених підрозділів;*
- д) об'єднань юридичних осіб.*

2. За метою і характером діяльності підприємства поділяються на...:

- а) приватні, колективні, комунальні, державні;*
- б) комерційні, некомерційні;*
- в) кооперативи, господарські товариства, організації, об'єднання підприємств;*
- г) національні, іноземні, змішані;*
- д) мікро, малі, середні, великі.*

3. Філії та представництва за організаційно-правовою формою господарювання належать до...:

- а) кооперативів;*
- б) господарських товариств;*
- в) організацій;*
- г) відокремлених підрозділів;*
- д) об'єднань підприємств.*

4. Холдинг як специфічна організаційна форма об'єднання підприємницьких структур характеризується такими рисами...:

- а) безпосередньо не займається виробничо-господарською діяльністю, а спрямовує свої кошти на придбання контрольного пакету акцій інших підприємств;*
- б) тимчасово об'єднує промисловий і банківський капітал для реалізації певної підприємницької ідеї;*
- в) здійснює контроль за діяльністю підприємств;*
- г) об'єднує підприємства з метою постійної координації господарської діяльності;*
- д) усі відповіді правильні.*

Лекція: Планування як функція управління підприємством

У лекції розглядаються наступні питання:

1. *Суть, завдання і значення планування.*
2. *Система планів підприємства в сучасних умовах господарювання.*

1. Суть, завдання і значення планування

Планування – це сфера діяльності органів управління підприємства з передбачення майбутнього стану його економіки на основі врахування дії законів розвитку природи і суспільства, а також тенденцій розвитку підприємства, галузі і національної економіки.

Процес планування полягає у визначенні мети, якої підприємство прагне досягнути за певний період, а також засобів, шляхів і умов досягнення.

Планування як сфера і вид діяльності:

- об'єднує структурні підрозділи підприємства загальною метою;
- надає усім процесам одно направленість, скоординованість дій;
- сприяє найбільш повному та ефективному використанню наявних ресурсів.

Об'єктом планування є виробничо-комерційна діяльність підприємства, його науково-технічний розвиток, соціальна сфера.

Суб'єктами планування є підприємство, цех, дільниця, робоче місце.

Завдання планування на підприємстві:

1. Оцінювати конкретний стан економіки підприємства, соціальних процесів на конкретний період часу та тенденції у його діяльності.
2. Науково передбачати майбутній стан економіки підприємства з урахуваннями тенденцій розвитку національної економіки, галузі.
3. Здійснювати оперативний контроль за діяльністю підприємства шляхом порівняння звітних і планових показників його діяльності.
4. Забезпечувати ефективне використання наявних на підприємстві технічних, матеріальних, трудових ресурсів та їх своєчасну заміну і поповнення.

Досвід зарубіжних і вітчизняних підприємств свідчить, що в ринкових умовах господарювання, планування виробничо-господарської діяльності є важливою умовою функціонування підприємств, їх економічного росту і розвитку.

Відсутність планів супроводжується помилковими маневрами, несвоєчасною зміною орієнтації, що призводить до втрати позицій на ринку, нестійкого фінансового стану, банкрутства підприємств.

Отже, **планування** – це дієвий інструмент, завдяки якому підприємства можуть визначати мету і завдання свого функціонування, розробляти систему заходів щодо поліпшення результатів діяльності або запобігання небажаним явищам.

2. Система планів підприємства в сучасних умовах господарювання

Система планів підприємства включає такі елементи:

1. **Стратегічний план** відображає основну мету розвитку підприємства. Він включає загальні цілі, способи їх досягнення і розраховується на тривалий

період їх реалізації (5-10 років). Стратегія базується на реальних можливостях підприємства, його реакції на об'єктивні внутрішні та зовнішні обставини діяльності. Хоча стратегічне планування розраховане на тривалий період, воно не просто зосереджується на певному періоді часу, а включає в себе сукупність ідей розвитку підприємства.

Відповідальність за розробку стратегії несе насамперед вище керівництво підприємства, оскільки стратегічне планування вимагає високої кваліфікації, масштабного охоплення проблем виробництва, врахування багатьох чинників внутрішнього і зовнішнього середовища.

2. **Плани розвитку підприємства** передбачають формування тактичних планів реалізації стратегічних завдань на певний період і поточних планів соціально-економічного розвитку підприємства. Плани розвитку підприємства включають:

- *тактичне планування* – це процес реалізації стратегії підприємства на певний період часу (1-2 роки). Тактичні плани передбачають конкретні способи використання ресурсів підприємства, необхідних для досягнення довготермінових цілей. Основна відмінність між стратегічним і тактичним плануванням полягає в тому, що стратегічне планування пов'язане з обґрунтуванням генерального напрямку функціонування підприємства, визначенням того, чого прагне досягти підприємство, а тактичне планування зосереджене на тому, як саме досягнути цього стану. Тобто, основна відмінність – це відмінність між цілями і засобами;
- *поточне соціально-економічне планування* передбачає складання планів підприємства за усіма напрямками діяльності та на усіх рівнях його управління.

3. **Програми** визначають розвиток одного з важливих аспектів діяльності підприємства. Це можуть бути програми з вдосконалення технології, програми випуску нової продукції, програми перекваліфікації кадрів тощо.

4. **Бізнес-плани** характеризуються усестороннім обґрунтуванням доцільності впровадження нових ідей, пропозицій, орієнтуються на певний аспект життєдіяльності і розвитку підприємства. Вони реалізують підприємницьку ідею або їх сукупність і передбачають просування на ринок нової продукції, послуг, робіт.

Види планів за ознаками:

1. *За об'єктом планування:*

- народногосподарські;
- галузеві;
- територіальні;
- підприємства;
- внутрішньовиробничі (цехів, дільниць).

2. *За змістом планування:*

- маркетингові;
- виробничі;
- науково-технічні;
- інвестиційні;
- економічні;
- фінансові;

- соціальні;
- 3. *За тривалістю періоду:*
 - перспективні;
 - поточні;
 - оперативні.
- 4. *За масштабністю завдань:*
 - стратегічні;
 - тактичні;
 - оперативно-виробничі.
- 5. *За обов'язковістю виконання:*
 - директивні;
 - індикативні.
- 6. *За горизонтами планування:*
 - довгострокове планування – 5 років і більше;
 - середньострокове планування – від 2 до 5 років;
 - короткострокове планування – до року.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняття «планування».
2. Охарактеризуйте роль планування на підприємстві в ринкових умовах господарювання.
3. Які елементи включає система планів підприємства?
4. Що відображає стратегічний план підприємства?
5. В чому полягає суть тактичного планування?

Тести для самоконтролю:

1. Планування - це...:
 - а) метод управління;*
 - б) процес визначення цілей, які підприємство передбачає досягнути за певний період;*
 - в) процес придбання матеріально-технічних ресурсів;*
 - г) метод організації виробництва;*
 - д) усі відповіді правильні.*
2. Основну мету розвитку підприємства відображає...:
 - а) тактичне планування;*
 - б) стратегічне планування;*
 - в) поточне планування;*
 - г) соціально-економічне планування;*
 - д) плани розвитку підприємства.*

3. Конкретні способи використання ресурсів підприємства, необхідних для досягнення довготермінових цілей передбачають...:
- а) тактичне планування;*
 - б) стратегічне планування;*
 - в) поточне планування;*
 - г) соціально-економічне планування;*
 - д) плани розвитку підприємства.*
4. Об'єктом планування є...:
- а) виробничо-комерційна діяльність підприємства;*
 - б) науково-технічний розвиток підприємства;*
 - в) соціальна сфера підприємства;*
 - г) трудові ресурси підприємства;*
 - д) усі відповіді правильні.*
5. Складання планів підприємства за всіма напрямками діяльності та на усіх рівнях його управління передбачає...:
- а) тактичне планування;*
 - б) стратегічне планування;*
 - в) поточне соціально-економічне планування;*
 - г) складання програм;*
 - д) плани розвитку підприємства.*
6. За змістом планування плани розрізняють...:
- а) підприємства;*
 - б) маркетингові;*
 - в) тактичні;*
 - г) перспективні;*
 - д) стратегічні.*
7. Розвиток одного з важливих аспектів діяльності підприємства визначають...:
- а) тактичне планування;*
 - б) стратегічне планування;*
 - в) поточне соціально-економічне планування;*
 - г) складання програм;*
 - д) плани розвитку підприємства.*

Лекція: Маркетингова діяльність підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

1. *Поняття маркетингу.*
2. *Концепції здійснення маркетингової діяльності.*
3. *Маркетингові дослідження.*
4. *Маркетингова інформація.*
5. *Споживчий ринок.*

1. Поняття маркетингу

Маркетинг – це діяльність для формування попиту та задоволення потреб споживачів, тобто призначення маркетингу полягає у «визначенні та задоволенні людських і суспільних потреб».

Тому основними складовими маркетингу є потреба, запит, товар, послуга, споживча цінність, якість, обмін, угода, ринок.

Потреба – це відчуття нестачі чогось необхідного. Це найважливіша з фундаментальних понять маркетингу. Люди мають багато різноманітних потреб, їх можна поділити на:

- *фізичні* – потреба в їжі, одязі, теплі та безпеці;
- *соціальні* – у спілкуванні та прихильності;
- *індивідуальні* – в знаннях та самовираженні.

Потреби людей практично необмежені, чого не можна сказати про ресурси для їх задоволення. Тому кожна людина віддає перевагу товарам, які мають найвищу споживчу цінність та здатні забезпечити максимальне задоволення за ту суму, яку вона може заплатити.

Потреби, підкріплені купівельною спроможністю, переходять в категорію *запитів*. Потреба приймає вигляд об'єктів, які здатні її задовольнити. Люди задовольняють свої потреби різними товарами.

Товар – все, що можна запропонувати на ринку для задоволення потреб та вимог. До товарів відносяться і *послуги* – дії чи винагорода, яку може отримати споживач. В широкому розумінні до категорії товару відносять також фізичних осіб, місця, організації, види діяльності, ідеї. При здійсненні маркетингової політики потрібно приділяти увагу не товару, а корисності, яку ці товари здатні приносити.

Споживча цінність – це співвідношення між перевагами, які споживач отримує в результаті придбання чи використання товару та витратами на його придбання. Задоволення споживача залежить від сприйняття властивостей товару, які створюють споживчу цінність. Якщо позитивні якості товару нижче пов'язаних з ним сподівань, споживач залишається незадоволеним. Якщо позитивні якості товару співпадають з очікуваними результатами – споживач задоволений, якщо вищі – споживач у захваті. Кращі компанії ставлять за мету давати більше, ніж клієнт очікує.

Якість – це сукупність властивостей та характеристик товару, завдяки яким товар здатний задовольнити потреби споживача. Маркетинг виникає тоді, коли хтось вирішує задовольнити свої потреби та запити за допомогою обміну.

Обмін - один із способів, що дозволяє отримати те, чого прагнемо. Обмін здійснюється шляхом укладання **угод** – обміну речами, які є цінними для всіх учасників угоди. Операції обміну здійснюються на **ринку** – сукупності потенційних та наявних покупців товару. Ці покупці мають спільні потреби чи запити, які можна задовольнити шляхом обміну.

Отже, **маркетинг** – це комплексна система організації виробництва і збуту продукції, орієнтована на задоволення потреб конкретних споживачів і отримання прибутку на основі дослідження і прогнозування ринку, вивчення внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, розробки стратегії і тактики поведінки на ринку за допомогою маркетингових програм.

2. Концепції здійснення маркетингової діяльності

Для збалансування інтересів підприємств споживачів та суспільства, які часто конфліктують між собою, підприємства керуються такими концепціями здійснення маркетингової діяльності:

1. **Концепція вдосконалення виробництва** ґрунтується на тому, що споживач буде і надалі задоволений товаром, який вже є в продажу і ціна якого влаштовує споживача. В цьому випадку необхідно вдосконалювати виробництво і покращувати форми та методи збуту.
2. **Концепція вдосконалення товару** ґрунтується на припущенні, що споживач віддасть перевагу товару, який має вищий рівень якості, максимальну продуктивність та нові можливості.
3. **Концепція інтенсифікації комерційних зусиль**, в основу якої покладено уявлення про те, що споживачі не купуватимуть товар, якщо не докласти спеціальних зусиль для просування товару на ринок та широкомасштабного продажу.
4. **Концепція маркетингу** передбачає, що досягнення підприємством своїх цілей залежить від визначення потреб та запитів цільових ринків, а також від ефективнішого у порівнянні з конкурентами задоволення споживача.
5. **Концепція соціально-етичного маркетингу** визначає, що спочатку підприємство визначає потреби, вимоги та інтереси цільових ринків, а потім забезпечує клієнтам найвищу споживчу цінність шляхами, які підтримують добробут клієнта та суспільства.

3. Маркетингові дослідження

Маркетингові дослідження – комплексний процес планування, збирання, обробки і аналізу інформації, яка пов'язана з маркетинговою діяльністю підприємства з метою прийняття відповідних обґрунтованих маркетингових рішень.

Роль маркетингових досліджень полягає в оцінці потреб і запитів споживачів, тобто вони допомагають підприємству вивчити потреби споживачів.

Мета маркетингових досліджень – виявити можливості фірми щодо задоволення потреб споживачів, завоювати конкурентні позиції на ринку, знизити рівень невизначеності та ризику маркетингової діяльності, збільшити ймовірність успіху маркетингової діяльності підприємства.

Проведення маркетингових досліджень дозволяє вирішувати наступні завдання:

- пошук потенційних покупців;
- детальний аналіз потреб існуючих покупців;
- аналіз попиту і пропозиції на товари;
- дослідження поведінки та мотивації покупців;
- визначення конкурентоспроможності товарів і послуг;
- обрання цільового ринку збуту товару з метою його поступового захоплення.

Найбільш характерними і типовими *маркетинговими дослідженнями* є:

- вивчення характеристик ринку;
- заміри потенційних можливостей ринку;
- аналіз розподілу частки ринку між фірмами;
- вивчення товарів конкурентів;
- вивчення реакції споживачів на новий товар;
- вивчення цінової політики на ринку.

Маркетингові дослідження класифікують за такими ознаками:

1. Залежно від напрямку дослідження:

- *зовнішні маркетингові дослідження* включають дослідження характеристик ринку (обсяг, споживачі, конкуренти);
- *внутрішні маркетингові дослідження* дослідження власних справжніх та потенційних можливостей фірми

2. Залежно від періодичності проведення:

- *разові дослідження*, які здійснюють не періодично, спеціально під замовлення фірми. Вони поділяються на ексклюзивні (передбачають дослідження для однієї фірми) та універсальні (проводяться у комплексі для кількох фірм);
- *регулярні дослідження*, які здійснюються з певною періодичністю, незалежно від замовлень фірм, з метою накопичення баз даних, які згодом можна використовувати для визначення загальних тенденцій ринку.

3. Залежно від виду інформації, що збирається:

- *якісні дослідження*, які передбачають збирання якісної інформації, тобто такої, яка не підлягає вимірюванню (наприклад, ставлення споживачів до товару, прихильність до торгової марки тощо);
- *кількісні дослідження*, які передбачають збирання інформації, яку можна виміряти у натуральних та вартісних показниках (наприклад, кількість споживачів у сегменті, кількість реалізованої продукції конкурентами тощо).

4. Залежно від способів отримання інформації:

- *кабінетні* – як джерела інформації використовують засоби масової інформації, довідники тощо. Ці методи відносно дешеві;
- *польові* – як джерело інформації використовують особисті контакти. Вони є найскладнішими і найдорожчими.

Маркетингові дослідження можуть виконуватись фірмою як самостійно, так і за допомогою спеціалізованих дослідницьких організацій.

4. Маркетингова інформація

Маркетингова інформація – це факти і цифри, які характеризують маркетингове середовище організації.

До найважливіших джерел маркетингової інформації належать такі:

- *джерела всередині самої фірми* – звіти про збут, обсяги витрат, товарні запаси, рівень рекламних витрат, рахунки клієнтів, постачальників, дилерів, тощо;
- *публічні джерела* – періодика, телебачення, інтернет, довідники, статистичні збірники, наукові публікації, звіти державних організацій тощо;
- *спеціальні дослідження* – опитування споживачів, покупців, торгових агентів, експертів;
- *виставки, ярмарки, презентації, дні відкритих дверей;*
- *емпіричний джерела* – досвід користування товарами фірм-конкурентів;
- *неформальні джерела* – чутки, друзі, спілкування в сім'ї.

Маркетингова інформація є вихідним моментом маркетингових досліджень. За її допомогою фірма може отримати конкурентну перевагу на ринку, знизити ступінь ризику, визначити і запобігти змінам у навколишньому середовищі, координувати свою стратегію і тактику.

В залежності від наявності та способу здобути даних маркетингова інформація поділяється на *первинну і вторинну*.

Первинна інформація – це інформація, яку зібрано вперше для якоїсь конкретної цілі. Основними методами збору первинної інформації є опитування, спостереження, експеримент.

Вторинна інформація – це інформація, яка вже існує, зібрана раніше для інших цілей.

Зазвичай маркетингові дослідження розпочинаються із збирання вторинної інформації. Найбільш цінною для налагодження системи маркетингових досліджень є первинна інформація. Вона збирається для вирішення конкретної маркетингової проблеми, тому є більш достовірною і надійною. Однак збирання первинної інформації – складний і тривалий процес, який вимагає залучення висококваліфікованих працівників, пов'язаний з досить великими грошовими затратами.

5. Споживчий ринок

Споживчий ринок – сукупність окремих осіб і домогосподарств, які закупають товари для особистого споживання.

Споживчий ринок – це ринок товарів масового попиту. На споживчому ринку купляють товари і послуги для особистого споживання, сімейного і домашнього користування.

Головне завдання маркетингу ринку споживчих товарів – вивчити поведінку покупця на ринку, сформуванати модель прийняття ним рішення про покупку.

На вибір покупця мають відчутний вплив *культурні, соціальні, особистісні та психологічні фактори*.

Культурні фактори здійснюють найбільш сильний і глибокий вплив на купівельну поведінку споживачів. Покупець може належати до певної культури, субкультури та соціального класу. Кожному суспільству притаманна певна система цінностей, понять, потреб та стереотипів поведінки. Кожне суспільство має власну культуру і це впливає на купівельну поведінку споживача. Маркетологи завжди

намагаються виявити культурні зрушення, щоб дізнатись, на які нові товари у споживачів буде попит.

Купівельна поведінка індивідуального споживача зазнає також значного впливу **соціальних факторів**, серед яких групи споживачів (наприклад, колектив організації, де працює споживач), сім'я (члени сім'ї значною мірою впливають на купівельну поведінку людини), соціальні ролі та статуси (наприклад, займаючи посаду менеджера в компанії, людина буде купувати одяг, який підкреслить її роль та статус).

На поведінку покупця також впливають його **особисті характеристики**, такі як:

- *вік* – люди різного віку купляють різні товари;
- *етап життєвого циклу сім'ї* (молоді подружжя, подружжя з дітьми тощо);
- *вид діяльності* (робітники більше купляють робочої одежі, службовці – більше костюмів і краваток);
- *економічне положення* (особисті прибутки, заощадження);
- *стиль життя* – обрана людиною індивідуальна модель повсякденної поведінки, яка включає такі показники, як діяльність (робота, хобі, участь у суспільному житті), інтереси (мода, сім'я, відпочинок) та погляди (на самого себе, на соціальні питання, на роботу, на товари);
- особливості характеру та самооцінка (впевненість в собі, товариськість, незалежність тощо).

На поведінку покупців впливають чотири основні **психологічні фактори**:

- *мотивація*. Мотив – це потреба, яка досягла такого рівня, що спонукає людину вчиняти дії, спрямовані на її задоволення. На поведінку споживача можуть впливати мотиви економії, якості товару, здоров'я, фантазії, переваги над іншими тощо;
- *сприйняття* – це процес, завдяки якому люди відбирають, організовують та інтерпретують інформацію, створюючи в своїй свідомості картину оточуючого світу. Кожній людині притаманна *вибіркова увага* (людина звертає увагу на незначну кількість інформації, яка її оточує), *вибіркове викривлення* (прагнення людини інтерпретувати інформацію таким чином, щоб вона підтверджувала вже існуючу думку), *вибіркове запам'ятовування* (схильність людей запам'ятовувати лише те, що співпадає з їхніми поглядами та думками);
- *засвоєння досвіду* – характеризується змінами у поведінці людини, що відбувається в результаті накопичення життєвого досвіду (наприклад, досвіду користування товарами певної торгової марки в минулому);
- *погляди і переконання* (наприклад, переконання в тому, що продукти з ГМО можуть бути шкідливими для здоров'я стримує попит на ці продукти).

Контрольні запитання:

1. Розкрийте зміст поняття «маркетинг».
2. Охарактеризуйте концепції, на яких базується маркетингова діяльність підприємства.
3. У чому полягає мета маркетингових досліджень?
4. Яка роль маркетингової інформації в діяльності підприємства?
5. Назвіть чинники впливу на поведінку споживачів на споживчому ринку.

Тести для самоконтролю:

1. Маркетингова діяльність підприємства полягає у ...:
 - а) діях, спрямованих на освоєння нових ринків, активізацію потенційних можливостей обміну;*
 - б) створенні невідомих для клієнтів потреб та їх задоволення;*
 - в) виявленні та задоволенні потреб і запитів клієнтів;*
 - г) пошуку нових способів задоволення потреб споживачів;*
 - д) усі відповіді правильні.*
2. Який метод дослідження ринку передбачає безпосереднє спілкування з респондентами?
 - а) спостереження;*
 - б) опитування;*
 - в) аналіз вторинної інформації;*
 - г) імітаційне моделювання;*
 - д) усі відповіді правильні.*
3. Метою маркетингових досліджень є...:
 - а) виявлення можливості фірми щодо задоволення потреб споживачів;*
 - б) завоювання конкурентних позицій на ринку;*
 - в) зниження рівня невизначеності та ризику маркетингової діяльності;*
 - г) збільшення ймовірності успіху маркетингової діяльності підприємства;*
 - д) усі відповіді правильні.*
4. Роль маркетингових досліджень полягає у...:
 - а) завоюванні конкурентних позицій на ринку;*
 - б) оцінці потреб і запитів споживачів;*
 - в) збільшенні ймовірності успіху маркетингової діяльності;*
 - г) пошуку потенційних покупців;*
 - д) дослідженні поведінки і мотивації покупців.*
5. Який із наведених факторів найбільше впливає на поведінку споживача?
 - а) кількість постачальників;*
 - б) витрати на логістику;*
 - в) соціальні та культурні чинники;*
 - г) сезонність виробництва;*
 - д) законодавство щодо експорту.*

Лекція: Виробнича програма підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

- 6. Виробнича програма підприємства, її зміст та джерела формування.**
- 7. Натуральні і вартісні показники виробничої програми.**

6. Виробнича програма підприємства, її зміст та джерела формування

Виробнича програма – це конкретна сукупність завдань щодо обсягу виробництва продукції визначеної номенклатури та асортименту, а також належної якості, на певний календарний період (місяць, квартал, рік, кілька років).

Основним завданням виробничої програми є максимальне задоволення потреб споживачів у високоякісній продукції, яка випускається підприємствами під час найкращого використання їх ресурсів та отриманні максимального прибутку.

Виробнича програма включає:

- план виробництва продукції (за номенклатурою, асортиментом, кількістю та терміном постачань);
- план збуту продукції;
- розрахунок виробничої потужності.

Виробнича програма є основою для складання наступних розділів плану підприємства:

- технічного розвитку й організації виробництва;
- підвищення економічної ефективності виробництва;
- капітальних вкладень;
- капітального будівництва;
- матеріально-технічного забезпечення;
- праці та кадрах;
- собівартості, прибутку та рентабельності;
- фондів економічного стимулювання;
- соціального розвитку;
- заходів з охорони природи;
- фінансового.

Формування виробничої програми підприємства базується на таких елементах:

1. **Ринковий попит.** На основі вивчення аналізу і перспектив розвитку ринкового попиту підприємством укладаються зі споживачами угоди на постачання певних видів продукції.
2. **Державні контракти** є засобом забезпечення потреб споживачів, що фінансуються за рахунок Державного бюджету. Держава при цьому гарантує оплату поставок продукції та забезпечує її виробництво найважливішими видами ресурсів.
3. **Державні замовлення** є засобом стимулювання збільшення виробництва у пріоритетних галузях, впровадження нових технологій, випуску дефіцитних видів продукції. Держава може надавати пільги виробникам, але не забезпечує їх фінансовими ресурсами.

4. *Портфель замовлень на продукцію інших споживачів* формується на основі контрактів між товаровиробниками і споживачами.
5. *Частина продукції підприємства може споживатися ним самим.*

Виробнича програма будь-якого підприємства повинна бути обґрунтована наявними виробничими ресурсами (виробничими засобами, трудовими і матеріальними ресурсами), а також виробничою потужністю підприємства.

7. **Натуральні і вартісні показники виробничої програми**

В основу планування виробничої програми покладена система показників обсягу виробництва, яка включає натуральні і вартісні показники.

Натуральними показниками виробничої програми є обсяг продукції в натуральних одиницях з номенклатури і асортименту.

Номенклатура продукції – це перелік виробів, які необхідно виготовити на підприємстві в плановому періоді.

Асортимент продукції – це перелік виробів в межах номенклатури.

Номенклатура і асортимент продукції, яка випускається підприємством, визначається відповідно до плану продажу.

Натуральні показники представляються у фізичних одиницях виміру (штуки, тонни, метри тощо).

Під час розробки виробничої програми виходять із планового обсягу продаж, необхідного запасу готової продукції на кінець і на початок планового періоду. Отже, виробнича програма у натуральних вимірниках розраховується за формулою:

$$N_{\text{нат.}} = ОП + ГП_{\text{к.п.}} - ГП_{\text{п.п.}},$$

де $ОП$ – обсяг продажу певного виду продукції, *од.*;

$ГП_{\text{к.п.}}$ – запас готової продукції певного виду на початок періоду, *од.*;

$ГП_{\text{п.п.}}$ – запас готової продукції певного виду на кінець періоду, *од.*

Планування виробництва продукції у натуральному виразі надає можливість узгодити випуск продукції з потребами ринку, виробничими потужностями підприємства, потребами у ресурсах тощо. Проте натуральні показники не дозволяють визначити загальний обсяг і структуру виробництва на підприємствах, які мають різноманітний асортимент продукції, розрахувати доходи, прибутки. Для цього слугує план виробництва продукції у вартісному виразі.

Вартісні вимірники використовуються для розрахунку обсягів товарної, валової, чистої та реалізованої продукції.

Товарна продукція – це обсяг виробленої усіх видів готової продукції, робіт та послуг виробничого характеру, що буде підготовлена до реалізації.

До обсягу товарної продукції включають готову продукцію, послуги, ремонтні роботи, капітальний ремонт свого підприємства, напівфабрикати і запчастини на сторону, капітальне будівництво для непромислових господарств власного підприємства, тара, що не входить до гуртової ціни виробу.

Обсяг товарної продукції визначають за формулою:

$$ТП = \sum N_{\text{нат.}} \cdot Ц + Р,$$

де C – ціна одиниці певного виду продукції, грн.;
 P – вартість робіт та послуг, що надаються іншим підприємствам, грн.

Валова продукція – це вартість усієї продукції підприємства незалежно від ступеня її готовності.

Валова продукція включає вартість всієї виробленої продукції і виконаних робіт, у тому числі незавершене виробництво, та спеціальне технологічне оснащення власного виробництва. Обсяг валової продукції розраховується за формулою:

$$ВП = ТП + (НЗВ_{\kappa} - НЗВ_n) + (O_{\kappa} - O_n),$$

де $НЗВ_{\kappa}$, – залишки незавершеного виробництва відповідно на кінець і на
 $НЗВ_n$ початок періоду, грн.;
 O_{κ} , – залишки спеціального технологічного оснащення власного
 O_n виробництва відповідно на кінець і на початок періоду, грн.

Для надання більш повної характеристики динаміки виробництва продукції та показників його ефективності для складання виробничої програми підприємства роблять також розрахунки чистої продукції.

Чиста продукція – це вартість створена на підприємстві.

Чиста продукція виключає витрати підприємства на придбання сировини, матеріалів, палива, а також амортизаційні відрахування. За вихідну базу для її обчислення приймають обсяг товарної продукції, з вартості якої виключають матеріальні витрати та суму амортизаційних відрахувань.

Обсяг чистої продукції підприємства обчислюється за формулою:

$$ЧП = ТП - (M + A),$$

де M – вартість матеріальних витрат на виробництво продукції, грн.;
 A – сума амортизаційних відрахувань основних засобів за відповідний період, грн.

Проте міру задоволення ринкового попиту на ту чи іншу продукцію відображає не обсяг її виробництва в натуральному й вартісному виразі, а обсяг фактично реалізованих виробів, оскільки саме він показує ступінь задоволення попиту споживачів у даній продукції.

Реалізована продукція – це продукція, яка відвантажена споживачеві і за яку надійшли кошти на розрахунковий рахунок підприємства-постачальника або мають надійти у визначений термін.

Обсяг реалізованої продукції визначається за формулою:

$$РП = ТП + (ГП_{н.н.} - ГП_{\kappa.н.}).$$

Контрольні запитання:

1. Що таке виробнича програма підприємства?
2. На яких елементах базується формування виробничої програми підприємства?
3. Якими показниками вимірюється обсяг виробництва продукції?
4. Що є натуральними показниками виробничої програми?
5. Охарактеризуйте вартісні показники виробничої програми підприємства.

Тести для самоконтролю:

1. Виробнича програма підприємства відображає...:
 - а) собівартість продукції;*
 - б) обсяг випуску продукції;*
 - в) чисельність працюючих;*
 - г) ритмічність виробництва;*
 - д) рентабельність виробництва.*
2. Перелік виробів, які треба виготовити на підприємстві в плановому періоді – це...:
 - а) асортимент продукції;*
 - б) номенклатура продукції;*
 - в) обсяг виробництва;*
 - г) запаси;*
 - д) незавершене виробництво.*
3. До вартісних показників виробничої програми не належить...:
 - а) валова продукція;*
 - б) відвантажена продукція;*
 - в) товарна продукція;*
 - г) реалізована продукція;*
 - д) чиста продукція.*
4. Товарна продукція – це...:
 - а) увесь фізичний обсяг виробництва;*
 - б) призначена до реалізації готова продукція, яка зберігається на складі підприємства;*
 - в) продукція, за яку надійшли кошти на розрахунковий рахунок підприємства;*
 - г) продукція, виготовлена цехами основного і допоміжного виробництва;*
 - д) незавершене виробництво.*

Розділ 2. Персонал підприємства, продуктивність і оплата праці

Лекція: Трудові ресурси підприємства

У лекції розглядаються наступні питання

1. *Поняття, класифікація та структура персоналу підприємства.*
2. *Планування чисельності працюючих.*

1. Поняття, класифікація та структура персоналу підприємства

Ефективне функціонування підприємства, забезпечення їх сталого і конкурентоспроможного розвитку залежать, перш за все, від колективу працівників, їх здатності грамотно вирішувати поставлені перед ними завдання.

Персонал підприємства є частиною трудових ресурсів країни.

Трудові ресурси – це працездатна частина населення, яка за своїми фізичними та інтелектуальними даними може і має намір здійснювати трудову діяльність.

Розрізняють трудові ресурси **реальні і потенційні**.

Реальні трудові ресурси – це працівники, зайняті у суспільному виробництві (які уже працюють).

Потенційні – ті особи, які можуть бути залучені до конкретної праці в економіці країни (навчаються з відривом від виробництва, зайняті в домашньому і підсобному господарстві, безробітні, які на даний момент не мають роботи, але бажають її отримати).

Для характеристики працівників підприємства використовуються терміни «персонал», «кадри», «трудовий колектив». Більш узагальнюючим показником є термін «персонал».

Персонал підприємства – це сукупність постійних працівників, які отримали необхідну професійну підготовку та мають досвід практичної роботи.

Персонал підприємства поділяється на такі категорії:

1. За функціональною ознакою:

- **керівники** – це працівники, які організовують виробництво і здійснюють управління діяльністю підприємства та його структурних підрозділів (керівники та їх заступники, начальники цехів, головні спеціалісти, завідувачі відділами та ін.);
- **спеціалісти** – працівники, зайняті спеціальними інженерно-технічними роботами, здійснюють економічну, організаційну підготовку виробництва, облік та аналіз його результатів (конструктори, бухгалтери, юрисконсультанти, інженери, економісти);
- **службовці** – працівники, які здійснюють підготовку і оформлення документації, канцелярські, деякі адміністративно-господарські роботи (діловоди, секретарі, друкарки, касири, архіваріуси);
- **робітники** – це працівники, які безпосередньо зайняті створенням продукту або забезпечують умови для нормального ходу виробничого процесу. За

характером виконуваних функцій робітники поділяються на *основні, допоміжні і підсобники*.

2. За кваліфікаційною ознакою:

- за розрядами (ремонтні та допоміжні робітники);
- за класами (водії);
- за категоріями (службовці).

Кваліфікація – це рівень знань та практичних навиків, необхідний для виконання роботи певної складності. Кваліфікація працівників визначає ступінь їх підготовленості до виконання професійних функцій відповідної складності. Кваліфікація робітників оцінюється присвоєнням їм тарифних розрядів відповідно до тарифно-кваліфікаційних довідників. Робітники однакової професії можуть мати різні тарифні розряди залежно від рівня їх теоретичної та практичної підготовки й досвіду роботи.

3. За професійною ознакою

Професія – це вид трудової діяльності, для здійснення якої необхідний певний комплекс спеціальних теоретичних знань та практичних навиків (слюсар, токар, бухгалтер, менеджер та ін.).

Спеціальність – різновид трудової діяльності в межах професій, що характеризує вужче коло виконуваних функцій і передбачає використання спеціалізованих засобів праці (слюсар-інструментальник, слюсар-ремонтник; бухгалтер-касир, бухгалтер по заробітній платі; менеджер зі збуту; менеджер з реклами; менеджер-організатор).

2. Планування чисельності працюючих

У плануванні діяльності підприємств важливе місце належить визначенню потреби в трудових ресурсах. Планування трудових ресурсів на підприємствах починається з аналізу забезпеченості робочих місць працівниками відповідної кваліфікації та рівня їх використання.

Необхідна чисельність персоналу підприємства залежить від специфіки підприємства, його профілю, обсягу виробництва продукції, прогресивності організації виробництва і праці тощо.

Основою для розрахунку необхідної чисельності персоналу є:

- плановий обсяг виробництва продукції;
- продуктивність праці та її ріст;
- планові норми часу і виробітку;
- норми обслуговування устаткування і робочих місць;
- планові коефіцієнти виконання норм.

Чисельність персоналу планують окремо за кожною категорією і загальну по підприємству. При цьому розраховують *явкову, облікову і середньооблікову* чисельність працівників.

Явкова чисельність – це кількість працівників, які повинні щоденно з'являтися на роботу.

Явкова чисельність працівників розраховується за формулою:

$$Ч_{я} = Ч_{о} \cdot k_{я},$$

де $Ч_o$ – облікова чисельність працівників, *чол.*;
 k_y – коефіцієнт явки.

При цьому:

$$k_y = \frac{\Phi_n}{\Phi_o}.$$

де Φ_n – номінальний фонд робочого часу, *год.*;
 Φ_o – дійсний фонд робочого часу, *год.*;

Номінальний (ефективний) фонд робочого часу – це календарний фонд робочого часу без врахування вихідних і святкових днів.

Номінальний (ефективний) фонд робочого часу визначається за формулою:

$$\Phi_n = (D_k - D_v - D_{sv}) \cdot F_{zm} \cdot z - c,$$

де D_k – кількість календарних днів у році;
 D_v – кількість вихідних днів у році;
 D_{sv} – кількість святкових днів у році;
 F_{zm} – тривалість робочої зміни, *год.*;
 z – режим роботи підприємства (кількість змін);
 c – сумарна кількість годин, на які скорочені робочі дні перед святами.

Дійсний (робочий) фонд робочого часу – це номінальний фонд робочого часу за вирахуванням витрат часу через невиходи на роботу з поважних причин.

Дійсний фонд робочого часу визначається за формулою:

$$\Phi_o = \Phi_n \cdot k_v,$$

де k_v – коефіцієнт корисного використання робочого часу розраховується за формулою:

$$k_v = 1 - \frac{a_p}{100},$$

де a_p – запланований відсоток втрат часу, % ($a_p = 3-5\%$).

Облікова чисельність включає постійних і тимчасових працівників, прийнятих на роботу терміном на один і більше днів, у тому числі осіб, відсутніх на роботі з причин, передбачених трудовим законодавством (за станом здоров'я, відпуск, відгул, навчання без відриву від виробництва, відрядження та ін.).

Середньооблікова чисельність – це число працівників, у середньому включених до списку підприємства за певний період.

Розрахунок необхідної чисельності працюючих здійснюють окремо за кожною категорією працюючих.

Чисельність основних виробничих робітників може бути визначена декількома різними методами, а саме:

1. На основі даних про трудомісткість продукції чисельність робітників визначається:

$$Ч_{осн.} = \frac{t_{шт.} \cdot N_{пл}}{\Phi_{\partial} \cdot k_{в.н.}},$$

де $k_{в.н.}$ — коефіцієнт виконання норм на дільниці.

2. За нормами обслуговування чисельність робітників визначається:

$$Ч_{осн.} = \frac{O_{обсл.} \cdot z \cdot k_{я}}{H_{обсл.}},$$

де $O_{обсл.}$ — кількість об'єктів обслуговування, шт.;

$H_{обсл.}$ — норма обслуговування, шт.

Планова чисельність допоміжних робітників ($Ч_{доп.}$) визначається аналогічно чисельності основних робітників, якщо для них встановлені певні норми виробітку чи обслуговування.

Розрахунок чисельності інших категорій працюючих здійснюється на основі затвердженого на підприємстві штатного розпису, у якому чітко зазначається чисельність працівників керівного складу, спеціалістів та службовців.

Контрольні запитання:

1. Що ви розумієте під поняттям «персонал підприємства»?
2. На які категорії поділяється персонал підприємства? Дайте їм характеристику.
3. Розкрийте суть понять «професія» та «спеціальність».
4. Які фактори впливають на формування чисельності працюючих?
5. Які методи використовують для розрахунку чисельності основних виробничих робітників?

Тести для самоконтролю:

1. Основою для розрахунок чисельності працівників є...:

- а) темп зростання обсягу виробництва;
- б) трудомісткість виконання виробничої програми;
- в) нормативи обслуговування;
- г) усі відповіді правильні;
- д) правильна відповідь відсутня.

2. Професія характеризує...:

- а) стаж роботи на даному підприємстві;*
- б) вид трудової діяльності, здійснення якої потребує певних теоретичних знань та практичних навичок;*
- в) можливість очікування суміжної спеціальності;*
- г) сукупність певних теоретичних знань;*
- д) можливість підвищення кваліфікації.*

3. Працівників, що здійснюють функції обліку та контролю відносять на підприємстві до категорії...:

- а) спеціалістів;*
- б) керівників;*
- в) службовців;*
- г) робітників;*
- д) підсобників.*

4. Увесь персонал підприємства розподіляють на...:

- а) промислово-виробничий і непромисловий;*
- б) робітників, фахівців (спеціалістів), службовців, керівників;*
- в) робітників, економістів, бухгалтерів, керівників;*
- г) робітників, менеджерів, технологів, бухгалтерів, економістів;*
- д) виробничий і невиробничий.*

5. Кваліфікація робітника – це...:

- а) різновид трудової діяльності в межах професій;*
- б) рід трудової діяльності, для здійснення якої необхідний певний комплекс спеціальних теоретичних знань та практичних навиків;*
- в) рівень знань та практичних навиків, необхідний для виконання роботи певної складності;*
- г) досвід його роботи;*
- д) різновид трудової діяльності.*

6. Працівники підприємства, направлені на навчання з відривом від виробництва...:

- а) входять до облікової чисельності персоналу;*
- б) не входять до облікової чисельності персоналу;*
- в) входять до явочної чисельності;*
- г) входять до середньооблікової чисельності;*
- д) не належать до персоналу підприємства.*

Лекція. Продуктивність та ефективність праці

У лекції розглядаються наступні питання:

1. *Продуктивність праці персоналу: суть, методи та показники визначення.*
2. *Фактори та резерви підвищення продуктивності праці.*

1. Продуктивність праці персоналу: суть, методи та показники визначення

Важливою умовою ефективного функціонування підприємства є раціональне, ефективне використання усіх видів виробничих ресурсів. Для характеристики ефективності використання трудових ресурсів підприємства застосовується показник продуктивності праці.

Продуктивність праці – це показник її ефективності та результативності.

Залежно від прямого чи оберненого співвідношення цих величин розрізняють два показники рівня продуктивності праці: **виробіток і трудомісткість**.

Виробіток – це показник рівня продуктивності праці, що визначається кількістю продукції (робіт, послуг), виробленої одним працівником за одиницю робочого часу, і розраховується за формулою:

$$B = \frac{N_{пл.}}{Ч_{обл.}},$$

де $Ч_{обл.}$ – середньооблікова чисельність працівників, *чол.*

Трудомісткість – це обернений показник рівня продуктивності праці, що характеризується кількістю робочого часу, витраченого на виробництво одиниці продукції (робіт, послуг), і розраховується за формулою:

$$ТМ = \frac{Ч_{обл.}}{N_{пл.}}.$$

Розрізняють такі види трудомісткості:

- *технологічна трудомісткість*, яка включає всі затрати праці основних робітників;
- *трудомісткість обслуговування виробництва* включає всі затрати праці допоміжних робітників;
- *виробнича трудомісткість* – це усі затрати праці основних і допоміжних робітників;
- *трудомісткість управління виробництвом* включає затрати праці керівників, спеціалістів, службовців;
- *повна трудомісткість* – це трудові затрати всіх категорій промислово-виробничого персоналу.

Трудомісткість та виробіток – показники обернено пропорційні, тобто із зменшенням трудомісткості виробіток збільшується. Однак змінюються ці величини не в однаковій мірі: норма виробітку збільшується у більшій мірі, аніж зменшується норма часу.

Залежно від того, в яких одиницях вимірюється обсяг виробництва або виконані роботи, існує три методи визначення продуктивності праці: *вартісний, трудовий та натуральний*.

Суть **натурального методу** полягає в тому, що обсяг виробленої продукції і продуктивності праці розраховується в натуральних одиницях (штуках, тоннах, метрах). Наприклад, цукровий завод, на якому працює 50 осіб, виготовив за рік 1600 тонн цукру. Виробіток на цьому заводі становитиме $1600 : 50 = 32$ тонни цукру за рік у розрахунку на одного працюючого.

Натуральні показники, точні, але вони мають суттєвий недолік: неможливість застосування до різномірної продукції. Якщо підприємство випускає кілька видів схожої продукції, обсяг випуску можна розрахувати в умовно-натуральних показниках.

Натуральний метод має обмежене застосування, оскільки підприємства випускають здебільшого різномірну продукцію.

Трудовий метод найчастіше використовується на робочих місцях, у бригадах, в цехах, де обсяг виробленої продукції визначається в нормо-годинах. Цей метод має обмежене застосування, оскільки вимагає суворої наукової обґрунтованості використовуваних норм.

У сучасних умовах найпоширенішим методом вимірювання продуктивності праці є **вартісний (грошовий)**, який ґрунтується на використанні вартісних показників обсягу продукції (валова, товарна, чиста, реалізована продукція, валовий дохід).

Перевага вартісного методу полягає в можливості порівняння різномірної продукції як на окремому підприємстві, так і економіки в цілому. В зв'язку з цим, вартісний метод застосовується на всіх етапах планування й обліку.

Вартісний метод є узагальнюючим методом визначення продуктивності праці.

2. Фактори та резерви підвищення продуктивності праці

Будь-яке підприємство під час вирішення проблеми зростання продуктивності праці використовує резерви і фактори її підвищення.

Фактори підвищення продуктивності праці – це вся сукупність рушійних сил і чинників, що ведуть до збільшення продуктивності праці.

Оскільки зростання продуктивності праці має надзвичайно велике значення і для кожного підприємства зокрема, і для суспільства в цілому, тому вивчення факторів і пошук резервів цього зростання є важливим завданням економічної теорії і практики.

Фактори підвищення продуктивності праці поділяють за такими ознаками:

1. За рівнем керованості:

- ті, якими може керувати суб'єкт господарської діяльності (управління, трудові відносини, кваліфікація і мотивація персоналу, умови праці тощо);

- *ті, що перебувають поза сферою керування суб'єкта господарювання* (політичне становище в країні, рівень розвитку ринкових відносин, науково-технічний прогрес, якість і кількість трудових ресурсів країни).

2. *За змістом:*

- *соціально-економічні*, що визначають якість використовуваної праці (рівень кваліфікації та професійних знань; компетентність, відповідальність; професійна придатність, дисциплінованість);
- *матеріально-технічні*, що характеризують якість засобів виробництва (модернізація обладнання; використання нової продуктивнішої техніки; підвищення рівня механізації та автоматизації виробництва, використання нових ефективніших видів сировини, матеріалів тощо);
- *організаційно-економічні*, що характеризують якість поєднання робочої сили із засобами виробництва (удосконалення структури апарату управління та систем управління виробництвом; поліпшення матеріально, кадрової і технічної підготовки виробництва, удосконалення розподілу праці, розширення суміщення професій і функцій, удосконалення організації та обслуговування робочих місць, поліпшення умов праці та відпочинку).

3. *За сферою виникнення і дії:*

- *внутрішньовиробничі*, що виникають і діють безпосередньо на рівні підприємства;
- *галузеві і міжгалузеві*;
- *регіональні*, що характерні для даного регіону;
- *загальнодержавні*, які сприяють підвищенню продуктивності праці в усій країні.

Резерви підвищення продуктивності праці – це такі можливості її підвищення, які вже виявлені, але з різних причин ще не використані. Резерви використовуються і знову виникають під впливом науково-технічного прогресу. Таким чином, використання резервів зростання продуктивності праці – це процес перетворення можливого у дійсне.

Резерви підвищення продуктивності праці за змістом поділяються на три групи:

1. *Соціально-економічні*, що визначають можливості підвищення якості використовуваної робочої сили.
2. *Матеріально-технічні*, що визначають можливості застосування ефективніших засобів виробництва.
3. *Організаційно-економічні*, що визначають можливості вдосконалення поєднання робочої сили з засобами виробництва.

Для найповнішого використання резервів зростання продуктивності праці на підприємствах розробляються програми управління продуктивністю, у яких зазначаються види резервів, конкретні терміни і заходи щодо їх реалізації, плануються витрати на ці заходи й очікуваний економічний ефект від їх впровадження, призначаються відповідальні виконавці.

Якщо фактичний показник трудомісткості менший за плановий, то відсоток зменшення норми часу розраховується за формулою:

$$\Delta \text{ПП} = \frac{\text{ПП}_{\text{ф}} - \text{ПП}_{\text{пл}}}{\text{ПП}_{\text{пл}}} \cdot 100 ,$$

де $ПП_{\phi}$ - фактичне значення продуктивності праці;
 $ПП_{пл}$ - планове значення продуктивності праці.

Зростання продуктивності праці (відсоток збільшення виробітку) за рахунок зниження трудомісткості розраховується за формулами:

$$\Delta ПП = \frac{П_T \cdot 100}{100 - П_T} \quad \text{або} \quad \Delta ПП = \frac{З_T \cdot 100}{T_{вих.} - З_T},$$

де $П_T$ - зниження трудомісткості одиниці продукції, %;
 $З_T$ - зниження трудомісткості одиниці продукції, люд.-год.;
 $T_{вих.}$ - вихідна (планова) трудомісткість, люд.-год.

Зростання продуктивності праці (відсоток збільшення виробітку) за рахунок зниження трудомісткості розраховується за формулою:

$$\Delta ПП = \frac{T_{пл.}}{T_{факт.}} \cdot 100 - 100,$$

де $T_{факт.}$ - фактична трудомісткість, люд.-год.;
 $T_{пл}$ - планова трудомісткість, люд.-год.

Наслідком підвищення продуктивності праці за заданих обсягів виробництва є економія кількості промислово-виробничого персоналу

Контрольні запитання:

1. Розкрийте зміст поняття «продуктивність праці».
2. Якими показниками вимірюється продуктивність праці? Дайте їх характеристику.
3. Назвіть та охарактеризуйте методи визначення продуктивності праці.
4. Що таке «фактори підвищення продуктивності праці» та за якими ознаками вони класифікуються?
5. Що таке «резерви підвищення продуктивності праці»? Які з них ви можете назвати.

Тести для самоконтролю:

1. Показник, який характеризує результативність праці та її ефективність – це...:
 - а) чисельність персоналу;
 - б) продуктивність праці;
 - в) трудомісткість продукції;
 - г) кількість обладнання;
 - д) мотивація праці.

2. Підприємство на якому працює 50 осіб, виготовило за рік 1600 т продукції. Виробіток при цьому буде...:
- а) 42 т в розрахунку на одного працюючого;*
 - б) 30 т в розрахунку на одного працюючого;*
 - в) 32 т в розрахунку на одного працюючого;*
 - г) 80 т в розрахунку на одного працюючого;*
 - д) 0,3 т. в розрахунку на одного працюючого.*
3. Витрати робочого часу на виробництво одиниці продукції є...:
- а) трудомісткістю;*
 - б) виробітком;*
 - в) собівартістю;*
 - г) виробничою програмою;*
 - д) виробничою потужністю.*
4. Зростання продуктивності означає...:
- а) запровадження нових технологій;*
 - б) зменшення собівартості;*
 - в) збільшення обсягу господарської діяльності за умови незмінних витрат ресурсів;*
 - г) залучення нових коштів;*
 - д) збільшення числа працюючих.*
5. Виробіток одного працівника за рік визначається...:
- а) відношенням обсягу виробленої продукції до числа працівників;*
 - б) відношенням обсягу виробленої продукції до середньооблікової чисельності промислово-виробничого персоналу;*
 - в) відношенням обсягу виробленої за рік продукції до числа днів у році;*
 - г) відношенням кількості працівників до обсягу виробленої продукції;*
 - д) відношенням числа працівників до числа днів у році.*
6. Узагальнюючим методом визначення продуктивності праці є...:
- а) коефіцієнтний;*
 - б) вартісний;*
 - в) натуральний;*
 - г) трудовий;*
 - д) кількісний.*

Лекція: Система організації оплати праці на підприємстві

У лекції розглядаються наступні питання:

1. *Заробітна плата та її види.*
2. *Тарифна система та її елементи.*
3. *Політика оплати праці. Механізм державного регулювання оплати праці.*

1. Заробітна плата та її види

Заробітна плата – це винагорода, обчислена у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Розмір заробітної плати залежить від:

- складності та умов виконуваної роботи;
- професійно-ділових якостей працівника;
- результатів роботи працівника;
- результатів господарської діяльності підприємства.

Заробітна плата в ринковій економіці виконує такі функції:

1. *Відтворювальна* – джерело відтворення робочої сили і засіб залучення людей до праці.
2. *Стимулююча* – установлення залежності рівня заробітної плати від кількості, якості і результатів праці.
3. *Регулююча* – засіб розподілу та перерозподілу кадрів за регіонами країни, галузями економіки з урахуванням ринкової кон'юнктури.
4. *Соціальна* – забезпечення соціальної справедливості, однакової винагороди за однакову роботу.

Заробітна плата складається з таких складових:

1. *Основна заробітна плата* – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці. Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців, спеціалістів, керівників.
2. *Додаткова заробітна плата* – це винагорода за працю понад встановлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством. Додаткова заробітна плата встановлюється у відсотках від основної заробітної плати.
3. *Інші заохочувальні компенсаційні виплати* – це винагорода за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, інші виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

Основними видами заробітної плати є **номінальна і реальна заробітна плата.**

Номінальна заробітна плата представляє собою суму коштів, отриману працівником за певний розрахунковий період (день, рік, місяць).

Реальна заробітна плата – це кількість товарів та послуг, які можна придбати на номінальну заробітну плату.

2. Тарифна система і її елементи

Основою формування та встановлення розмірів заробітної плати є тарифна система.

Тарифна система – це сукупність різних нормативних матеріалів, за допомогою яких встановлюється рівень заробітної плати працівників на підприємстві в залежності від складності, умов праці і особливостей різних галузей.

Основними елементами тарифної системи є:

1. **Тарифна сітка** – це шкала розрядів, кожному з яких присвоєний свій тарифний коефіцієнт, що показує, у скільки разів тарифна ставка іншого розряду більша, ніж першого. Тарифний коефіцієнт першого розряду завжди дорівнює одиниці. Кількість розрядів і величини відповідних їм тарифних коефіцієнтів визначаються у відповідності з колективним договором, положення якого розробляються на основі галузевої тарифної угоди.
2. **Тарифна ставка** – це виражений у грошовій формі абсолютний розмір оплати праці за одиницю робочого часу.

На основі тарифної сітки і тарифної ставки першого розряду визначаються тарифні ставки кожного наступного розряду. Розмір тарифної ставки першого розряду визначається на рівні встановленого державою мінімальної заробітної плати. У залежності від вибраної одиниці часу тарифні ставки бувають погодинні, денні і місячні (оклади).

3. **Схеми посадових окладів** – перелік назв посад працівників і розмірів їх місячних окладів, які застосовуються для оплати праці керівників, спеціалістів, службовців, а також робітників деяких професій.
4. **Тарифно-кваліфікаційні довідники** – це нормативні документи, за допомогою яких встановлюється розряд роботи робітника. У тарифно-кваліфікаційних довідниках міститься інформація про те, що повинен знати теоретично і вміти практично робітник кожного розряду, кожної спеціальності.

3. Політика оплати праці. Механізм державного регулювання оплати праці

Державне регулювання оплати праці визначається Кодексом законів про працю України, Законом України «Про оплату праці», Галузевих угод та іншими нормативно-правовими актами.

Метою державного регулювання заробітної плати є створення умов для виконання заробітною платою її основних функцій.

Держава здійснює регулювання оплати праці працівників підприємств усіх форм власності шляхом встановлення:

1. Розміру мінімальної заробітної плати.

Мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, годинну норму праці (обсяг роботи).

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою для підприємств усіх форм власності і господарювання на усій території України. Вона встановлюється Верховною Радою України за поданням КМУ, як правило, один раз на рік.

2. Інших державних норм і гарантій.

До норм оплати праці належать:

- оплата за роботу в надурочний час, у святкові, неробочі і вихідні дні, у нічний час;
- оплата за час простою, що мав місце не з вини працівника;
- оплата за роботу працівників, молодших 18 років у разі скороченої тривалості їх щоденної роботи.

Державні гарантії в оплаті праці передбачають оплату:

- щорічних відпусток;
- для працівників, направлених на підвищення кваліфікації;
- у випадках переведення за станом здоров'я на легшу нижче оплачувану роботу;
- під час переведення тимчасово на іншу роботу у зв'язку з виробничою необхідністю;
- службових відряджень;
- за різних форм виробничого навчання.

3. Умов і розмірів оплати праці працівників бюджетних установ і організацій.

4. Умов і розмірів оплати праці керівників державних підприємств.

5. Рівня оподаткування доходів працівників.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняття «заробітна плата».
2. Які функції властиві заробітній платі? Дайте їм характеристику.
3. Від чого залежить рівень заробітної плати працівників?
4. Назвіть та охарактеризуйте основні елементи тарифної системи.
5. Розкрийте суть поняття «мінімальна заробітна плата».

Тести для самоконтролю:

1. Заробітна плата – це...:

- а) винагорода, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу;
- б) прожитковий мінімум;
- в) вартісна величина малозабезпеченості;
- г) мінімальний розмір заробітної плати.
- д) розмір тарифної ставки.

2. Мінімальна заробітна плата – це...:

- а) прожитковий мінімум працівника;
- б) вартісна величина межі малозабезпеченості;
- в) встановлений державою розмір заробітної плати, нижче якого не може провадитися оплата праці працівникові;

- д) заробітна плата;*
- г) розмір додаткових виплат.*

3. Основними елементами тарифної системи є...:

- а) тарифні сітки;*
- б) тарифні ставки;*
- в) схеми посадових окладів;*
- г) тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники);*
- д) всі відповіді вірні.*

4. Розмір заробітної плати залежить від...:

- а) складності та умов виконуваної роботи;*
- б) професійно-ділових якостей працівника;*
- в) результатів праці робітника;*
- г) результатів господарської діяльності підприємства;*
- д) всі відповіді вірні.*

5. Основна заробітна плата працівника залежить від...:

- а) розміру додаткових виплат;*
- б) результатів господарської діяльності підприємства, на якому він працює;*
- в) результатів роботи самого працівника;*
- г) розміру тарифної ставки;*
- д) встановлених відрядних розцінок.*

6. Тарифна ставка оплати праці відноситься до...:

- а) основної заробітної плати;*
- б) додаткової заробітної плати;*
- в) розміру премії;*
- г) розміру посадового окладу;*
- д) інших виплат.*

7. Яка функція заробітної плати проявляється в тому, що вона встановлює залежність рівня заробітної плати від кількості, якості і результатів праці?

- а) відтворювальна;*
- б) стимулююча;*
- в) регулююча;*
- г) соціальна;*
- д) немає правильної відповіді.*

Лекція: Форми і системи оплати праці

У лекції розглядаються наступні питання:

1. Основні форми та системи оплати праці.
2. Організація оплати праці за колективних форм оплати праці.
3. Фонд оплати праці, його склад і порядок визначення.

1. Основні форми та системи оплати праці

На підприємствах застосовують **дві основні форми оплати праці** працівників:

1. Відрядна оплата праці.
2. Погодинна оплата праці

Відрядна форма оплати праці передбачає залежність величини заробітку від кількості виготовленої продукції за певний проміжок часу.

За кожен одиницю виробленої продукції встановлюється певний розмір оплати – **відрядна розцінка**, яка розраховується за формулою:

$$P_{\text{відр.}} = \frac{t_{\text{ум.}} \cdot T_{\text{ст.}}}{60} \quad \text{або} \quad P_{\text{відр.}} = \frac{T_{\text{ст.}}}{H_{\text{вир.}}},$$

де $T_{\text{ст.}}$ – погодинна тарифна ставка, хв.;

$H_{\text{вир.}}$ – погодинна норма виробітку певного виду продукції, шт.

На основі **відрядної форми заробітної плати розроблені такі системи:**

1. **Пряма відрядна**, за якої оплата праці нараховується за кількість виготовленої продукції. При цьому зарібок робітника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{\text{відр.}} = N_{\text{ф}} \cdot P_{\text{відр.}},$$

де $N_{\text{ф}}$ – фактичний обсяг виробництва, шт.

2. **Відрядно-преміальна**, за якої працівник, крім основного заробітку, додатково отримує премію за досягнення певних кількісних і якісних показників роботи (перевиконання планового завдання, економію матеріальних ресурсів, покращення якості продукції та ін.). При цьому зарібок робітника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{\text{відр.пр.}} = ЗП_{\text{відр.}} + Д,$$

де $Д$ – сума преміальних доплат, грн.

3. **Відрядно-прогресивна**, за якою за плановий обсяг виконаної роботи оплата проводиться за відрядними розцінками, а за обсяг роботи понад план – за

підвищеними (прогресивними) розцінками. При цьому зарібок робітника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{відр.прогр.} = N_{\phi} \cdot P_{відр.} + (N_{\phi} - N_{пл.}) \cdot P_{прогр.},$$

де $P_{прогр.}$ — підвищена (прогресивна) розцінка, грн.

4. *Посередньо-відрядна (непряма)* використовується для оплати праці допоміжних робітників і підсобників.

Зарібок підсобника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{підс.} = N_{\phi} \cdot P_{непр.},$$

де $P_{непр.}$ — непряма відрядна розцінка, що використовується під час обслуговування певного основного працівника, (грн.) розраховується за формулою:

$$P_{непр.} = \frac{T_{ст.}}{N_{пл.}} \cdot n,$$

де n — кількість основних робітників, що обслуговуються одним підсобником.

Зарібок допоміжного робітника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{доп.р.} = T_{ст.} \cdot \chi_{\phi} \cdot k_{в.н.},$$

де χ_{ϕ} — фактично відпрацьований допоміжним робітником час, год.

5. *Акордна система зарібної плати* передбачає встановлення певного об'єму робіт і загальної величини фонду зарібної плати за цю роботу. Кошти, передбачені на оплату праці, виплачуються після завершення всього комплексу робіт незалежно від строків їх виконання. Дана система зарібної плати стимулює виконання всього комплексу робіт з меншою чисельністю працюючих і в більш короткі строки.

Погодинною називається така форма оплати праці, за якої зарібна плата працівникам нараховується за тарифною ставкою чи окладом за фактично відпрацьований на виробництві час.

Погодинна оплата праці має такі системи:

1. *Пряма погодинна*, за якої зарібна плата нараховується за кількість відпрацьованого часу. При цьому зарібок робітника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{поз.} = T_{ст.} \cdot \chi_{\phi}.$$

2. *Погодинно-преміальна* передбачає, крім тарифного заробітку працівника, суму преміальних доплат за досягнення певних якісних і кількісних показників роботи. При цьому заробіток робітника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{\text{поз.пр.}} = ЗП_{\text{поз.}} + Д.$$

3. *Погодинно-преміальна з нормованим завданням* містить у собі елементи як відрядної, так і погодинної форм заробітної плати. *Нормоване завдання* – це сумарний об'єм роботи в годинах чи натуральних показниках, який робітник повинен виконати за робочу зміну, робочий місяць.

Оплата праці керівників, спеціалістів та службовців здійснюється у відповідності зі встановленими їм згідно з штатним розписом посадовими окладами та у відповідності з діючою системою преміювання. За своїм характером вона є різновидністю погодинно-преміальної системи з тією лише різницею, що замість тарифної ставки використовується місячний чи річний оклад.

2. Організація оплати праці за колективних форм оплати праці

Система відрядної форми оплати праці робітників може застосовуватися у двох різновидах: *індивідуальній і колективній (бригадній) оплаті*.

За *індивідуальної оплати* заробіток робітника розраховується в залежності від результатів його індивідуальної роботи.

За *колективної (бригадної) оплати* праця робітників оплачується за кінцевими результатами спільної роботи бригади.

Відрядний місячний заробіток бригади обчислюється за формулою:

$$ЗП_{\text{бр.}} = N_{\text{ф}} \cdot P_{\text{бр.}},$$

де $P_{\text{бр.}}$ – бригадна відрядна розцінка (грн.) розраховується за формулою:

$$P_{\text{бр.}} = \sum T_{\text{ст}} \cdot t_{\text{шт.}} \cdot n,$$

де n – кількість робітників певного розряду у бригаді, чол.

Після визначення загального заробітку бригади, його розподіляють між членами бригади з врахуванням кількості та якості праці. Для розподілу колективного заробітку використовують такі методи:

- за присвоєними робітникам розрядами і відпрацьованим часом (за допомогою коефіцієнта заробітку);
- за тарифними коефіцієнтами і відпрацьованим часом (тобто нарахування відрядного заробітку, що припадає на 1 коефіцієнто-годину);
- за присвоєними розрядами і відпрацьованим часом з коригуванням на коефіцієнт трудової участі (КТУ), сутність якого полягає в тому, що кожному робітнику бригади встановлюється коефіцієнт, який характеризує ступінь його участі у виконанні загального завдання.

3. Фонд заробітної плати, його склад і структура

Фонд заробітної плати – це загальна сума грошових коштів, направлена на оплату праці всіх категорій працюючих.

З метою планування та аналізу ефективності використання фонду заробітної плати його **класифікують за такими ознаками:**

1. За змістом та джерелами формування:

- *фонд основної заробітної плати* – заробітна плата, нарахована за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці за відрядними розцінками, тарифними ставками та посадовими окладами працівників;
- *фонд додаткової заробітної плати* – надбавки і доплати до тарифних ставок та посадових окладів, передбачених чинним законодавством; суми преміальних доплат, винагороди, оплата щорічних і додаткових відпусток та ін.

2. Залежно від одиниці виміру:

- *годинний* – заробітна плата за фактично відпрацьовані години;
- *денний* – заробітна плата за фактично відпрацьовані дні;
- *місячний* (квартальний, річний) – заробітна плата за фактично відпрацьований місяць.

3. За часом формування:

- *плановий* – сума грошових коштів, передбачена у кошторисі підприємства;
- *фактичний* – сума нарахованої заробітної плати за звітний період.

Контрольні запитання:

1. Назвіть основні форми та системи оплати праці.
2. Розкрийте суть відрядної форми оплати праці.
3. Охарактеризуйте зміст погодинної форми оплати праці.
4. Як здійснюється нарахування заробітної плати керівникам, спеціалістам та службовцям?
5. Що таке «фонд заробітної плати»? Які види фонду заробітної плати ви знаєте?

Тести для самоконтролю:

1. Заробітна плата працівника, яка розраховується шляхом множення кількості одиниць виготовленої продукції на розцінку за одиницю продукції – це заробіток при...:
 - а) відрядно-прогресивній системі;
 - б) відрядно-преміальній системі;
 - в) прямій відрядній системі;
 - г) акордній системі;
 - д) колективній системі.

2. При застосуванні колективної (бригадної) оплати праці праця робітників оплачується за...:
- а) фактично відпрацьований час бригадою;*
 - б) кінцевими результатами спільної роботи бригади;*
 - в) кваліфікаційний рівень кожного працівника;*
 - г) індивідуальну роботу кожного працівника;*
 - д) усі відповіді правильні.*
3. При застосуванні відрядної форми за основу для визначення величини заробітку враховують...:
- а) кількість виготовленої продукції та кваліфікація робітника;*
 - б) тарифна ставка;*
 - в) кількість відпрацьованих годин;*
 - г) якість виготовленої продукції;*
 - д) тарифно-кваліфікаційні довідники.*
4. До погодинної форми оплати праці належить...:
- а) акордна;*
 - б) пряма відрядна;*
 - в) відрядно-преміальна;*
 - г) відрядно-прогресивна;*
 - д) жодна з наведених форм.*
5. Оплата праці керівників, спеціалістів та службовців проводиться за...:
- а) прямою відрядною системою;*
 - б) посадовими окладами;*
 - в) непрямою системою;*
 - г) колективною оплатою;*
 - д) тарифно-кваліфікаційними характеристиками.*
6. За якої системи оплати праці виробіток робітника в межах норми оплачується за звичайними відрядними розцінками, а весь додатковий виробіток – за підвищеними відрядними розцінками?
- а) за відрядно-прогресивної;*
 - б) за погодинно-преміальної;*
 - в) за акордної;*
 - г) за колективної;*
 - д) за індивідуальної.*

Розділ 3. Ресурсне забезпечення підприємства

Лекція: Основні засоби підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

- 1. Виробничі засоби підприємства, їх структура.**
- 2. Основні засоби підприємства, їх економічна суть, класифікація і структура.**
- 3. Оцінка основних засобів.**

1. Виробничі засоби підприємства, їх структура

Процес виробництва на будь-якому підприємстві передбачає наявність не тільки працівників, але й визначених засобів виробництва.

Засоби виробництва – це сукупність предметів та засобів праці, які використовуються людьми у процесі виробництва матеріальних благ і послуг.

Засоби праці – це засоби, за допомогою яких здійснюється виробництво продукції (устаткування, машини, верстати, обладнання).

Предмети праці – це предмети, які призначені для виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг (сировина, матеріали).

Під впливом засобів праці предмети праці змінюють свою форму та перетворюються на готову продукцію.

Засоби виробництва за своїм матеріально-речовим складом становлять виробничі засоби підприємства. Але засоби виробництва стають виробничими лише з моменту їхнього безпосереднього використання у виробництві.

Складовим частинам виробничих засобів властиві певні характерні ознаки, за якими їх поділяють на основні та оборотні.

2. Основні засоби підприємства, їх економічна суть, класифікація і структура

Основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва, надання послуг, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року, зберігаючи при цьому свою натуральну форму, а також переносючи свою вартість на вартість готового продукту частинами, у міру спрацьовування.

У процесі господарської діяльності промислових підприємств задіяна значна кількість основних засобів різних за своїм призначенням, складом, терміном експлуатації тощо. Враховуючи ці особливості **основні засоби класифікують за такими ознаками:**

1. За функціональним призначенням:

- *виробничі* безпосередньо приймають участь у виробничому процесі або сприяють його здійсненню (будови, споруди, силові машини і обладнання, робочі машини і обладнання, автотранспорт);

- *невиробничі* не беруть безпосередньої участі у виробничому процесі (будови і споруди житлово-комунального та культурно-побутового призначення та ін.).

2. За речовим характером:

- *інвентарні* мають натуральну форму та підлягають перевірці, обміру, підрахунку (будівлі, обладнання, устаткування тощо);
- *неінвентарні* – капітальні вкладення в земельні ділянки.

3. За використанням:

- *діючі* – всі основні засоби, що використовуються на підприємстві;
- *недіючі* – ті, що не використовуються у даний період часу у зв'язку з тимчасовою зупинкою підприємства;
- *запасні* – це різне устаткування, що знаходиться в резерві і призначене для заміни основних засобів.

4. За належністю:

- *власні* – це основні засоби, які належать підприємству;
- *орендовані* – це основні засоби, які прийняті у тимчасове користування на певних умовах.

5. За галузями економічної діяльності:

- *промислові;*
- *сільськогосподарські;*
- *транспортні;*
- *зв'язку;*
- *будівельні та ін.*

6. За участю у виробничому процесі:

- *активні* – це та частина основних засобів, яка безпосередньо бере участь у процесі виробництва та впливає на рівень продуктивності праці (робочі машини і устаткування, інструмент, вимірювальні прилади, споруди, транспортні засоби);
- *пасивні* – це та частина основних засобів, яка створює умови для здійснення процесу виробництва (будівлі, виробничий та господарський інвентар).

7. Згідно з положеннями податкового законодавства:

Групи	Мінімально допустимі строки корисного використання, років
група 1 – земельні ділянки	–
група 2 – капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом	15
група 3 – будівлі,	20
споруди,	15
передавальні пристрої	10
група 4 – машини та обладнання	5
з них:	
електронно-обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, пов'язані з ними засоби зчитування або друку інформації, пов'язані з ними комп'ютерні програми (крім програм, витрати на придбання яких визнаються роялті, та/або програм, які визнаються нематеріальним активом), інші інформаційні системи,	2

комутатори, маршрутизатори, модулі, модеми, джерела безперебійного живлення та засоби їх підключення до телекомунікаційних мереж, телефони (в тому числі стільникові), мікрофони і рації, вартість яких перевищує 2500 гривень	
група 5 – транспортні засоби	5
група 6 – інструменти, прилади, інвентар (меблі)	4
група 7 – тварини	6
група 8 – багаторічні насадження	10
група 9 – інші основні засоби	12
група 10 – бібліотечні фонди	–
група 11 – малоцінні необоротні матеріальні активи	–
група 12 – тимчасові (нетитульні) споруди	5
група 13 – природні ресурси	–
група 14 – інвентарна тара	6
група 15 – предмети прокату	5
група 16 – довгострокові біологічні активи	7

На підприємстві склад основних засобів протягом року часто змінюється: відбувається введення нових і вивід старих засобів. Тому для проведення економічних розрахунків доцільно визначати **середньорічну вартість основних засобів** користуючись формулою:

$$\Phi_{cp} = \Phi_{n.l.} + \frac{\sum \Phi_{вв.} \cdot T_{вв.}}{12} - \frac{\sum \Phi_{вив.} \cdot T_{вив.}}{12},$$

- де $\Phi_{n.l.}$ – величина основних засобів на початок періоду, грн.;
 $\Phi_{вв.}$ – величина основних засобів, які вводяться в експлуатацію, грн.;
 $\Phi_{вив.}$ – величина основних засобів, які виводяться з експлуатації, грн.;
 $T_{вв.}$ – кількість повних місяців з моменту вводу основних засобів в експлуатацію до кінця року;
 $T_{вив.}$ – кількість повних місяців з моменту виводу основних засобів з експлуатації до кінця року;
12 – кількість місяців у році;
 n – кількість введень основних засобів в експлуатацію протягом року;
 m – кількість виведень основних засобів з експлуатації протягом року.

Використовуючи класифікацію основних засобів за видами, визначають їх структуру.

Структура основних засобів – це розподіл основних засобів за видами (групами), відображений у відсотках від їх загальної вартості на підприємстві.

Структура основних засобів відображає особливості галузі та конкретного підприємства, рівень матеріально-технічної бази виробництва. Зміна структури за певні проміжки часу дає уявлення про динаміку якісних змін основних засобів, про технічний рівень виробництва.

Розрізняють *виробничу, галузеву та вікову структури* основних засобів.

Виробнича структура основних засобів – це співвідношення різних груп основних засобів у їх загальній вартості. Часто цю структуру розглядають як співвідношення активної і пасивної частин основних засобів. Прогресивною є така структура основних засобів, де частка активної частини зростає.

Галузева структура основних засобів характеризується співвідношенням питомої ваги основних засобів різних галузей до їх загальної вартості.

Вікова структура основних засобів – це співвідношення різних вікових груп основних засобів у їх загальній вартості.

3. Оцінка основних засобів

Облік основних засобів може проводитись у натуральному і вартісному виразі.

Облік основних засобів у натуральному виразі потрібен для оцінки їх технічного стану. Такий облік дає змогу встановити кількісний та якісний склад основних засобів кожного виду. Проте, на основі даних такого обліку неможливо дати загальну оцінку наявних на підприємстві основних засобів. Практично не можна поєднати у натуральному виразі кількість верстатів, автоматів і транспортних засобів, будівель і передавальних засобів. Тобто підрахувати можна лише кількість засобів праці одного типу та певного виду, що свідчить про обмежену сферу застосування такого обліку.

Облік основних засобів у вартісному виразі називається їх **оцінкою**.

Оцінка потрібна для того, щоб визначити загальну величину основних засобів, їх динаміку і структуру, розрахувати економічні показники, які характеризують ефективність господарської діяльності підприємства за певний період часу.

Серед основних видів оцінки основних засобів виділяють оцінку за *первісною вартістю, переоціненою (відновною) вартістю, залишковою вартістю, ліквідаційною вартістю та вартістю, яка підлягає амортизації*.

Первісна вартість основних засобів – це фактична їхня вартість, представлена у сумі грошових коштів, які підприємство сплатило або витратило на їх придбання. Первісна вартість основних засобів складається з їх купівельної вартості, транспортно-заготівельних витрат (витрати на транспортування, страхування), витрат на встановлення, монтаж та налагодження основних засобів.

Переоцінена (відновна) вартість основних засобів – це вартісний вираз основних засобів після їх переоцінки, яка здійснюється у тих випадках, коли залишкова вартість об'єкта основних засобів суттєво відрізняється від його справедливої вартості на дату складання балансу.

Залишкова вартість основних засобів – це різниця між первісною або відновною вартістю і вартістю зносу.

Ліквідаційна вартість основних засобів – це сума коштів, які підприємство планує отримати від реалізації основних засобів після закінчення їх строку корисного використання за вирахуванням витрат, пов'язаних з їх реалізацією.

Вартість, яка підлягає амортизації – первісна або переоцінена вартість основних засобів за вирахуванням їх ліквідаційної вартості.

Контрольні запитання:

1. Дайте характеристику виробничих засобів підприємства.
2. В чому полягає суть основних засобів і яка їх роль у виробництві?
3. Що розуміють під структурою основних засобів і які фактори на неї впливають?
4. Дайте визначення поняття «оцінка основних засобів».
5. Які існують види оцінок основних засобів?

Тести для самоконтролю:

1. До початкової вартості основних засобів не входять...:
а) ціна основних засобів;
б) витрати на капітальний ремонт та модернізацію;
в) витрати на транспортування;
г) витрати на монтаж;
д) всі відповіді правильні.
2. До основних засобів належать...:
а) транспортні засоби;
б) комп'ютерна техніка;
в) будівлі і споруди;
г) виробничий та господарський інвентар;
д) всі відповіді вірні.
3. Основні засоби за використанням поділяють на...:
а) виробничі і невиробничі;
б) інвентарні та неінвентарні;
в) діючі, недіючі, запасні;
г) власні та орендовані;
д) активні та пасивні.
4. Різниця між повною первісною вартістю та сумою спрацювання основних засобів є...:
а) залишковою вартістю;
б) балансовою вартістю;
в) відновною вартістю;
г) амортизаційною вартістю;
д) переоціненою вартістю.

У лекції розглядаються наступні питання:

- 1. Спрацювання основних засобів.**
- 2. Амортизація основних засобів та методи її нарахування.**
- 3. Показники ефективності використання основних засобів підприємства.**

1. Спрацювання основних засобів

Однією із важливих особливостей основних засобів є їх функціонування у процесі виробництва протягом тривалого періоду часу. У результаті цього вони зазнають фізичного і морального спрацювання.

Фізичне спрацювання основних засобів – це поступова втрата ними первісних експлуатаційних якостей, що призводять до зменшення їх реальної вартості.

На темпи і розміри фізичного спрацювання основних засобів впливають такі чинники:

1. Дія навколишнього природного середовища.
2. Експлуатаційне навантаження.

Фізичне спрацювання діючих основних засобів умовно можна поділити на дві частини:

1. Періодично усувають шляхом ремонтів (тимчасове).
2. Шляхом ремонтів усунути практично неможливо.

Усунення фізичного спрацювання, яке є тимчасовим, здійснюється шляхом проведення сукупності профілактичних і ремонтних заходів, передбачених системою планово-запобіжних ремонтів, починаючи з технічних оглядів і завершуючи капітальним ремонтом.

Ремонт основних засобів – це відновлення фізичного спрацювання окремих конструктивних елементів і підтримання основних засобів у працездатному стані протягом усього терміну їх служби.

За економічним змістом ремонти поділяють на:

1. **Поточний ремонт** має характер дрібних налагоджувальних робіт, породжується поломками, що принципово не впливають на нормальне використання основних засобів.
2. **Капітальний ремонт** породжується закономірним спрацюванням основних засобів і направлений на відновлення їх початкових експлуатаційних характеристик.
3. **Відновний ремонт** – вид ремонту основних засобів, що породжується їх зруйнуванням у результаті стихійного лиха, тривалої бездіяльності.

Для цілей бухгалтерського обліку витрати на ремонт основних засобів умовно поділяють на такі, що:

- здійснюються для підтримки об'єкта у початковому робочому стані (*поточний ремонт*);
- поліпшують об'єкт основних засобів, що призводить до зростання майбутніх

економічних вигод, первісно очікуваних від використання об'єкта (*капітальний ремонт*).

Моральне спрацювання основних засобів настає скоріше за фізичне спрацювання.

Моральне спрацювання – це процес знецінення діючих основних засобів до настання повного фізичного спрацювання під впливом науково-технічного прогресу.

Ступінь морального спрацювання основних засобів визначають за допомогою коефіцієнта, який розраховується за формулою:

$$k_m = 1 - \frac{\Phi_1}{\Phi_0} \cdot \frac{П_1}{П_0},$$

де Φ_1 – повна вартість основних засобів, що використовуються *грн.*;

Φ_0 – повна вартість нових основних засобів, *грн.*;

$П_1$ – продуктивність основних засобів, що використовуються, *шт.*;

$П_0$ – продуктивність нових основних засобів, *шт.*

Основні засоби є морально застарілими, якщо $k_m \geq 1$.

Моральне спрацювання властиве найбільш активній частині основних засобів, зокрема: обчислювальній техніці, транспортним засобам та ін. Наявність на підприємстві значної кількості знецінених у результаті дії технічного прогресу засобів праці завдає їм відчутних економічних збитків.

Ефективною формою усунення морального спрацювання основних засобів є їх *модернізація*, яка передбачає удосконалення діючого устаткування з метою запобігання техніко-економічного старіння та підвищення техніко-експлуатаційних параметрів до рівня сучасних вимог виробництва.

2. Амортизація основних засобів та методи її нарахування

Амортизація – це поступове віднесення вартості основних засобів на собівартість продукції, що виготовляється, або робіт, послуг, що виконуються або надаються.

Нарахування амортизації здійснюється протягом строку корисного використання об'єкта, який встановлюється підприємством під час зарахування його на баланс, (але не менше, ніж визначено законодавством) і призупиняється на період його реконструкції, модернізації, добудови.

Амортизація нараховується за всіма об'єктами, що перебувають в експлуатації станом на перше число даного місяця. За об'єктами основних засобів, що введені або вибули з експлуатації всередині даного місяця, нарахування амортизації починається або припиняється з першого числа наступного місяця.

Підприємства можуть **нараховувати амортизацію** основних засобів, **застосовуючи такі методи:**

1. *Прямолінійний метод* дає рівномірність розподілу суми амортизації між обліковими періодами. За *прямолінійного методу* сума амортизації визначається шляхом ділення вартості основних засобів, що амортизується на

строк корисного використання. Річна сума амортизації основних засобів розраховується за формулою:

$$A = \frac{\Phi_n - \Phi_l}{T},$$

- де Φ_n — первісна вартість основних засобів, грн.;
 Φ_l — ліквідаційна вартість основних засобів, грн.;
 T — строк корисного використання об'єкта.

При визначенні строку корисної експлуатації слід враховувати:

- очікуване використання об'єкта на підприємстві з врахуванням його потужності, продуктивності та ін..;
- фізичний та моральний знос;
- правові та інші обмеження щодо строків використання об'єкта та інші фактори.

2. *Виробничий метод* застосовується до активної частини основних засобів, які експлуатуються нерівномірно, а також якщо можна визначити обсяг виробництва. За **виробничого методу** місячна сума амортизації вираховується як добуток фактичного місячного обсягу продукції (робіт, послуг) та виробничої ставки амортизації. Річна сума амортизації основних засобів за цим методом визначається за формулою:

$$A = \Pi_{\text{міс}} \cdot C_v,$$

- де $\Pi_{\text{міс}}$ — місячний обсяг продукції (робіт, послуг), грн.;
 C_v — виробнича ставка амортизації (грн.) визначається за формулою:

$$C_v = \frac{\Phi_n - \Phi_l}{\Pi_{\text{заг}}},$$

- де $\Pi_{\text{заг}}$ — загальний обсяг продукції (робіт, послуг), який підприємство очікує виробити (виконати) з використання даного об'єкта основних засобів, грн.

3. Методи прискореної амортизації:

3.1. *Метод зменшення залишкової вартості* використовується для тих основних засобів, інтенсивність використання яких у міру їх експлуатації зменшується. За використання **методу зменшення залишкової вартості** річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітної року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації. Згідно з цим методом річну суму амортизації можна визначити за формулою:

$$A = N_a \cdot \Phi_{n.n.},$$

де $\Phi_{n.n.}$ – вартість об'єкта основних засобів на початок звітної періоду, грн.

При цьому

$$N_a = 1 - \sqrt[n]{\frac{\Phi_n}{\Phi_l}} \cdot 100.$$

- 3.2. *Метод прискореного зменшення залишкової вартості* найчастіше застосовують до тих основних засобів, інтенсивність використання яких у перші роки експлуатації значно вища, ніж у наступні. За використання методу **прискореного зменшення залишкової вартості** річна сума амортизації вираховується як добуток подвоєної річної норми амортизації та первісної вартості об'єкта на дату початку її нарахування і на залишкову вартість у наступні роки використання. При цьому *річна норма амортизації* розраховується шляхом ділення 100% на строк корисного використання об'єкта. В результаті за останній рік експлуатації амортизація вираховується як різниця між первісною і ліквідаційною вартістю та сумою нарахованого зносу за попередні роки використання.
- 3.3. *Кумулятивний метод* застосовують до основних засобів зі швидким моральним спрацюванням (обчислювальна техніка). При використанні **кумулятивного методу** річна сума амортизації вираховується як добуток кумулятивного коефіцієнту та вартості, що амортизується. Згідно з цим методом річна сума амортизації визначається за формулою:

$$A = \kappa \cdot (\Phi_n \cdot \Phi_l),$$

де κ – *кумулятивний коефіцієнт* розраховується шляхом ділення кількості років, що залишаються до кінця очікуваного строку використання, на суму чисел років корисного використання об'єкта основних засобів за формулою:

$$\kappa = \frac{P_z}{\sum P_v}$$

де P_z – кількість років, що залишаються до кінця строку корисного використання об'єкта;

$\sum P_v$ – сума числа років корисного використання об'єкта.

За кожним з вище перелічених методів нарахування амортизації для різних об'єктів основних засобів проводиться щомісячно, для цього необхідно річну суму амортизації поділити на 12.

На основні засоби груп 1 та 13 амортизація не нараховується.

3. Показники ефективності використання основних засобів підприємства

Покращення використання основних засобів є одним із важливих напрямів підвищення ефективності виробництва. Показники використання основних засобів поділяють на дві групи:

- натуральні;
- вартісні.

До *натуральних показників* належить показник продуктивності за одиницю часу роботи устаткування. Проте натуральні показники використання основних засобів не дають змоги оцінити ступінь використання основних засобів різних видів.

Тому для визначення ефективності використання усіх основних засобів застосовуються вартісні показники. Їх можна поділити на три основні групи:

1. Показники, які характеризують технічний стан основних засобів:

- *коефіцієнт оновлення* характеризує інтенсивність введення в дію нових основних засобів. Цей показник розраховується за формулою:

$$k_{он.} = \frac{\Phi_{вв.}}{\Phi_{к.п.}},$$

де $\Phi_{к.п.}$ — величина основних засобів на кінець періоду, грн.;

- *коефіцієнт вибуття* відображає інтенсивність вибуття основних засобів впродовж розрахункового періоду. Даний показник розраховується за формулою:

$$k_{виб.} = \frac{\Phi_{виб.}}{\Phi_{н.п.}};$$

- *коефіцієнт зносу* показує, яка частина вартості основних засобів вже перенесена на вартість готової продукції. Даний показник розраховується за формулою:

$$k_{зн.} = \frac{\Phi_{зн.}}{\Phi_{к.п.}},$$

де $\Phi_{зн.}$ — величина зносу основних засобів, грн.

- *коефіцієнт придатності* характеризує ступінь придатності основних засобів до експлуатації. Даний показник розраховується за формулою:

$$k_{прид} = \frac{\Phi_{зал.}}{\Phi_{к.п.}} = \frac{\Phi_{н.п.} - \Phi_{зн.}}{\Phi_{к.п.}},$$

де $\Phi_{зал.}$ — залишкова вартість основних засобів, грн.

Слід зазначити, що $k_{зн.} + k_{прид} = 1$.

2. Показники, які характеризують ефективність використання основних засобів підприємства:

- *фондовіддача*, характеризує річний випуск продукції з одиниці вартості основних засобів. Даний показник розраховують за формулою:

$$\Phi B = \frac{ВД}{\Phi_{cp}},$$

де $ВД$ – валовий дохід за розрахунковий період, *грн.*
 Φ_{cp} – середньорічна вартість основних засобів, *грн.*

- *фондомісткість* визначає величину основних засобів, яка припадає на одиницю вартості випуску відповідного виду продукції. Даний показник обернений до фондовіддачі і розраховується за формулою:

$$\Phi M = \frac{\Phi_{cp.}}{ВД};$$

- *рентабельність основних засобів* визначає розмір прибутку отриманого підприємством з одиниці вартості основних засобів. Даний показник розраховується за формулою:

$$P = \frac{\Pi}{\Phi_{cp.}} \cdot 100,$$

де Π – прибуток підприємства, *грн.*

Контрольні запитання:

1. Назвіть види спрацювання основних засобів?
2. У чому полягає суть та призначення ремонту основних засобів? Які види ремонту здійснюють на підприємстві?
3. Розкрийте суть поняття «амортизація». Які методи нарахування амортизації застосовують в Україні?
4. Назвіть показники, які характеризують технічний стан основних засобів.
5. Які показники характеризують ефективність використання основних засобів на підприємстві?

Тести для самоконтролю:

1. Амортизація основних засобів – це...:

- а) спрацювання основних засобів;*
- б) процес перенесення вартості основних засобів на собівартість новоствореної продукції;*
- в) відтворення основних засобів;*
- г) витрати на утримання основних засобів;*
- д) ліквідація основних засобів.*

2. Вкажіть метод прискореної амортизації основних засобів....:

- а) пряmolінійний метод;*
- б) виробничий метод;*
- в) податковий метод;*
- г) метод 100% списання;*
- д) метод зменшення залишкової вартості.*

3. Ефективною формою усунення морального спрацювання основних засобів є....:

- а) ремонт основних засобів;*
- б) модернізація основних засобів;*
- в) ліквідація основних засобів;*
- г) реалізація основних засобів;*
- д) оцінка основних засобів.*

4. Нарахування амортизації здійснюється....:

- а) протягом строку корисного використання об'єкта;*
- б) протягом першого року експлуатації об'єкта;*
- в) протягом першого місяця експлуатації об'єкта;*
- г) протягом останнього року експлуатації об'єкта;*
- д) не проводиться ніколи.*

5. Моральне спрацювання основних засобів настає..... за фізичне спрацювання...:

- а) пізніше;*
- б) раніше;*
- в) одночасно;*
- г) ці поняття однозначні;*
- д) всі відповіді правильні.*

6. Характер дрібних налагоджуваних робіт, що породжується поломками, які не впливають на процес виробництва продукції має....:

- а) поточний ремонт;*
- б) капітальний ремонт;*
- в) відновний ремонт;*
- г) економічний ремонт;*
- д) плановий ремонт.*

Лекція: Оборотні засоби підприємства, їх склад і структура

У лекції розглядаються наступні питання:

1. Суть, склад і класифікація оборотних засобів.
2. Нормування оборотних засобів.
3. Показники ефективності використання оборотних засобів.

1. Суть, склад і класифікація оборотних засобів

Для здійснення виробничого процесу підприємство повинно мати не тільки основні, але й оборотні засоби, які забезпечують безперервність процесу виробництва та обігу.

Оборотні засоби – це сукупність оборотних виробничих засобів та засобів обігу, виражені у грошовій формі.

Оборотні виробничі засоби – це частина засобів виробництва, що беруть участь в одному виробничому циклі та переносять свою вартість на вартість готової продукції одразу і повністю, змінюючи при цьому свою натуральну форму (тобто це матеріали, конструкції, деталі тощо).

Оборотні виробничі засоби підприємства поділяються на такі групи:

1. **Виробничі запаси** – це предмети праці, які містяться на складі у вигляді запасів і призначені для переробки у виробництві. До них належать: запаси сировини, основних і допоміжних матеріалів, покупних напівфабрикатів, палива і пального, тари, ремонтних деталей і вузлів.
2. **Незавершене виробництво** – це продукція, яка перебуває на різних стадіях процесу її виготовлення (деталі, вузли, вироби, обробка яких незакінчена).
3. **Витрати майбутніх періодів** – це грошові витрати, які здійснено у поточному році, а віднесено на собівартість продукції у наступні періоди. До них належать: витрати на підготовку виробництва, освоєння випуску нових виробів, придбання науково-технічної та економічної інформації, передплату періодичних видань.

Співвідношення між окремими групами оборотних виробничих засобів, виражене у відсотках, становить їх **структуру**. Структура оборотних засобів на підприємствах різних галузей промисловості відрізняється між собою за технологічними та організаційно-економічними особливостями.

Для нормальної виробничо-господарської діяльності підприємства, виконання постачально-збутових операцій, розрахунків з працівниками, а також інших виробничих та господарських потреб важливу роль відіграють фінансові ресурси, що перебувають в обігу. Такі ресурси утворюють засоби обігу.

Засоби обігу – це частина засобів виробництва, яка не бере участі у виробничих циклах, але існує на підприємстві для придбання оборотних виробничих засобів.

До засобів обігу належать:

1. Готова продукція, що перебуває на складі підприємства.
2. Товари на складі, що закупаються з метою подальшої реалізації за вищими цінами.

3. Дебіторська заборгованість, що виникає внаслідок взаємних розрахунків між підприємствами.
4. Грошові кошти та їх еквіваленти у національній та іноземній валюті.

Таким чином, оборотні виробничі засоби обслуговують сферу виробництва, а засоби обігу – сферу обігу.

Оборотні засоби підприємства класифікуються за такими ознаками:

1. *За місцем та роллю у процесі виробництва:*
 - оборотні виробничі засоби;
 - засоби обігу.
2. *За джерелами утворення:*
 - власні;
 - залучені.
3. *За способами планування або нормування:*
 - нормовані (оборотні виробничі засоби);
 - ненормовані (засоби обігу).

2. Нормування оборотних засобів

Важливою умовою правильного формування оборотних виробничих засобів є нормування за певними нормами їх витрат.

Нормування – це процес обчислення тієї частини оборотних засобів, яка потрібна підприємству для забезпечення нормального, безперервного процесу виробництва та реалізації продукції.

Під час нормування оборотних засобів потрібно виходити з того принципу, що їх величина повинна бути мінімальною, але достатньою для забезпечення безперебійної роботи підприємства.

Норма витрати певного виду матеріальних ресурсів – це гранично допустима величина витрат виробничих запасів на виготовлення продукції за умов конкретного виробництва. Даний показник розраховується за формулою:

$$m = m_q + m_{відх}$$

або

$$m = \frac{m_q \cdot 100}{100 - \%_{відх}},$$

де m_q – чиста маса виробу, кг;
 $m_{відх}$ – маса відходів на виріб, кг;
 $\%_{відх}$ – відсоток відходів на виріб, %.

Норматив – це мінімальний розмір власних оборотних засобів у грошовому виразі, необхідний підприємству для забезпечення нормального, безперервного процесу виробництва, реалізації продукції, розрахунків.

Розраховують такі види нормативів:

1. **Норматив у виробничих запасах** – це потреба підприємства в оборотних засобах для придбання виробничих запасів. Даний показник визначають за формулою:

$$H_{в.з.} = \Pi_{\partial} \cdot n_3,$$

де Π_{∂} – денна потреба в певному виді матеріальних ресурсів, грн.;
 n_3 – норма запасу цих видів матеріальних ресурсів, дні.

Норма запасу оборотних засобів за кожним видом або однорідною групою матеріалів враховує час їх перебування у виробничому, поточному та страховому запасах.

Виробничий запас певного виду матеріальних ресурсів необхідний для забезпечення виконання виробничої програми підприємства.

Виробничий запас певного виду матеріальних ресурсів розраховується за формулою:

$$M_{зап.} = M_{зап.пот.} + M_{зап.страх.},$$

де $M_{зап.пот.}$ – поточний запас певного виду матеріальних ресурсів, кг;
 $M_{зап.страх.}$ – страховий запас певного виду матеріальних ресурсів, кг.

Поточний запас – основний вид запасу сировини, матеріалів, купованих виробів та напівфабрикатів, призначений для забезпечення безперебійного виробничого процесу між двома черговими поставками. На розмір поточного запасу впливають періодичність поставок матеріалів за договорами, а також обсяг їх споживання у виробництві.

Поточний запас певного виду матеріальних ресурсів на складі розраховується за формулою:

$$M_{зап.пот.} = \frac{q \cdot \beta}{2},$$

де q – денна потреба певного виду матеріальних ресурсів, кг;
 β – час у днях між двома черговими поставками матеріальних ресурсів.

Денна потреба в певному виді матеріальних ресурсів розраховується за формулою:

$$q = \frac{m \cdot N_{пл.}}{360}.$$

Страховий запас призначений для забезпечення безперебійного виробничого процесу у випадках порушення умов та термінів поставок матеріальних ресурсів. Страховий запас розраховується за формулою:

$$M_{зап.страх.} = q \cdot \beta',$$

де β' – середній час затримки чергової поставки матеріальних ресурсів або час, необхідний для термінового відновлення поточного запасу, дні.

Потреба підприємства в матеріальних ресурсах розраховується за формулою:

$$M = m \cdot N_{пл.},$$

де $N_{пл.}$ – плановий обсяг виробництва продукції (послуг), *шт.*

2. *Норматив у незавершеному виробництві* і визначається на тих підприємствах, де тривалість одного виробничого циклу більша за один день (будівництво, важке машинобудування та ін.) Даний показник визначають за формулою:

$$H_{н.в.} = ВП_{\partial} \cdot T_{ц} \cdot k_{н.в.},$$

де $ВП_{\partial}$ – середньоденний обсяг випуску продукції, *грн.*;

$T_{ц}$ – тривалість виробничого циклу, *дні*;

$k_{н.в.}$ – коефіцієнт наростання витрат характеризує частку витрат незавершеного виробництва на кінець розрахункового періоду у загальній собівартості продукції і розраховується за формулою:

$$k_{н.в.} = \frac{M_{\epsilon} + 0,5 \cdot (C_{\epsilon} - M_{\epsilon})}{C_{\epsilon}},$$

де M_{ϵ} – матеріальні витрати на одиницю продукції, що понесені на початок виробничого циклу, *грн.*;

C_{ϵ} – собівартість продукції, *грн.*

3. *Норматив у залишках готової продукції* розраховується за формулою:

$$H_{з.п.} = ВП_{\partial} \cdot H_{з.},$$

де $H_{з.}$ – норма запасу готової продукції на складі, *дні*.

4. *Норматив у витратах майбутніх періодів* визначається за формулою:

$$H_{м.п.} = B_{н.п.} + B - B_{\epsilon.с.},$$

де $B_{н.п.}$ – сума витрат майбутніх періодів на початок року, *грн.*;

B – сума витрат, які необхідно зробити у плановому році, *грн.*;

$B_{\epsilon.с.}$ – сума витрат майбутніх періодів, що включені у собівартість продукції у плановому році, *грн.*

3. Показники ефективності використання оборотних засобів

Оборотні засоби підприємства постійно перебувають у русі, здійснюючи кругообіг.

Процес проходження оборотними засобами стадій кругообігу зі зміною форм вартості називається **оборотністю**. Чим менше оборотні засоби затримуються на

окремих стадіях, тим швидше завершується їх кругообіг. Таким чином, показники, що характеризують швидкість оборотності оборотних засобів, і є показниками ефективності їх використання.

Ефективне використання оборотних засобів характеризується такими показниками:

1. *Коефіцієнт оборотності* показує скільки оборотів можуть зробити оборотні засоби за певний розрахунковий період часу і показує ту кількість продукції, яка припадає на одну гривню вартості оборотних засобів. Даний показник визначається за формулою:

$$k_{об} = \frac{Q_{реал.}}{\Phi_{об}},$$

де $Q_{реал.}$ – обсяг реалізованої продукції за рік, грн.;
 $\Phi_{об}$ – середньорічна вартість оборотних засобів, грн.

2. *Коефіцієнт завантаження* оборотних засобів в обороті, який характеризує їх суму, що припадає на одну гривню реалізованої продукції. Даний показник розраховується за формулою:

$$k_{зав.} = \frac{\Phi_{об.}}{Q_{реал.}}.$$

3. *Тривалість одного обороту* оборотних засобів показує, за скільки днів оборотні засоби здійснюють один оборот. Значення цього показника у днях може бути визначене наступним чином:

$$T_{об} = \frac{D}{k_{об.}},$$

де D – кількість днів в плановому періоді.

Контрольні запитання:

1. У чому полягає суть оборотних засобів підприємства та які елементи формують їх склад?
2. За якими ознаками класифікуються оборотні засоби?
3. Яке призначення має процес нормування?
4. Які показники характеризують ефективність використання оборотних засобів?
5. Від чого залежить розмір виробничого запасу матеріальних ресурсів?

Тести для самоконтролю:

1. Частина засобів виробництва, яка не бере участь у виробничому циклі, але існує на підприємстві для придбання оборотних виробничих засобів – це ...:

- а) засоби обігу;*
- б) основні засоби;*
- в) засоби праці;*
- г) оборотні виробничі засоби;*
- д) оборотні засоби.*

2. Вкажіть ті види, які належать до оборотних засобів...:

- а) виробничі приміщення;*
- б) обчислювальна техніка;*
- в) основне устаткування;*
- г) грошові кошти;*
- д) інструменти та інвентар.*

3. Який показник характеризує швидкість обороту оборотних засобів?

- а) коефіцієнт завантаження;*
- б) тривалість одного обороту;*
- в) коефіцієнт оборотності;*
- г) рентабельність обігових коштів;*
- д) коефіцієнт змінності.*

4. У процесі виробництва оборотні виробничі засоби підприємства...:

- а) не змінюють свою натуральну форму;*
- б) зберігають свою натуральну форму;*
- в) повністю втрачають натуральну форму;*
- г) не мають натуральної форми;*
- д) не зберігають натуральну форму.*

5. Страховий запас інструменту створюється з метою забезпечення...:

- а) ритмічної роботи;*
- б) ефективності виробництва;*
- в) продуктивності обладнання;*
- г) якості продукції;*
- д) безперебійної роботи.*

6. Вид запасу сировини, матеріалів, купованих виробів, призначений для безперебійного виробничого процесу між двома черговими поставками – це...:

- а) страховий запас;*
- б) виробничий запас;*
- в) поточний запас;*
- г) резервний запас;*
- д) початковий запас.*

Лекція: Нематеріальні ресурси і активи підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

1. *Поняття нематеріальних ресурсів.*
2. *Поняття нематеріальних активів та охорона права власності.*

1. Поняття нематеріальних ресурсів

Крім матеріальних ресурсів підприємства, до яких належать основні та оборотні засоби, на ефективність його діяльності впливають такі чинники, як наявність та ступінь використання нематеріальних ресурсів.

Нематеріальні ресурси – це ресурси, які не мають матеріальної основи, але здатні давати прибутки або користь підприємству впродовж досить тривалого періоду.

Відмітними рисами цих ресурсів є відсутність матеріальної форми, а також конкретного розміру користі, вигоди, яку вони дають підприємству.

Усі нематеріальні ресурси поділяють на об'єкти *промислової* та *інтелектуальної* власності.

До об'єктів промислової власності належать:

1. **Винаходи** – це принципово нове технічне вирішення існуючої виробничої проблеми, що дає позитивний ефект для народного господарства. Для визначення патентоспроможності винаходу в Україні використовуються такі критерії:

- *новизна винаходу* (винахід визначається новим, якщо до дня подачі заявки на винахід, не виявлено засобу з ознаками, ідентичними всім ознакам формули даного винаходу);
- *наявність винахідницького рівня* (винахід має винахідництво, якщо не було виявлено рішень, які мають ознаки, що збігаються з головними ознаками даного винаходу);
- *промислова придатність винаходу* (винахід визначається промислово придатним, якщо його можна використати багаторазово в промисловій або іншій сфері діяльності).

2. **Корисна модель** – це результат творчої діяльності людини, об'єктом якої може бути конструктивне вирішення пристрою або його складових частин. Корисні моделі відрізняються від інших об'єктів промислової власності тим, що їхнім предметом є тільки конструктивне вирішення пристрою (просторова композиція, взаємне розташування елементів пристрою, його форма).

3. **Промисловий зразок** – це розроблена автором або авторським колективом модель виробу, який буде випускатися на даному підприємстві.

4. **Товарний знак та знак обслуговування** (в українському законодавстві – знаки для товарів і послуг) – оригінальні позначення, з допомогою яких товари і послуги даної фірми відрізняються від однорідних товарів і послуг конкурентів. Товарний знак виконує одночасно дві функції: рекламування товару та гарантування його якості.

5. **Раціоналізаторська пропозиція** – це корисна рекомендація, що стосується техніки та технології, які використовуються на даному підприємстві. На відміну від винаходів, вона може бути вже відомою на інших підприємствах або в інших галузях економіки, але на даній фірмі застосовуватись вперше.
6. **«Ноу-хау»** втілює певний досвід підприємства у якій-небудь сфері його діяльності: науково-технічній, виробничій, комерційній, фінансовій та ін. Ноу-хау не захищається охоронними документами, але і не оприлюднюється. Вони мають конфіденційний характер тих знань і досвіду, на здобуття яких підприємство витрачає значні кошти.
7. **Гудвіл** – сформований імідж фірми, складовими якого є досвід, ділові зв'язки, престиж товарних знаків, стала клієнтура, прихильність споживачів.

Право інтелектуальної власності – це закріплені законом права на результат інтелектуальної діяльності в промисловій, науковій, художній, виробничій та інших галузях.

До об'єктів інтелектуальної власності належать об'єкти, що охороняються авторськими та суміжними правами.

Об'єкти, що охороняються авторським правом – це оприлюднені і не оприлюднені твори в галузі науки, літератури і мистецтва незалежно від їхнього призначення, жанру, обсягу, мети. До об'єктів, що охороняються авторським правом, належать: літературний твір, музичний твір, твір зображувального мистецтва, твір декоративно-прикладного мистецтва, твір архітектури, твір картографії, фотографічний твір, складений твір, база даних, комп'ютерна програма, сценічний твір, твір у сфері науки.

Авторське право не поширюється на:

- офіційні документи (закони, укази, постанови, судові рішення);
- державні символи і знаки (прапори, герби, ордени, грошові знаки);
- твори народної творчості.

Суміжні права – це права, які прилягають до авторського права, є похідними від нього. До об'єктів суміжних прав належать: виконання твору, фонограма, відеограма, передача організації мовлення.

2. Поняття нематеріальних активів та охорона права власності

Нематеріальні ресурси, як і решта ресурсів, що застосовуються в діяльності підприємства, мають бути створені або придбані підприємством. Нові знання як результат творчої діяльності людини є суспільним благом і ними може користуватися не лише один суб'єкт господарювання, а й решта. Виникає небезпека імітації, копіювання та використання цих знань безкоштовно. Тому виникає необхідність захистити права власності автора. Отже, доступ до таких знань захищено правами, що самі по собі і є нематеріальними активами.

Нематеріальні активи – це немонетарні активи, які не мають матеріальної форми та можуть бути ідентифіковані.

Принцип юридичного захисту об'єктів інтелектуальної власності досить простий: забороняється використання нематеріальних активів без дозволу їхнього власника або їхня підробка. Проте форми правового захисту дуже різняться між собою залежно від типу активів.

Право власності на винаходи, корисні моделі та промислові зразки засвідчується **патентом** – виданий державним органом охоронний документ, який підтверджує право його власника на відповідний об'єкт промислової власності (винахід або раціоналізаторська пропозиція). Патент забезпечує його власнику:

- виключне право використовувати винахід на свій розсуд;
- право забороняти третім особам використовувати винахід без дозволу власника;
- можливість передавати на підставі договору право власності на винахід будь-якій особі;
- право дати будь-якій особі дозвіл (ліцензію) на використання винаходу на підставі ліцензійного договору.

У разі порушення прав патентовласника він може через суд примусово стягувати компенсацію збитків.

Правова охорона знаків для товарів і послуг, зазначення походження товару та фірмового найменування здійснюється на підставі їхньої державної реєстрації. На зареєстрований знак для товарів і послуг видається **свідцтво**.

Контрольні запитання:

1. Що таке «нематеріальні ресурси підприємства»? Яке їх значення для сучасної системи господарювання?
2. Дайте змістовну характеристику об'єктів промислової власності.
3. Охарактеризуйте різновиди об'єктів інтелектуальної власності.
4. Дайте характеристику нематеріальних активів підприємства.
5. Які документи забезпечують право на використання матеріальних ресурсів?

Тести для самоконтролю:

1. Оприлюднені та не оприлюднені твори в галузі науки, літератури і мистецтва незалежно від їхнього призначення, жанру, обсягу, мети належать до...:

- а) об'єктів промислової власності;*
- б) об'єктів інтелектуальної власності;*
- в) об'єктів приватної власності;*
- г) об'єктів державної власності;*
- д) об'єктів, що охороняються авторським правом*

2. Права на використання об'єктів промислової та інтелектуальної власності – це.....:

- а) нематеріальні ресурси;*
- б) нематеріальні активи;*
- в) грошові кошти підприємства;*
- г) основні засоби підприємства;*
- д) науково-технічний прогрес.*

3. На офіційні документи, державні символи і знаки, твори народної творчості авторське право...:
- а) поширюється;*
 - б) не поширюється;*
 - в) поширюється тільки на твори народної творчості;*
 - г) поширюється тільки на офіційні документи;*
 - д) не поширюється на державні символи і знаки.*
4. Право власності на винаходи, корисні моделі та промислові зразки засвідчується...:
- а) свідоцтвами;*
 - б) патентами;*
 - в) ліцензіями;*
 - г) довідками;*
 - д) сертифікатами.*
5. Права, які прилягають до авторського права, є похідними від нього – це...:
- а) додаткові права;*
 - б) суміжні права;*
 - в) інтелектуальні права;*
 - г) промислові права;*
 - д) державні права.*
6. До об'єктів суміжних прав належать...:
- а) виконання твору;*
 - б) фонограма;*
 - в) відеограма;*
 - г) передача організації мовлення;*
 - д) усі відповіді правильні.*
7. Оригінальні позначення, з допомогою яких товари і послуги даної фірми відрізняються від однорідних товарів і послуг конкурентів – це...:
- а) корисна модель;*
 - б) винахід;*
 - в) товарний знак;*
 - г) фірмове найменування;*
 - д) промисловий зразок.*

Лекція: Інвестиційні ресурси підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

1. Суть інвестицій, їх види та характеристика.
2. Оцінка економічної ефективності капіталовкладень.

1. Суть інвестицій, їх види та характеристика

Інвестиції – це довгострокові вкладення капіталу у підприємницьку діяльність з метою одержання певного прибутку.

Інвестиції можуть здійснюватися в різні сфери і галузі економіки, інфраструктури, соціальні програми, охорону навколишнього природного середовища як всередині країни, так і за кордоном з метою розвитку виробництва, соціальної сфери, підприємництва, отримання прибутку.

Той, хто має капітал і вкладає його у ту чи іншу комерційну справу, називається **інвестором**, а сам процес вкладення капіталу – **інвестуванням**. Інвесторами можуть бути як юридичні, так і фізичні особи.

Об'єктом інвестиційної діяльності може бути будь-яке майно підприємства, а саме:

- цінні папери;
- цільові грошові внески;
- науково-технічна продукція та інші об'єкти власності, майнові права на інтелектуальну власність;
- новостворені та ті, що реконструюються, основні засоби.

Інвестиції класифікують за різними ознаками, що дає змогу більш повно розкрити їх зміст та функціональне призначення, а саме:

1. За суб'єктами інвестування:

- **внутрішні інвестиції** – це вкладення інвестором капіталу всередині країни;
- **зовнішні інвестиції** – вкладення інвестором капіталу за межами країни.

Усі внутрішні та зовнішні інвестиції можуть бути приватними або державними.

2. За періодом інвестування:

- **короткострокові інвестиції**;
- **довгострокові інвестиції**.

3. За характером участі в інвестуванні:

- **прямі інвестиції** – це вкладення коштів в певні об'єкти інвестування безпосередньо інвестором, без залучення фінансових посередників;
- **непрямі інвестиції** – це вкладення індивідуальними інвесторами коштів в об'єкти інвестування із залученням фінансових посередників (інвестиційні компанії, фонди).

4. За об'єктами вкладення:

- **реальні інвестиції** – це вкладення коштів у виробництво, реконструкцію, будівництво, модернізацію певних потужностей. Такі інвестиції часто називають виробничими або капітальними вкладеннями;
- **фінансові інвестиції** – це вкладення коштів у цінні папери, що випускаються підприємствами з метою отримання прибутку у вигляді дивідендів.

5. За рівнем ризику:

- *безризикові інвестиції* – це вкладення капіталу у об'єкти, за якими відсутній реальний ризик втрати капіталу і майже гарантоване отримання розрахункової суми інвестиційного доходу;
- *ризикові інвестиції* передбачають можливість втрати прибутку або всієї суми інвестованого капіталу;
- *венчурні інвестиції* – це вкладення, пов'язані з кредитуванням та фінансуванням науково-технічних розробок і винаходів, а також характеризуються найвищим ступенем ризику.

2. Оцінка економічної ефективності капіталовкладень

Інвестиціями, які забезпечують підприємству зміцнення і розвиток його матеріально-технічної бази, впровадження нових технологій виробництва, зростання потужностей є капітальні вкладення або виробничі інвестиції.

Капітальні вкладення – це сукупність одноразових витрат, що спрямовуються на відтворення основних засобів та об'єктів соціальної інфраструктури підприємства.

До складу капіталовкладень включаються витрати на будівництво, реконструкцію, розширення і підтримку потужностей діючих підприємств, а також на придбання обладнання, транспортних засобів та інших об'єктів основних засобів виробничого і невиробничого призначення.

Фінансування капітальних вкладень здійснюється як за рахунок власних, так і за рахунок залучених коштів.

До власних джерел фінансування капіталовкладень підприємства належать внески засновників, кошти створених на підприємстві фінансових резервів, кошти, отримані від реалізації майна, цінних паперів, здачі майна в оренду.

До залучених джерел фінансування капіталовкладень підприємства належать: кошти від продажу цінних паперів, довгострокові кредити банків, інвестиції. Для державних підприємств джерелами фінансування капіталовкладень також можуть бути кошти державного та місцевого бюджетів, благодійних фондів.

Ефективність виробничих інвестицій характеризує економічні, соціальні або інші результати і господарську доцільність їхнього здійснення. Розрізняють *абсолютну та порівняльну (відносну) економічну ефективність*.

Абсолютна ефективність капітальних вкладень показує скільки прибутку одержуємо на одну гривню витрат. Абсолютну ефективність інвестицій можна оцінити за допомогою таких показників:

1. *Коефіцієнт економічної ефективності капітальних вкладень* розраховується за формулою:

$$E_p = \frac{\Delta\Pi}{K},$$

де $\Delta\Pi$ – приріст прибутку підприємства у випадку вкладення капіталу, грн.;
 K – загальна сума капіталовкладень (кошторисна вартість проекту), грн.

Розрахунковий коефіцієнт економічної ефективності (E_p) повинен порівнюватись з нормативним коефіцієнтом E_n , який встановлюється Міністерством економіки України. Деякі значення E_n :

- для будівництва – 0,12;
- для нової техніки – 0,15;
- для транспорту і транспортних засобів – 0,16.

Якщо $E_p \geq E_n$, то вкладення капіталу є доцільним (прибутковим).

2. *Період окупності капіталовкладень* – це час, який необхідний для того, щоб сума надходжень від реалізації проекту відшкодувала суму витрат на його впровадження. Період окупності звичайно вимірюється в роках або місяцях. Даний показник розраховується за формулою:

$$T_o = \frac{1}{E_p}.$$

Порівняльна ефективність капітальних вкладень визначається лише тоді, коли є декілька інвестиційних проектів. Вона характеризує переваги якогось одного проекту капітальних витрат проти іншого. Розрахунки порівняльної ефективності здійснюють з метою визначення кращого з можливих проектів інвестування виробництва.

Показником порівняльної ефективності капітальних вкладень є **мінімум приведених витрат**, що розраховується за формулою:

$$B_{\text{прив.}} = C_i + E_n \cdot K_i \rightarrow \min,$$

де C_i – собівартість річного випуску продукції по i -му варіанту капіталовкладень, *грн.*;

E_n – нормативний коефіцієнт економічної ефективності;

K_i – капіталовкладення по i -му варіанту, *грн.*

Той проект вважається найкращим з економічної точки зору, за якого сума приведених витрат є мінімальною.

Порівнювані проекти часто відрізняються один від одного саме розподілом інвестицій за термінами їхнього здійснення. Тому економічну ефективність капітальних вкладень визначають з врахуванням чинника часу. З цією метою інвестиції більш пізніх років приводять до одного розрахункового року (як правило перший рік інвестування) за допомогою *коефіцієнта дисконтування* $\mathcal{E}$. Якщо капітальні вкладення здійснені до розрахункового періоду, то вони приводяться до нього шляхом множення на $\mathcal{E}$, а якщо після – то шляхом ділення на $\mathcal{E}$. Визначення економічної ефективності виробничих інвестицій в умовах ринку повинно враховувати властиві ринковій економіці рівень інфляції та ступінь ризику.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте зміст поняття «інвестиції».

2. За якими ознаками класифікують інвестиції?
3. Що таке капітальні вкладення?
4. В чому полягає суть абсолютної ефективності капіталовкладень?
5. В чому полягає суть порівняльної (відносної) ефективності капіталовкладень?

Тести для самоконтролю:

1. Вкладання капіталу у відтворення основних засобів належить до...:
 - а) фінансових інвестицій;*
 - б) інвестицій у нематеріальні активи;*
 - в) інвестицій у цінні папери;*
 - г) реальних інвестицій;*
 - д) внутрішніх інвестицій.*
2. Непрямі інвестиції – це...:
 - а) інвестування, яке опосередковане іншими особами;*
 - б) інвестування у фінансові інструменти;*
 - в) інвестування інновацій;*
 - г) інвестування у цілісні майнові комплекси;*
 - д) інвестування активів підприємства.*
3. Вкладення капіталу на період не більше одного року називаються...:
 - а) середньострокові інвестиції;*
 - б) короткострокові інвестиції;*
 - в) довгострокові інвестиції;*
 - г) термінові інвестиції;*
 - д) інтервальні інвестиції.*
4. Термін окупності капіталовкладень характеризує...:
 - а) ступінь покриття поточних зобов'язань за рахунок власних коштів;*
 - б) рівень доходності інвестицій;*
 - в) термін, за який інвестиції повністю окупаються;*
 - г) розмір дивідендів;*
 - д) розмір прибутку.*
5. Абсолютна ефективність капітальних вкладень показує...:
 - а) рівень прибутковості капітальних вкладень;*
 - б) скільки доходу одержуємо на одну гривню витрат;*
 - в) рівень рентабельності капітальних вкладень;*
 - г) скільки прибутку одержуємо на одну гривню витрат;*
 - д) правильна відповідь відсутня.*

Розділ 4. Організація виробництва і забезпечення якості продукції

Лекція. Виробничий процес і виробничий цикл як основа діяльності підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

1. *Поняття і складові елементи виробничого процесу.*
2. *Виробничий цикл: поняття та етапи.*
3. *Види руху предметів праці за операціями.*

1. Поняття та складові елементи виробничого процесу

Виробничий процес – це сукупність взаємопов'язаних процесів праці і природних процесів, в результаті яких вихідні матеріали і напівфабрикати перетворюються на готову продукцію.

Організація виробничого процесу охоплює усі етапи діяльності підприємства, а саме:

1. Вибір найпрогресивнішого і технічно удосконаленого обладнання, машин, які відповідають технологічним умовам підприємства.
2. Здійснюється визначення раціонального числа окремих спеціалізованих підрозділів.
3. Відбувається знаходження взаємозв'язку між підрозділами і їх кількісна оцінка.
4. Досягається забезпечення взаємозв'язку підсистем, які обслуговують основне виробництво, оскільки обслуговуючі підсистеми діють паралельно і повинні забезпечити безперервну роботу всіх підсистем.

Виробничі процеси класифікують за такими ознаками:

1. *За призначенням:*

- *основні процеси* пов'язані з перетворенням сировини на готову продукцію. Основні процеси складаються з таких етапів:
підготовчі дії → технологічні дії → завершальні дії;
- *допоміжні процеси* забезпечують основні процеси необхідним технологічним оснащенням; проведенням ремонтів та обслуговуванням технологічного устаткування та ін.
- *обслуговуючі процеси* – це процеси, основним завданням яких є обслуговування основних і допоміжних процесів. До них відноситься виконання складських і транспортних операцій, проведення робіт, пов'язаних з технічним контролем якості продукції.

Склад і взаємозв'язок основних, допоміжних і обслуговуючих процесів становить структуру виробничого процесу.

2. *Залежно від характеру технологічних операцій:*

- заготівельний;
- оброблювальний;
- складальний.

3. За рівнем автоматизації:

- ручний;
- механізований;
- автоматизований;
- автоматичний;

4. За складністю:

- *простий* – це процес виготовлення окремої деталі і окремий складальний процес із кількох послідовних операцій;
- *складний* - це сукупність узгоджених у часі простих процесів.

2. Виробничий цикл: поняття та етапи

Виробничий процес у часі характеризується структурою і тривалістю виробничого циклу.

Виробничий цикл – це календарний період часу між початком і закінченням процесу виготовлення продукції.

Виробничий цикл можна обчислювати як для окремих предметів, так і для цілих партій. Визначення циклу здійснюється за складовими його елементами. Для виробів із тривалим циклом величина циклу обчислюється в календарних днях, в цьому випадку враховуються усі перерви. Короткі цикли (до 5 днів) обчислюються в робочих днях без урахування вихідних.

Тривалість виробничого циклу залежить від таких факторів:

- норм часу на виконання технологічних операцій;
- розміру партій деталей, які обробляються;
- часу виконання допоміжних операцій і природних процесів;
- виду руху оброблювального предмета за операціями виробничого процесу;
- тривалості перерв у виробничому процесі.

Виробничий цикл складається з таких елементів:

1. **Час виробництва** – це час, протягом якого предмет праці перебуває безпосередньо в процесі виготовлення:
 - *час технологічної обробки виробу* – це час виконання технологічних операцій, що відбуваються з участю людини, машин та механізмів. Даний час включає в себе час виконання трудових операцій та час природних технологічних операцій;
 - *час технологічного обслуговування виробництва* (контроль якості обробки виробів; контроль режимів роботи машин та обладнання, їх налагодження, дрібний ремонт; прибирання робочого місця; приймання обробленої продукції).
2. **Час перерв** – це час, протягом якого виріб пролежує. Перерви виникають внаслідок створення запасів, обробки виробів партіями, нерівномірності виробництва, режиму роботи підприємства:
 - *перерви в неробочий час* (вихідні, святкові дні, перерви між робочими змінами і на обід);
 - *перерви в робочий час* (коли підприємство працює) поділяються на: перерви партійності (виникають тоді коли предмети праці обробляються партіями) і перерви очікування (виникають внаслідок несинхронності операцій

виробничого процесу: предмети праці немає де обробляти, бо робочі місця зайнято іншими операціями).

Таким чином, виробничий цикл визначається за формулою:

$$T_{\text{ц}} = T_m + T_{\text{к}} + T_{\text{тр}} + T_n,$$

- де T_m - тривалість технологічних операцій;
 $T_{\text{к}}$ - тривалість контрольних операцій;
 $T_{\text{тр}}$ - тривалість транспортних операцій;
 T_n - тривалість перерв.

Конкретна структура виробничого циклу залежить від:

- особливостей продукції;
- технологічних процесів виготовлення продукції;
- типу виробництва та ін.

Для побудови календарних планів тривалість виробничого циклу визначається у календарних днях. Тому під час розрахунку циклів приймається тривалість робочого дня (в годинах чи хвилинах), режим роботи підприємства чи ділянки (число змін за добу) і тривалість міжопераційних перерв, що викликані виконанням транспортних, контрольних та інших операцій, а також у необхідних випадках – пролежування деталей в очікуванні обробки. Крім того, за необхідності, враховуються затрати часу на природні процеси, виражені у календарних днях. У зв'язку з цим тривалість виробничого циклу скориговується (помножити) на корегуючий коефіцієнт ($k_{\text{кор.}}$), який визначається за формулою:

$$k_{\text{кор.}} = \frac{k_{\text{кал.}}}{60 \cdot P \cdot T_{\text{год}}},$$

- де $k_{\text{кал.}}$ - коефіцієнт календарності часу;
 P - режим роботи підприємства (кількість змін);
 $T_{\text{год}}$ - тривалість зміни, год. або хв.

Коефіцієнт календарності часу визначається за формулою:

$$k_{\text{кал.}} = \frac{D_{\text{к}}}{D_{\text{р}}},$$

- де $D_{\text{к}}$ - кількість календарних днів у році;
 $D_{\text{р}}$ - кількість робочих днів у році.

3. Види руху предметів за операціями

Основною складовою виробничого циклу є тривалість технологічних операцій, яка становить технологічний цикл обробки партії предметів праці на одній операції і визначається за формулою:

$$T_m = n \cdot \frac{t}{c},$$

де n - кількість предметів у партії, шт.;
 t - тривалість обробки одного виробу, хв.;
 c - кількість робочих місць, на яких виконується операція.

Технологічний цикл партії предметів, які обробляються на кількох операціях, залежить від того, як поєднується виконання операцій над предметами партії.

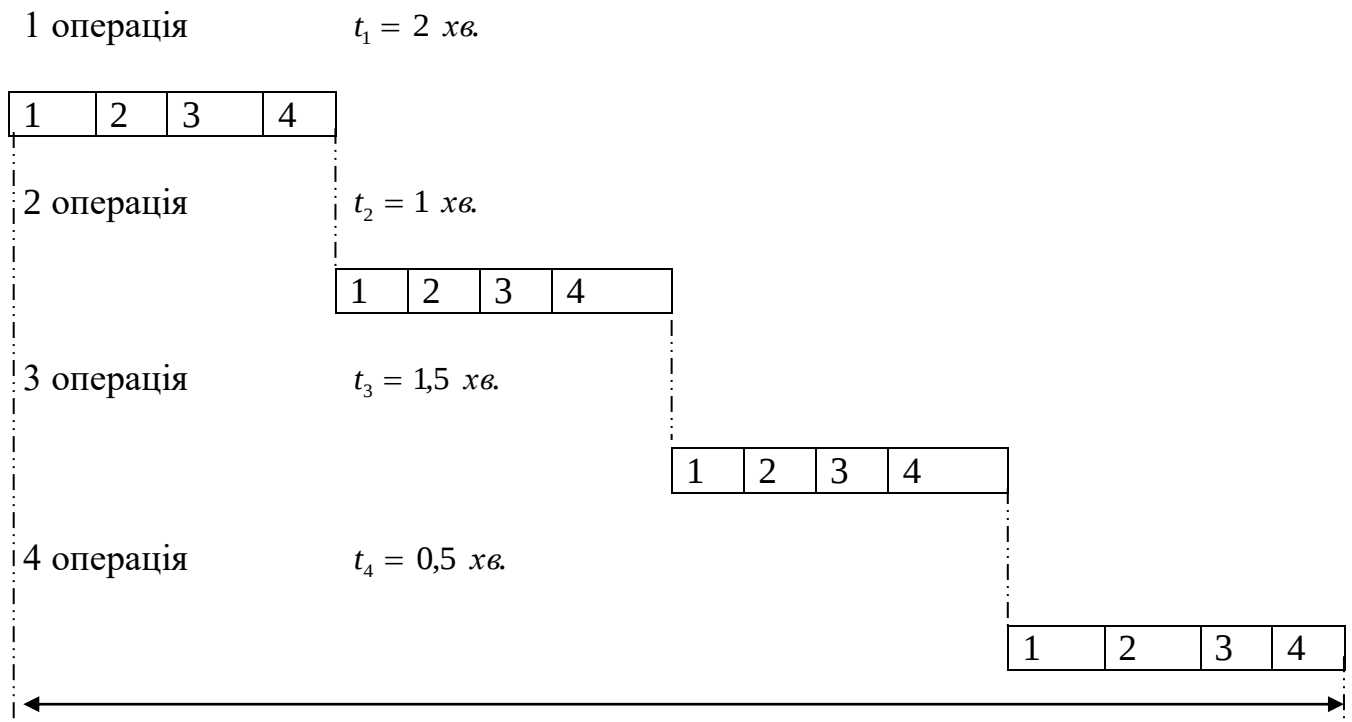
Існують три способи поєднання операцій технологічного процесу:

1. *Послідовне поєднання операцій* полягає в тому, що наступна операція починається тільки після закінчення обробки усіх предметів партії на попередній операції. Партія предметів передається з операції на операцію не поштучно, а партіями повністю. Технологічний цикл за такого поєднання операцій обчислюється за формулою:

$$T_{\text{noc.}} = n \cdot \sum_{m=1}^m \frac{t}{c},$$

де m - кількість операцій технологічного процесу.

Схема послідовного поєднання операцій

За даними графіка $T_{\text{noc.}} = 4 \cdot (2 + 1 + 1,5 + 0,5) = 20 \text{ хв.}$

Послідовне поєднання операцій є найменш ефективний, проте досить простим за своєю організацією, полегшує оперативне планування та облік, але воно потребує тривалого циклу, бо кожний предмет лежить чекаючи своєї партії. Послідовне поєднання операцій застосовується в одиничному та серійному виробництвах.

2. *Паралельне поєднання операцій* характеризується тим, що кожний предмет праці після закінчення попередньої операції відразу поштучно, а не партіями

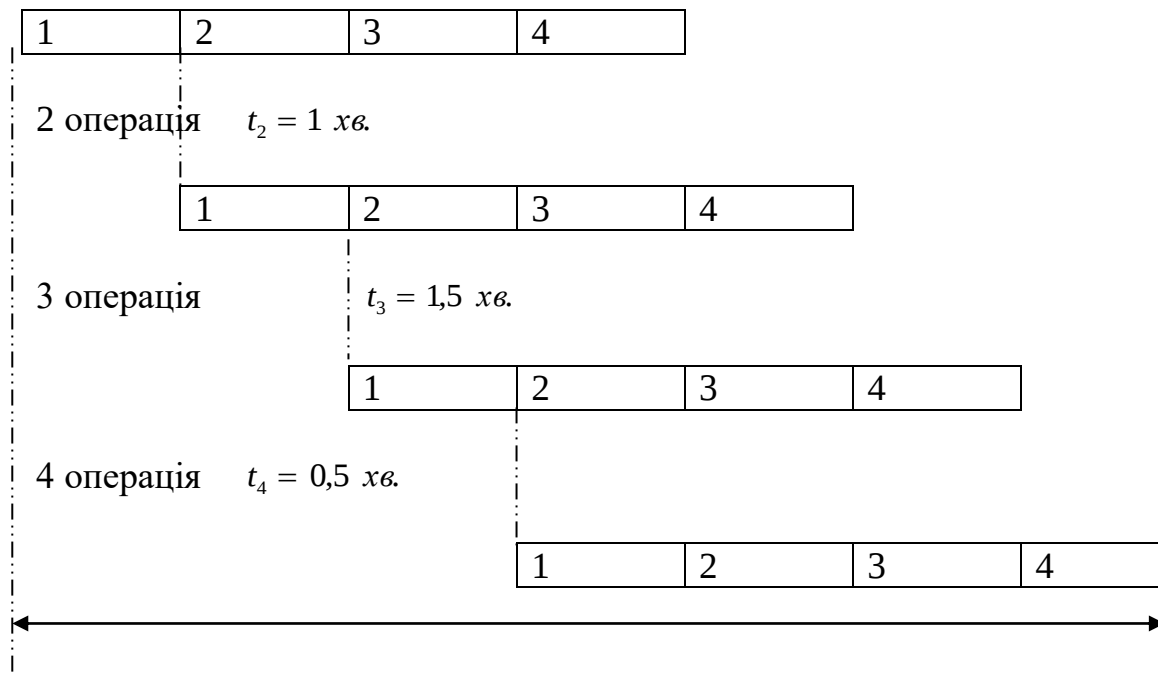
передається на наступну операцію й обробляється. Таким чином, предмети однієї партії виготовляються паралельно на всіх операціях. Кожна наступна операція з кожного виробу починається відразу після закінчення його обробки на попередній операції. Технологічний цикл за такого поєднання обчислюється за формулою:

$$T_{нар.} = \sum^m t + t_{гол.} \cdot (n - 1),$$

де $t_{гол.}$ - час виконання найбільш тривалої (головної) операції технологічного процесу, хв.

Схема паралельного поєднання операцій

1 операція $t_1 = 2$ хв.

На графіку видно, що технологічний цикл дорівнює тривалості обробки партії предметів на максимальній операції і транспортної партії – на решті операцій.

За даними графіка $T_{нар.} = (2 + 1 + 1,5 + 0,5) + 2 \cdot (4 - 1) = 11$ хв.

Паралельний рух поєднання операцій забезпечує найкоротшу тривалість операційного циклу. Проте при несинхронності операцій такий рух пов'язаний з перервами в роботі устаткування та зниження його завантаженості. Паралельне поєднання операцій застосовується при потоковому методі у масовому та великосерійному виробництвах.

3. *Паралельно-поєднання операцій (змішане)* характеризується тим, що наступна операція починається раніше, ніж настає повне закінчення обробки усієї партії на попередній операції, і здійснюється без перерв у виготовленні партії деталей на кожному робочому місці. При цьому передача

виробів в процесі їх обробки з операції на операцію відбувається частково поштучно, а частково – невеликими партіями. Технологічний цикл за такого поєднання обчислюється за формулою:

$$T_{\text{пар.пос.}} = \sum^m t + t_{\text{к.}} \cdot (n - 1) + \sum S,$$

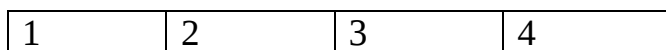
де $t_{\text{к.}}$ - час виконання однієї деталі на кінцевій (останній) операції, хв.;
 S - зміщення за часом початку виконання наступної менш тривалої, відносно попередньої, більш тривалої операції (хв.), розраховується за формулою:

$$S = (n - 1) \cdot (t_{\text{о}} - t_{\text{м}}),$$

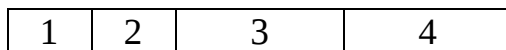
де $t_{\text{о}}$ - час виконання найбільш тривалої операції з двох суміжних, хв.;
 $t_{\text{м}}$ - час виконання більш короткої операції з двох суміжних, хв.

Схема паралельно-послідовного поєднання операцій

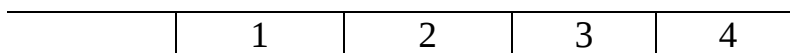
1 операція $t_1 = 2$ хв.

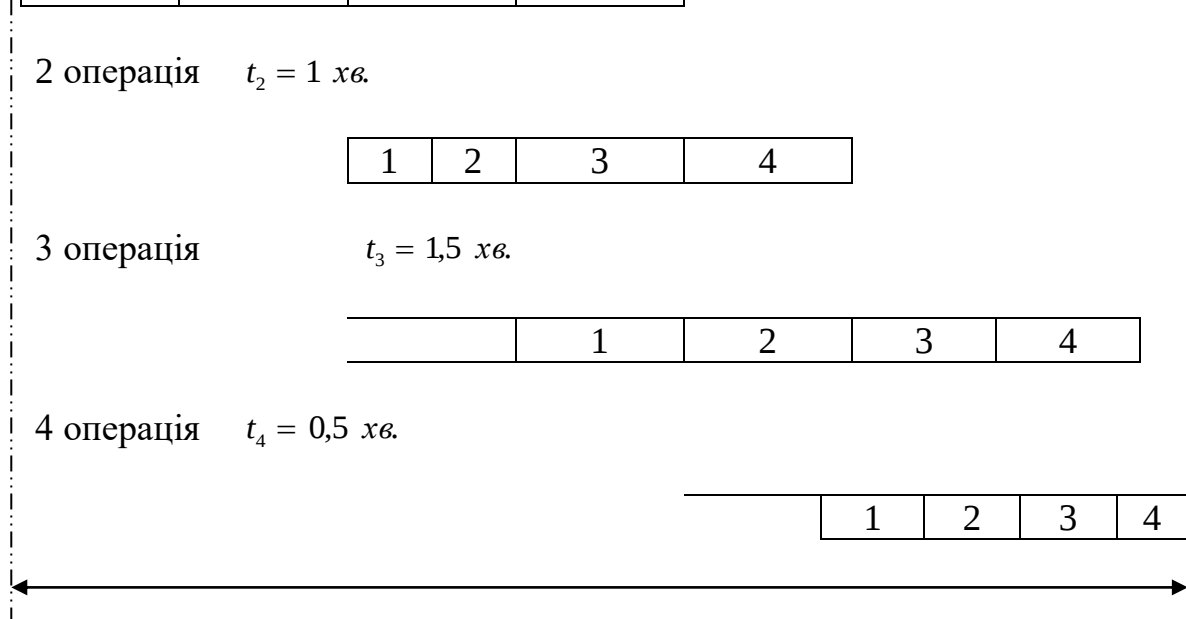
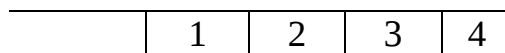
2 операція $t_2 = 1$ хв.

3 операція $t_3 = 1,5$ хв.

4 операція $t_4 = 0,5$ хв.

За даними графіка $T_{\text{пар.пос.}} = 20 - 3 \cdot (1 + 1 + 0,5) = 12,5$ хв.

За паралельно-послідовного поєднання операцій технологічний цикл триваліший від циклу паралельного і менший, ніж цикл за послідовного поєднання операцій. Цей метод є доцільним за великої тривалості обробки партії деталей на окремих операціях (велика партія деталей, висока трудомісткість), коли різна продуктивність устаткування на дільниці не дозволяє обробляти деталі паралельно, що відповідає умовам великосерійного виробництва.

Контрольні запитання:

1. Що таке виробничий процес?
2. У чому полягає суть виробничого циклу?
3. З яких елементів складається виробничий цикл?
4. Які фактори впливають на тривалість виробничого циклу?
5. В чому полягає відмінність виробничого циклу від виробничого процесу?

Тести для самоконтролю:

1. Тривалість виробничого циклу залежить від...:
 - а) тривалості перерв у виробничому процесі;*
 - б) часу виконання допоміжних операцій і природних процесів;*
 - в) трудомісткості виконання технологічних операцій;*
 - г) розміру партій деталей, що обробляються;*
 - д) усі відповіді правильні.*
2. Основою виробничого циклу є...:
 - а) технологічний цикл;*
 - б) міжопераційні перерви;*
 - в) транспортно-складські операції;*
 - г) контрольні операції;*
 - д) природні процеси.*
3. Процеси, основним завданням яких є обслуговування основних і допоміжних процесів – це...:
 - а) заготівельні процеси;*
 - б) обслуговуючі процеси;*
 - в) механізовані процеси;;*
 - г) ручні процеси;*
 - д) технологічні процеси.*
4. Інтервал від початку до закінчення процесу виготовлення продукції, тобто час, протягом якого запуснені у виробництво предмети праці перетворюються на готову продукцію – це...:
 - а) виробничий цикл;*
 - б) виробничий процес;*
 - в) виробнича структура підприємства;*
 - г) загальна структура підприємства;*
 - д) організаційна структура підприємства.*

5. Паралельно-послідовне поєднання операцій застосовується в...:

- а) одиничному виробництві;*
- б) масовому виробництві;*
- в) серійному виробництві;*
- г) великосерійному виробництві;*
- д) дрібносерійному виробництві.*

6. Виробничий цикл включає:

- а) час на технологічні операції;*
- б) час на контрольні операції;*
- в) час на транспортні операції;*
- г) час на усі види перерв у виробничому циклі;*
- д) усі відповіді правильні.*

7. Тривалість технологічного циклу є найкоротшою за:

- а) послідовного виду руху деталей;*
- б) паралельного виду руху деталей;*
- в) послідовно-паралельного виду руху деталей;*
- г) послідовного і паралельного видах руху деталей;*
- д) правильна відповідь відсутня.*

8. У структурі виробничого циклу перерви в робочий час складаються із:

- а) організаційних і міжзмінних перерв;*
- б) регламентованих і організаційних перерв;*
- в) організаційних, регламентованих і міжзмінних перерв;*
- г) природних процесів;*
- д) виробничих процесів.*

9. Скорочення виробничого циклу...:

- а) збільшує виробничу потужність;*
- б) зменшує виробничу потужність;*
- в) збільшує час перерв;*
- г) збільшує механізацію технологічних процесів;*
- д) збільшує витрати на виробництво продукції.*

10. Процеси, що пов'язані з перетворенням сировини на готову продукцію – це...:

- а) основні процеси;*
- б) обслуговуючі процеси;*
- в) механізовані процеси;;*
- г) ручні процеси;*
- д) технологічні процеси.*

Лекція. Типи і методи організації виробництва.

У лекції розглядаються наступні питання:

- 1. Типи організації виробництва та їх характеристика.**
- 2. Методи організації виробництва.**
- 3. Суть потокового виробництва та його економічна ефективність. Класифікація поточкових ліній.**
- 4. Основні розрахунки при організації поточкових ліній.**

1. Типи організації виробництва та їх характеристика

Тип виробництва – це класифікаційна категорія виробництва, яка враховує такі його властивості, як широта номенклатури, регулярність, стабільність і обсяг випуску продукції.

Розрізняють такі типи виробництва:

- 1. Одиничне виробництво** характеризується:
 - широкою номенклатурою продукції;
 - малим обсягом випуску однакових виробів, повторне виготовлення яких здебільшого не передбачається;
 - застосуванням універсального устаткування і пристроїв;
 - високою питомою вагою ручних робіт, виконуваних робітниками;
 - великою тривалістю виробничого циклу та високою собівартістю продукції.

Для одиничного виробництва $k_{з.о.} > 40$.

До підприємств одиничного виробництва належать заводи важкого, енергетичного машинобудування, суднобудування та ін.

Одиничне виробництво малоефективне, воно призводить до продовження циклу виробництва і збільшення незавершеного виробництва, до підвищення собівартості виготовлюваної продукції.

- 2. Серійне виробництво** має обмежену номенклатуру продукції і характеризується такими ознаками:
 - випуск продукції відповідними серіями, які періодично повторюються;
 - застосовується універсальне та спеціальне устаткування, зменшення ручних робіт;
 - скорочення тривалості виробничого циклу;
 - використання на виконанні основних операцій робітників середньої кваліфікації;
 - порівняно низька собівартість виготовленої продукції.

Залежно від широти номенклатури, величини партій, періодичності їхньої обробки серійне виробництво поділяється на *дрібносерійне, середньосерійне і великосерійне*.

Робочі місця *дрібносерійного виробництва* за своїми характеристиками близькі до робочих місць одиничного виробництва з дещо меншою кількістю операцій, які на них виконуються, оскільки предмети обробляються малими партіями. Коефіцієнт закріплення операцій в межах $20 < k_{з.о.} \leq 40$.

Для робочих місць *середньосерійного виробництва* характерне ще більше обмеження кількості виконуваних операцій, оскільки партії виробів стабільно повторюються. Устаткування має більш високий рівень спеціалізації, $10 < k_{з.о} \leq 20$.

На робочих місцях *великосерійного виробництва* предмети обробляються великими партіями, устаткування спеціалізоване, $1 < k_{з.о.} \leq 10$.

Типовими прикладами підприємств серійного виробництва є верстатобудівні, літакобудівні заводи, підприємства з виробництва сільськогосподарської техніки, електровозів тощо.

3. *Масове виробництво* характеризується:

- великим обсягом виготовлюваних виробів обмеженої номенклатури, які безперервно і постійно виготовляються протягом тривалого періоду часу;
- вузькою спеціалізацією робочих місць, на яких виконується від 1 до 3 операцій;
- стандартизацією всіх видів організаційної діяльності;
- великою кількістю спеціального і спеціалізованого та високопродуктивного оснащення;
- комплексно механізованими і автоматизованими виробничими процесами;
- широким використанням робітників, спеціалізованих на виконанні обмеженої кількості операцій;
- високою продуктивністю праці;
- мінімальною тривалістю робочого циклу;
- низькою собівартістю виготовлюваної продукції.

Для масового виробництва $k_{з.о.} = 1$.

Тип виробництва істотно впливає на його організаційно-технічну побудову й ефективність. Від типу виробництва залежить виробнича структура підприємства і його підрозділів, вибір технологічних процесів, устаткування й оснащення, методів організації виробництва та управління. Найбільш ефективним є масове виробництво, де легко застосовувати високопродуктивне спеціальне устаткування. Технічно та організаційно складним й найменш ефективним є одиничне виробництво. Тому важливою передумовою підвищення ефективності виробництва є збільшення його серійності, перехід від одиничного до серійного, а від серійного до масового виробництва. Досягається це різними способами, зокрема розширенням ринку збуту і збільшенням серій виробів, уніфікацією деталей і агрегатів особливо складних машин і приладів, запровадженням групових методів обробки тощо.

5. *Дослідне виробництво*, в якому виготовляються зразки або партії (серії) виробів для проведення дослідних робіт, випробувань, доопрацювання конструкцій. За дослідними зразками розробляється конструкторська та технологічна документація для серійного або масового виробництва. За своїми характеристиками дослідне виробництво близьке до одиничного.

За ознаками типу виробництва можна охарактеризувати виробничі підрозділи: від робочого місця до підприємства взагалі. При цьому важливою кількісною характеристикою є рівень спеціалізації робочих місць, який обчислюється за допомогою коефіцієнта закріплення операцій.

Коефіцієнт закріплення операцій – це середня кількість технологічних операцій, яка припадає на одне робоче місце за місяць. Даний коефіцієнт розраховується за формулою:

$$k_{з.о.} = \frac{\sum O}{C_{пр.}}$$

де $\sum O$ – сумарна кількість операцій, що виконуються на дільниці;
 $C_{пр.}$ – кількість робочих місць, на яких виконуються ці операції.

Загальна кількість операцій ($\sum O$) визначається додаванням різноманітних операцій, закріплених за кожним робочим місцем. Якщо за робочим місцем закріплена тільки одна операція (незалежно від її навантаження), загальна кількість різноманітних операцій дорівнює кількості робочих місць. Тоді $k_{з.о.} = 1$ і виробництво буде масовим. Якщо за всіма чи деякими робочими місцями закріплено більше, ніж по одній операції, то $k_{з.о.} > 1$ і виробництво буде серійним.

Приклад. На дільниці із 12-ти робочих місць упродовж одного місяця на 1, 2, 3, 7, і 10-му робочих місцях виконувалось по одній операції, на 4, 5 і 12-му по дві, на останніх – по три операції, то

$$k_{з.о.} = \frac{1 \cdot 5 + 2 \cdot 3 + 3 \cdot 4}{12} = 1,9$$

Отже, виробництво на дільниці великосерійне, оскільки $1 < k_{з.о.} < 10$.

2. Методи організації виробництва

Методи організації виробництва – це спосіб здійснення виробничого процесу, який являє собою сукупність засобів і прийомів його реалізації і характеризується рядом принципів, головними з яких є взаємозв'язок послідовності виконання операцій технологічного процесу з порядком розміщення обладнання і ступінь безперервності виробничого процесу.

Розрізняють такі методи організації виробництва:

1. **Непотоковий (одиничний)** характеризується такими показниками:

- всі робочі місця розміщуються по однотипних групах обладнання без будь-якого зв'язку з послідовним виконанням операцій;
- на робочих місцях обробляються різні по конструкції і технології виготовлення предмети праці, так як їх випуск обчислюється одиницями;
- технологічне обладнання в основному універсальне;
- деталі переміщуються в процесі виготовлення складними маршрутами, у зв'язку з цим виникають великі перерви в обробці із-за очікування їх на проміжних складах і в підрозділах відділів технічного контролю. Кожний робітник отримує деталь для виготовлення послідувочої операції не з попередньої операції, а з проміжного складу або від контролера ВТК.

Непотоковий метод використовують переважно в одиничному і серійному виробництвах.

Недоліки непотокового методу виробництва полягають в наступному:

- устаткування в непотоковому виробництві універсальне (дороге обладнання);

- робітники – універсали високої кваліфікації (витрати на зарплату високі);
- послідовне поєднання операцій поряд зі складними маршрутами збільшує тривалість виробничого циклу;
- додаткові витрати на складські приміщення;
- збільшення об'ємів незавершеного виробництва знижує оборотність оборотних коштів.

2. *Автоматизований.*

3. *Потоковий.*

3. Суть потокового виробництва і його економічна ефективність. Класифікація поточкових ліній.

Потокове виробництво – це високоефективний метод організації виробничого процесу, який передбачає оброблення предметів праці за встановленим найкоротшим маршрутом з виконаної операції на наступну одразу або з деяким запізненням згідно вимог технологічного процесу.

Потокове виробництво характеризується такими ознаками:

1. За групою робочих місць закріплюється обробка або складання предмета одного найменування або обмеженої кількості найменувань конструктивно та технологічно подібних предметів.
2. Робочі місця розміщуються послідовно за ходом технологічного процесу.
3. Технологічний процес виготовлення виробу розбивається на операції і на кожному робочому місці виконується одна чи декілька подібних операцій.
4. Предмети праці передаються з операції на операцію поштучно або невеликими транспортними партіями відповідно до заданого ритму роботи поточної лінії.
5. Спостерігається високий рівень механізації та автоматизації основних і допоміжних операцій через вузьку спеціалізацію робочих місць.

Потокові методи застосовуються в масовому і великосерійному виробництві.

Основною структурною ланкою потокового виробництва є **потокова лінія** – технологічно та організаційно виокремлена група робочих місць, яка виготовляє один або кілька подібних типорозмірів виробів.

Потокові лінії бувають різними, тому їх класифікують за **такими ознаками:**

1. ***За номенклатурою виробів:***

- *однопредметна* – це лінія, на якій обробляється або складається виріб одного типорозміру протягом тривалого часу. Застосовуються ці лінії в масовому виробництві,
- *багатопредметна* – це потокова лінія, на якій одночасно або послідовно виготовляється кілька типорозмірів виробів, схожих за конструкцією й технологією виробництва. Сфера застосування – серійне виробництво.

2. ***За ступенем безперервності процесу поточної лінії:***

- *безперервна* – це лінія, на якій предмети праці переміщуються за операціями безперервно, тобто без між операційного чекання (паралельне поєднання операцій);
- *переривана або прямоточна* – це лінія, що не може забезпечити безперервної обробки предметів, які не мають синхронізації всіх операцій. Між операціями з різною продуктивністю предмети праці чекають своєї черги на оброблення.

3. За способом підтримування ритму:

- *лінії з регламентованим ритмом* – предмети праці передаються з операції на операцію через точно фіксований час;
- *потокові лінії з вільним ритмом* – предмети праці з операції на операцію передаються з відхиленням від розрахункового ритму.

4. Залежно від місця виконання операцій:

- *лінії з робочим конвеєром*, який безпосереднім місцем виконання операцій (складальні конвеєри);
- *лінії з конвеєром зі зняттям предметів праці* для їхньої обробки, при яких операції виконуються на технологічному устаткуванні.

За способом переміщення виділяють конвеєри з безперервним рухом (має постійну швидкість і під час роботи не зупиняється) і конвеєри з пульсуючим рухом (під час виконання операцій стоїть нерухомо, він приводиться в дію періодично через проміжок часу, що дорівнює такту лінії).

4. Основні розрахунки при організації потокової лінії.

Запровадження потокового виробництва потребує певних умов. Основні з них такі:

- достатній за обсягом і тривалістю випуск продукції;
- висока стабільність і технологічність конструкції виробу;
- можливість раціонального розміщення робочих місць і чітка організація їхнього обслуговування;
- застосування прогресивної технології, механізація та автоматизація процесів.

На підставі аналізу продукції, її обсягу, стану технологічного процесу, можливостей його вдосконалення, маси і габаритів виробу вибирається певний різновид потокової лінії та обчислюються основні параметри:

- такт;
- ритм;
- кількість робочих місць;
- довжина робочих зон;
- швидкість руху конвеєра.

Такт потокової лінії – це інтервал часу, за який сходять з лінії вироби, що пересуваються один за одним.

Якщо предмети праці передаються не поштучно, а транспортними партіями, то вони сходять з лінії за інтервал часу, що називається **ритмом лінії**, тобто, – це інтервал часу між сходом з потокової лінії двох суміжних транспортних партій.

Розрахункова кількість робочих місць визначається на підставі часу, необхідного для виконання окремих операцій, і такту випуску з лінії готових виробів.

Швидкість руху конвеєра залежить від його такту й відстані між виробами.

На робочому конвеєрі з безперервним рухом за виконанням операції робітник пересувається за ходом конвеєра в межах відведеної йому робочої зони. Після закінчення операції робітник повертається до початку зони і виконує операцію над наступним виробом, який на цей момент має підійти до неї.

Довжина робочої зони залежить від трудомісткості виконання робіт та такту потокової лінії.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняття «тип виробництва». Назвіть основні типи виробництва.
2. Що показує коефіцієнт закріплення операцій?
3. Охарактеризуйте основні ознаки потокового та непотокового виробництва.
4. Назвіть переваги потокового методу виробництва.
5. Які основні розрахунки проводять при організації поточкових ліній?

Тести для самоконтролю:

1. Категорія виробництва, що враховує широту номенклатури, регулярність, стабільність і обсяг випуску продукції – це...:
а) виробничий цикл;
б) виробничий процес;
в) тип виробництва;
г) тип руху предметів по операціях;
д) вид підприємства.
2. Масове виробництво характеризується:
а) широкою номенклатурою продукції;
б) обмеженою номенклатурою продукції;
в) вузькою номенклатурою продукції;
г) серійною номенклатурою продукції;
д) одиничною номенклатурою продукції.
3. Висока собівартість продукції характерна для:
а) одиничного виробництва;
б) серійного виробництва;
в) масового виробництва;
г) дослідного виробництва;
д) великосерійного виробництва.
4. Інтервал часу між запуском і випуском двох суміжних виробів на лінії характеризує:
а) швидкість руху конвеєра;
б) дійсний фонд часу потокової лінії;
в) номінальний фонд часу потокової лінії;
г) ритм потокової лінії;
д) такт потокової лінії.

Лекція: Товарна політика підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

1. *Поняття та класифікація продукції (товару).*
2. *Життєвий цикл продукції (товару).*
3. *Поняття і цілі політики розподілу.*

1. Поняття та класифікація продукції (товару)

Основою життя і розвитку суспільства є виробництво матеріальних благ. Суму матеріальних благ, вироблених суспільством за певний період часу у галузях виробничої сфери, *називають сукупним суспільним продуктом*. Матеріальна частина цього ССП створюється у таких галузях, як сільське господарство, будівництво, лісове господарство і, особливо, промисловість, на яку припадає біля двох третин його загального обсягу.

Слід зауважити, що у промисловому виробництві результатом (продуктом) праці є продукція, на підприємствах транспорту – відповідний обсяг виконаної роботи (перевезених вантажів або пасажирів на ту чи іншу відстань), а в установах зв'язку та банках надають послуги юридичним і фізичним особам. В окремих випадках продукт праці є одночасно виробленою продукцією, виконаною роботою, наданою послугою (наприклад, відремонтовані годинник або взуття, телевізор, холодильник тощо).

Промислова продукція – це прямий результат промислово-виробничої діяльності підприємства (фірми), виражений у формі продуктів, товарів або у формі виробничих послуг.

Класифікація продукції:

1. *За економічним призначенням:*

- *група А* (засоби праці, предмети праці);
- *група Б* (товари: продовольчі, непродовольчі).

2. *За ступенем готовності:*

- *готова продукція* – це продукція, повністю закінчена обробкою в межах даного підприємства, визнана придатною для використання відповідно до діючих стандартів якості і передана на склад з оформленням відповідних документів;
- *незавершене виробництво* – це предмети праці, обробка (переробка) яких не завершена у тому або іншому виробничому підрозділі підприємства. Вони перебувають безпосередньо на робочих місцях або ж у процесі транспортування від одного робочого місця до іншого;
- *напівфабрикати* – це продукція, що не пройшла всіх установлених технологічним процесом стадій виробництва й потребує доопрацювання або укомплектування.

3. *За видами:*

- *виконані роботи* представляють собою послуги, що мають матеріальну основу;

- *продукція* – це загальна сукупність продуктів, що є результатом виробничого процесу окремого підприємства, галузі або всієї національної економіки країни за певний проміжок часу;
- *виконана послуга* – це діяльність, спрямована на задоволення потреб інших осіб за виключенням діяльності, що здійснюється на основі трудових взаємовідносин. Як правило, послуга є нематеріальною.

4. За складністю виготовлення:

- *основна продукція* є результатом діяльності підприємства без урахування відходів;
- *супутня продукція* – це продукція, отримана в одному технологічному циклі (процесі) одночасно з основною, яка за якістю відповідає стандартам і призначена для подальшої обробки або відпуску споживачам;
- *побічна продукція* – це продукція, яка випускається разом з основною, має самостійну цінність і, на відміну від супутньої, не потребує додаткових витрат (макуха при виробництві рослинного масла, патока, отримана при виробництві цукру).

5. За показниками виміру:

- *натуральні;*
- *якісні;*
- *вартісні.*

2. Життєвий цикл продукції (товару)

Життєвий цикл товару (ЖЦТ) – період, протягом якого товар знаходиться на ринку і в сфері споживання.

Концепція ЖЦТ полягає в тому, що кожний товар перебуває на ринку і в сфері споживання певний час, а потім витісняється з ринку іншим, більш досконалим товаром, а також залишає сферу споживання через певний період часу (із закінченням терміну служби).

Види ЖЦТ на ринку розрізняються за тривалістю і формою.

Традиційна крива включає стадія розробки товару, періоди виведення на ринок, зростання, зрілості і занепаду.

Крива життєвого циклу показує зміну обсягів продажу та прибутку протягом життєвого циклу товару (рис. 1):

- *стадія виведення:* незначний об'єм продажу, через високі витрати можуть бути збитки;
- *стадія зростання:* швидке зростання попиту, продажу, прибутку;
- *стадія зрілості:* уповільнення темпів зростання продажу, прибутку, зростання витрат на маркетинг, можливе зниження цін;
- *стадія занепаду:* зниження продажу, прибутку, цін, модернізація товару, зростання витрат на маркетинг.

ЖЦТ у сфері споживання вказує на кількість виробів, що знаходяться в експлуатації. Але цей ЖЦТ продовжується і після того, як продаж товару повністю припинився: продовжується на час експлуатації виробу до повного зносу, тобто на термін служби.

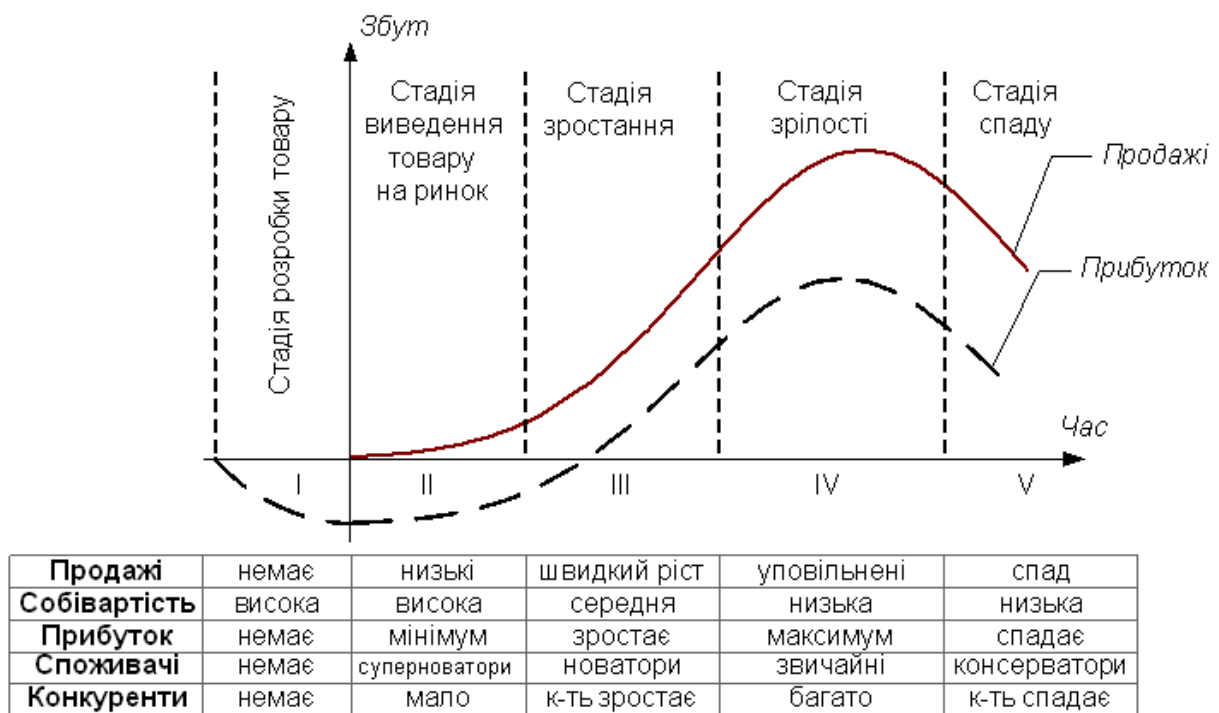

Рис. 1. Життєвий цикл товару

Форми кривих життєвого циклу можуть бути різними.

Класична крива (бум) описує популярний товар, що з'являється на ринку зі стабільним збутом упродовж тривалого часу.

Крива захоплення показує швидкий злет і падіння популярності товару.

Тривале захоплення має ті самі характеристики, що і крива захоплення, але збут за невеликих розмірів здійснюється довше.

Сезонна крива (крива моди) характеризується великим обсягом реалізації на період початку сезону чи піку моди.

Крива ностальгії стосується товару, що знову набув популярності.

Крива провалу характеризує товар, що взагалі не мав ринкового успіху.

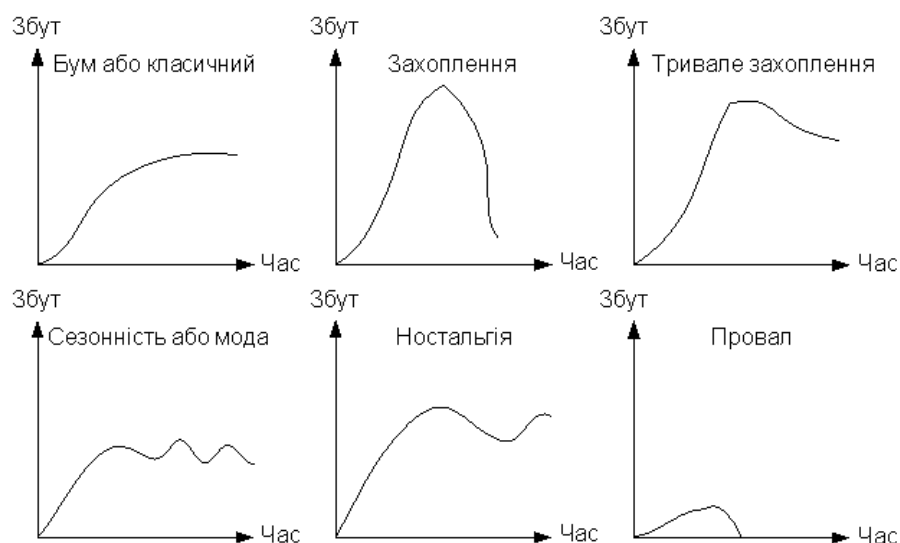

Рис. 2. Форми життєвих циклів товару

Українськими важливими питаннями товарної політики маркетингу є питання продовження життєвого циклу товару. Зумовлено це, насамперед, чинниками, що пов'язані з наявними технологіями виробництва, кваліфікацією персоналу, налагодженими каналами розподілу товарів тощо.

По суті, знімаючи товар з виробництва чи реалізації, підприємство припиняє роботу з добре вивченим об'єктом виробничої чи комерційної діяльності та змушене переключатися на нові види діяльності, що тягне за собою цілу низку змін, до яких можуть бути не готовими працівники підприємства, його партнери та споживачі.

3. Поняття і цілі політики розподілу

Виробництво й споживання товару зазвичай поділено в часі й територіально. Для повного задоволення потреб споживачів у прямому розумінні недостатньо виготовити товар, який потрібен споживачеві, продумати ефективну цінову політику. Крім того, товар має бути доставлений, по-перше, у потрібне місце, по-друге, у потрібний час, і по-третє, у потрібній кількості. Як розв'язати цю проблему найефективніше? Відповідь на це запитання характеризує сутність політики розподілу.

Політику розподілу – це комплекс взаємопов'язаних заходів, які використовуються під час розподілу продукції (послуг) між різними покупцями.

Завдання розподілу продукції можна поділити на дві групи:

1. *Стратегічні завдання* пов'язані з формуванням та організацією каналів збуту:
 - прогнозування перспективних каналів збуту;
 - вибір прямого чи опосередкованого каналу збуту;
 - вибір оптимальних каналів збуту, маршрутів збуту, розміщення складів.
2. *Тактичні завдання* розподілу включають:
 - роботу з наявними клієнтами та залучення нових;
 - пошук і відбір комерційних пропозицій на поставку товару;
 - організацію виконання замовлень і поставку товарів (визначення маршрутів збуту, перевірку наявності товарних запасів, заходи стимулювання збуту тощо).

Ефективність політики розподілу багато в чому залежить від вибору ефективного каналу розподілу.

Канали розподілу – це сукупність фірм чи окремих осіб, через які проходить продукція від місця її виготовлення до місця споживання.

Канал розподілу організовує рух товарів від виробників до споживачів. Рівень каналу розподілу залежить від кількості посередників.

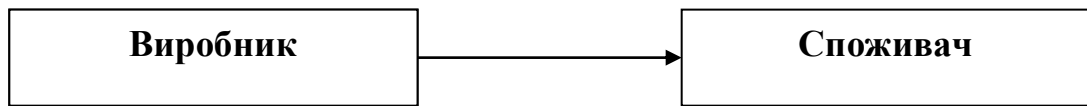
Канали розподілу мають дві характеристики: *рівень каналу та ширину*.

Рівень каналу розподілу – це будь-який посередник, який виконує ту чи іншу роботу щодо наближення товару й права власності на нього до кінцевого споживача. Кількість рівнів визначає довжину каналу.

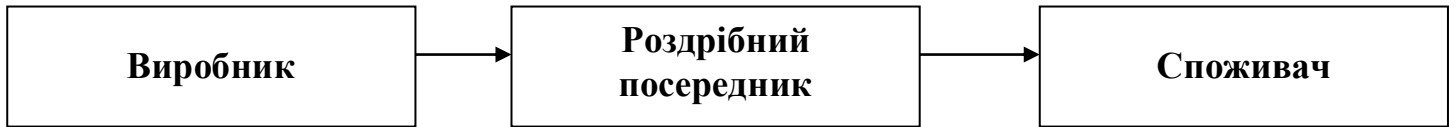
Канали розподілу характеризуються кількістю рівнів, з яких вони складаються.

Якщо канал розподілу складається з виробника та споживача, він називається каналом прямого маркетингу. В інших випадках – канали непрямого маркетингу.

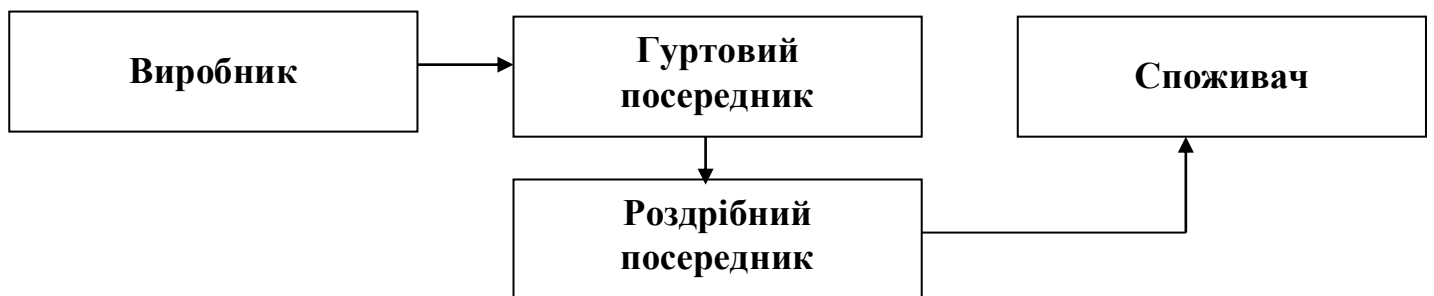
Якщо фірма використовує пряму систему розподілу "виробник – споживач", це так званий "канал нульового рівня", що отримав свою назву через відсутність посередницької ланки в ланцюгу товароруху.

Однорівневий канал (канал 1-го рівня) включає одного посередника: "виробник – роздрібна торгівля – споживач", "виробник – торговий агент – споживач".

Дворівневий канал (канал 2-го рівня) представлений двома посередниками: "виробник – гуртовик – роздрібний торговець – споживач" (схема, до якої вдаються виробники споживчих товарів); "виробник – брокер – роздрібний торговець – споживач" тощо.

Трирівневий канал (канал 3-го рівня) представлений трьома посередниками: "виробник – гуртовик – дрібно гуртовий посередник – роздрібний торговець – споживач" тощо.

Кількість рівнів каналу розподілу визначається видом товару, галузевою належністю, розмірами ринку тощо.

Ще однією характеристикою каналу розподілу є *ширина каналу* – кількість посередників на кожному рівні каналу розподілу. Тобто ширина каналу визначається тим, скільки незалежних учасників каналу розподілу є на окремому рівні збутового ланцюга: скільки оптових покупців буде залучено до збуту, скільки збутових агентів потрібно та ін.

Довжина каналів розподілу споживчих і промислових товарів відрізняється: найдовші, як правило, – канали розподілу споживчих товарів. Коротшими за канали розподілу споживчих товарів також є канали розподілу послуг, що пояснюється

їхнім нематеріальним характером, який вимагає потребу в особистих контактах споживача й постачальника послуг.

Учасники каналу розподілу виконують такі функції:

1. *Інформаційна функція* – збирання інформації, проведення маркетингових досліджень.
2. *Просування товарів* – розробка та розповсюдження рекламної інформації про товари.
3. *Встановлення контактів* – пошук потенційних споживачів та налагодження контакту з ними.
4. *Приведення товару у відповідність* – оформлення та "підгонка" товару до вимог споживачів, розфасовка, монтаж.
5. *Проведення переговорів* – узгодження цін, умов доставки.
6. *Організація товароруху* – транспортування та складування товарів.
7. *Фінансування* – пошук та використання коштів для покриття витрат на забезпечення функціонування каналу.
8. *Прийняття ризику* – прийняття відповідальності за виконання функцій каналу розподілу.

Залежно від ситуацій, виконання цих функцій можна покласти на різних учасників каналу розподілу. Виробник може ліквідувати чи замінити посередника в системі каналу, але жодну з функцій не можна ліквідувати. Коли один із учасників каналу ліквідовується, його функції передаються іншим учасникам каналу.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняття «промислово продукція».
2. Охарактеризуйте стадії життєвого циклу товару?
3. Які форми життєвих циклів товару Ви знаєте?
4. В чому полягає політика розподілу товарів?
5. Від чого залежать рівні каналів розподілу?

Тести для самоконтролю:

1. Головною метою товарної політики підприємства є...:
 - а) мінімізація податків;
 - б) формування асортименту продукції, що відповідає попиту;
 - в) зниження собівартості;
 - г) розширення виробничих площ;
 - д) зменшення чисельності персоналу.
2. Який із наведених елементів входить до структури товарної політики?
 - а) реклама;
 - б) асортиментна політика;
 - в) система оплати праці;

- г) облік витрат;*
- д) податкова стратегія.*

3. «Життєвий цикл товару» – це...:

- а) період окупності інвестицій;*
- б) термін зберігання продукції;*
- в) стадії існування товару від розробки до зняття з виробництва;*
- г) час транспортування товару до споживача;*
- д) строк гарантії виробника.*

4. До якого виду товарів належать товари повсякденного попиту?

- а) товари тривалого користування;*
- б) товари імпульсивної купівлі;*
- в) товари промислового призначення;*
- г) товари широкого вжитку;*
- д) престижні товари.*

5. Який із наведених факторів впливає на формування товарної політики?

- а) природно-кліматичні умови;*
- б) технологія виробництва;*
- в) реклама конкурентів;*
- г) смакові вподобання споживачів;*
- д) усі відповіді правильні.*

6. Який із показників використовується для оцінки ефективності товарної політики?

- а) прибутковість товарів;*
- б) кількість працівників;*
- в) площа складів;*
- г) рівень амортизації;*
- д) чисельність постачальників.*

7. Яка стадія життєвого циклу товару характеризується найбільшим прибутком?

- а) впровадження;*
- б) зростання;*
- в) зрілість;*
- г) спад;*
- д) ліквідація*

Лекція: Якість і конкурентоспроможність продукції

У лекції розглядаються наступні питання:

1. *Поняття якості продукції і послуг.*
2. *Стандарти якості в Україні.*
3. *Поняття конкурентоспроможності продукції (товару).*

1. Суть, показники та методи оцінювання якості продукції і послуг.

Якість продукції (послуг) – це сукупність властивостей продукції, що зумовлюють її придатність задовольняти потреби споживачів відповідно до свого призначення.

Якість продукції і послуг залежить від:

- ступеня використання досягнень науки і техніки;
- ступеня використання досконалості конструкції та технології, що використовуються при виробництві того чи іншого виду продукції;
- культури виробництва;
- добросовісності та вміння конструкторів, технологів, організаторів виробництва і робочих.

Об'єктивна необхідність забезпечення належної якості в процесі проектування, виготовлення й використання нових виробів вимагає застосування у виробничо-господарській діяльності підприємства певної системи показників, що дає змогу визначати й контролювати рівень якості всіх видів продукції.

Існують **чотири рівні якості продукції (послуг)** залежно від ступеня задоволення потреб споживачів.

Перший рівень – "Відповідність стандарту". Якість оцінюється як відповідність вимогам документів на виготовлення продукції (державний стандарт, технічні умови, договір тощо).

Другий рівень – "Відповідність використанню". Товар має задовольняти не лише вимоги стандартів, а й користуватися попитом у споживачів.

Третій рівень – "Відповідність фактичним потребам ринку". Це задоволення потреб покупців щодо високої якості та низької ціни.

Четвертий рівень – "Відповідність прихованим потребам". Це перевага товарів завдяки додатковим споживчим властивостям, що мали прихований характер.

Що вищий рівень якості товару, то більшою мірою задовольняються потреби споживачів.

Якість товару може позначатись цифрами або певними знаками чи символами. Зокрема, якість товару відображається показником класу (сорт, гатунку). Як правило, найвища якість товару позначається «вищий гатунок (сорт)», товари нижчої якості – відповідно 1, 2, 3 гатунок (сорт). Якість готелів позначається відповідною кількістю зірочок.

В залежності від кількості властивостей, які характеризуються, **показники якості поділяються на:**

1. **Одиничні**, що характеризують окремі властивості продукції.

- показники призначення (характеризують пристосованість виробів до використання та область використання);
 - показники надійності та довговічності;
 - показники технологічності (характеризують ефективність конструкцій машин та технологій їх виготовлення);
 - естетичні показники;
 - показники стандартизації та уніфікації;
 - економічні показники.
2. *Комплексні* показники характеризують кілька властивостей продукції. Згідно з цими показниками продукцію поділяють на сорти, марки, класи.
 3. *Загальні показники*, які характеризують якість усієї сукупності продукції підприємства. Для цього застосовують певну *систему показників*:
 - коефіцієнт оновлення асортименту;
 - частка продукції, на яку одержано сертифікат якості;
 - частка продукції для експорту в загальному її обсязі на підприємстві;
 - відносний обсяг сезонних товарів, реалізованих за зниженими цінами.

Для визначення *рівня якості продукції*, що виготовляються виробництвом застосовують такі *методи*:

1. **Об'єктивний метод** полягає в оцінюванні рівня якості продукції за допомогою стендових випробувань та контрольних вимірювань, а також лабораторного аналізу. Цим методом користуються для визначення техніко-експлуатаційних характеристик засобів праці (продуктивність, потужність, точність обробки) і предметів праці (міцність фарбування тканини, вміст металу в руді).
2. **Органолептичний метод** ґрунтується на сприйманні властивостей продукту з допомогою органів чуття людини (зір, слух, смак, нюх, дотик) без застосування технічних вимірювальних та реєстраційних засобів.
3. **Диференційований метод** передбачає порівнювання одиничних показників виробів з відповідними показниками виробів-еталонів або базовими показниками стандартів.
4. **Комплексний метод** полягає у визначенні узагальнюючого показника якості оцінюваного виробу.

2. Стандарти якості в Україні.

Ефективним засобом управління якістю є стандартизація, яка включає комплекс норм правил і вимог до якості продукції.

Стандартизація – це встановлення й застосування єдиних правил з метою впорядкування діяльності в певній галузі.

Стандартизація продукції (послуг) охоплює:

- встановлення вимог до якості готової продукції, а також сировини, матеріалів, напівфабрикатів і комплектуючих виробів;
- визначення норм, вимог і методів у галузі проектування та виготовлення продукції для забезпечення належної якості й запобігання невинуватених різноманітності виробів однакового функціонального призначення;
- формування єдиної системи показників якості продукції, методів її випробування та контролю; уніфікація вимірювань і показників;

- створення єдиних систем класифікації і кодування продукції, носіїв інформації, форм і методів організації виробництва.

Нормативні документи зі стандартизації поділяють на такі категорії:

- державні стандарти України – ДСТУ;
- галузеві стандарти України – ГСТУ;
- стандарти науково-технічних і інженерних товариств і спілок України – СТТУ;
- стандарти підприємств – СТП;
- технічні умови України – ТУУ.

Як державні стандарти України застосовують також міждержавні стандарти і республіканські стандарти колишньої УРСР. Галузеві стандарти України розроблюють на продукцію, якщо відсутні державні стандарти України або потрібно встановити вимоги, що перевищують чи доповнюють вимоги держстандартів. Стандарти науково-технічних і інженерних товариств і спілок України розроблюють, якщо виникла потреба поширити результати фундаментальних і прикладних досліджень, отримані в окремих галузях знань чи сферах професійних інтересів. Стандарти підприємств розроблюють на продукцію, що використовується лише на конкретному підприємстві. Ці стандарти не повинні суперечити обов'язковим вимогам ДСТУ і ГСТУ. Технічні умови України містять вимоги, що регулюють відносини між постачальником (розробником, виробником) і споживачем (замовником) продукції.

В результаті узагальнення накопиченого національного досвіду багатьох країн щодо розроблення, впровадження та функціонування систем якості, Міжнародною організацією зі стандартизації була розроблена система стандартів якості під назвою ISO 9000. Мета серії стандартів ISO 9000 — стабільне функціонування системи менеджменту якості продукції підприємства-постачальника.

Стандарти серії ISO 9000, прийняті більш ніж 90 країнами світу в якості національних, застосовуються до будь-яких підприємств, незалежно від їх розміру, форм власності та сфери діяльності.

Стандарти ISO 9000 застосовуються також в Україні шляхом впровадження аналогічних державних стандартів України:

3. Поняття конкурентоспроможності продукції (товару).

Якість продукції є найважливішим елементом забезпечення її конкурентоспроможності на ринку.

Під **конкурентоспроможністю (competitiveness) продукції** слід розуміти сукупність її властивостей, що відбиває міру задоволення конкретної потреби проти репрезентованої на ринку аналогічної продукції (послуг). Конкурентоспроможність визначає здатність витримувати конкуренцію на ринку, тобто мати якісь вагомі переваги над виробами інших товаровиробників.

Формула конкурентоспроможності в загальному вигляді може бути представлена:

$$КС = \text{якість} + \text{ціна} + \text{обслуговування}$$

Алгоритм дослідження і оцінки конкурентоспроможності товару включає шість етапів.

На першому етапі фахівці вивчають ринок, здійснюють збір даних про конкурентів, аналізують і оцінюють попит потенційних покупців.

На другому етапі формуються вимоги до товару на основі аналізу проекту, оцінки вартості здійснення проекту, визначення ємності ринку і перспектив збуту.

Третій етап передбачає визначення мети аналізу конкурентоспроможності товару. Зокрема, визначити сильні і слабкі сторони конкретних товарів в задоволенні потреб споживачів і забезпеченні прибуткової діяльності підприємства.

На четвертому етапі визначають перелік параметрів, які підлягають оцінці. Ці параметри можна об'єднати в чотири групи: нормативні (державні вимоги, вимоги споживачів), технічні (ергономічні параметри, конструктивно-технологічні параметри, естетичні параметри), економічні (ціна товару, витрати на транспортування) і організаційні (система знижок, гарантійне обслуговування).

На п'ятому етапі для одержання вірогідної оцінки конкурентоспроможності товару необхідно правильно вибрати базу (зразок, еталон). Зразок повинен належати до тієї ж групи, що і товар, який аналізується, або задовольняти одну і ту ж потребу.

Шостий етап передбачає розрахунок системи показників оцінки конкурентоспроможності.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняття «якість продукції». Від чого залежить якість продукції?
2. Охарактеризуйте основні нормативні документи зі стандартизації.
3. Які показники якості продукції ви знаєте? Дайте їм характеристику.
4. Що розуміють під поняттям «конкурентоспроможність продукції»?
5. Охарактеризуйте шляхи підвищення конкурентоспроможності продукції.

Тести для самоконтролю:

1. Сукупність властивостей продукції, що зумовлюють її придатність задовольняти потреби споживачів відповідно до свого призначення – це...:

- а) якість продукції;
- б) сортність продукції;
- в) властивість продукції;
- г) конкурентоспроможність продукції;
- д) ознака продукції.

2. Якість продукції залежить від...:

- а) ступеня використання досягнень науки і техніки;
- б) культури виробництва;

- в) ступеня використання досконалості конструкції та технології;*
- г) добросовісності та вміння конструкторів, технологів і робочих;*
- д) усі відповіді правильні.*

3. Комплексні показники якості продукції...:

- а) характеризують будь-яку властивість одиниці продукції;*
- б) відображають декілька властивостей одиниці продукції одночасно;*
- в) оцінюють якість усієї сукупності продукції підприємств;*
- г) відображають дві властивості одиниці продукції одночасно;*
- д) правильна відповідь відсутня.*

4. Метод оцінки рівня якості, що ґрунтується на результатах аналізу сприймання органами чуттів людини без застосування технічних вимірювальних і реєстраційних засобів, називається ...

- а) об'єктивним методом;*
- б) органолептичним методом;*
- в) комплексним методом;*
- г) диференційованим методом;*
- д) загальним методом.*

5. Показники, які оцінюють якість усієї сукупності продукції підприємства, називаються ...:

- а) загальними показниками якості;*
- б) комплексними показниками якості;*
- в) одиничними показниками якості;*
- г) диференційованими показниками якості;*
- д) об'єктивними показниками якості.*

6. Метод визначення якості продукції, що полягає у визначенні узагальнюючого показника якості оцінюваного виробу – це...:

- а) об'єктивний метод;*
- б) органолептичний метод;*
- в) комплексний метод;*
- г) диференційований метод;*
- д) загальний метод.*

7. На продукцію, щодо якої бракує державних стандартів України, розробляють...:

- а) галузеві стандарти;*
- б) стандарти підприємства;*
- в) стандарти науково-технічних та інженерних товариств і союзів;*
- г) технічні умови;*
- д) міжнародні стандарти.*

Розділ 4. Фінансово-економічні результати господарської діяльності підприємства

Лекція: Суть та класифікація витрат підприємства на виробництво продукції

У лекції розглядаються наступні питання:

- 1. Загальна характеристика витрат на виробництво продукції (надання послуг). Класифікація витрат.**
- 2. Кошторис витрат за елементами.**

1. Загальна характеристика витрат на виробництво продукції (надання послуг). Класифікація витрат

У процесі своєї діяльності підприємство здійснює матеріальні та грошові витрати. Залежно від ролі, яку вони відіграють у процесі відтворення, їх поділяють на такі групи:

- 1. Витрати, пов'язані з основною діяльністю підприємства* – це витрати на виробництво або реалізацію продукції, так звані поточні (операційні) витрати, які відшкодовуються за рахунок виручки від реалізації продукції (послуг).
- 2. Витрати, пов'язані з інвестиційною діяльністю*, тобто на розширення та оновлення виробництва.

Найбільшу питому вагу у загальному обсязі витрат підприємства мають витрати на виробництво.

Витрати виражаються у натуральній і грошовій формах. Планування і облік витрат виробництва в натуральній формі (кількість, маса, об'єм, довжина і т. п.) мають важливе значення для організації діяльності підприємства. Але для оцінки результатів цієї діяльності найважливішим є грошове вимірювання витрат, оскільки воно виражає вартість продукції (послуг).

Класифікація витрат є передумовою успішної організації планування, обліку, контролю, аналізу та ефективного управління витратами.

Витрати виробництва класифікуються за такими ознаками:

1. За ступенем однорідності:

- *одноелементні* – це економічно однорідні витрати, які мають єдиний економічний зміст (матеріальні витрати, оплата праці, амортизаційні відрахування та інші витрати);
- *комплексні витрати* охоплюють кілька елементів витрат, їх групують за економічними призначеннями у процесі калькулювання (витрати на утримання й експлуатацію устаткування, втрати від браку та ін.).

2. За відношенням до обсягів виробництва:

- *змінні витрати* – це витрати, абсолютна величина яких змінюється разом із зміною обсягів виробництва;
- *постійні витрати* – це витрати, абсолютна величина яких із збільшенням або зменшенням обсягів виробництва істотно не змінюється.

3. За способом обчислення:

- *прямі витрати* – це витрати, які безпосередньо включаються до собівартості певного виду продукції і можуть бути прямо обчислені на її одиницю;
- *непрямі витрати* (загальновиробничі) – це витрати, які не можна безпосередньо віднести на певний вид продукції, тому що вони пов'язані з процесом виробництва в цілому: зарплата обслуговуючого та управлінського персоналу, утримання та експлуатація будівель, споруд. Загальновиробничі витрати поділяються на змінні і постійні, які розподіляються на кожен об'єкт витрат з використанням бази розподілу (годин праці, заробітної плати, обсягу діяльності, прямих витрат тощо) за нормальної потужності. Нерозподілені постійні загальновиробничі витрати включаються до складу собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг) у періоді їх виникнення. Загальна сума розподілених та нерозподілених постійних загальновиробничих витрат не може перевищувати їх фактичну величину.

4. За відношенням до виробничого процесу:

- *основні витрати* – це витрати, які безпосередньо пов'язані з технологією виготовлення продукції: сировина, матеріали, паливо, заробітна плата, витрати на утримання та експлуатацію обладнання;
- *накладні витрати* – це витрати, пов'язані з управлінням і обслуговуванням виробництва, необхідні для його нормального функціонування. Величина цих витрат залежить від структури управління підрозділами, цехами і підприємством.

5. За статтями калькуляції, перелік яких залежить від галузей господарювання.

2. Кошторис витрат за елементами.

Основною класифікацією витрат є класифікація витрат за економічними елементами, що дає можливість встановити потребу в основних та оборотних засобах, показує, скільки і яких засобів витрачено, незалежно від того, де вони вироблені і на які цілі використані, а також характеризує структуру витрат. Таке групування використовується для складання кошторису витрат на виробництво продукції.

Кошторис витрат – це зведений план усіх витрат підприємства на майбутній період виробничо-фінансової діяльності. Він визначає загальну суму витрат виробництва за видами використовуваних ресурсів, стадіями виробничої діяльності, рівнями управління підприємством та іншими непрямими витратами.

До кошторису включаються витрати основного і допоміжного виробництва, пов'язані з виготовленням та продажем продукції, товарів і послуг, а також на утримання адміністративно-управлінського персоналу, виконання різних робіт і послуг, у тому числі і тих, які не входять в основну виробничу діяльність підприємства.

Співвідношення окремих статей витрат, які включені у кошторис, залежить від характеру виготовлюваної продукції, величини підприємства, рівня спеціалізації виробництва та інших факторів.

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №16 «Витрати» регламентує **порядок групування витрат за такими економічними елементами:**

1. *Матеріальні витрати*, до складу яких включається вартість придбаних у сторонніх підприємств сировини, матеріалів, палива, комплектуючих виробів, напівфабрикатів.
2. *Витрати на оплату праці*, до складу яких включаються основна і додаткова заробітна плата, інші заохочувальні і компенсаційні виплати.
3. *Відрахування на соціальні заходи* включає відрахування єдиного соціального внеску.
4. *Амортизація основних засобів*.
5. *Інші операційні витрати*, до складу яких включають ті витрати, які за змістом не можна віднести до вище перерахованих. До них належить велика кількість витрат різного призначення, а саме: оплата послуг зв'язку, обчислювальних центрів, охорони, витрати на відрядження, страхування майна, витрати на гарантійний ремонт, орендна плата за окремі об'єкти основних засобів.

Контрольні запитання:

1. У чому полягає суть витрат підприємства та які основні види їх розрізняють?
2. За якими основними ознаками класифікують витрати підприємства?
3. Яке значення має групування витрат за економічними елементами?
4. Який порядок групування витрат за економічними елементами регламентує П(С)БО №16 «Витрати»?
5. Що таке кошторис виробництва?

Тести для самоконтролю:

1. Витрати, загальна сума яких за певний час залежить від обсягу виготовленої продукції називаються...:
а) постійними;
б) прямими;
в) непрямими;
г) змінними;
д) змінно-постійними.
2. Витрати промислового підприємства розподіляються на прямі та непрямі за...:
а) економічним характером витрат;
б) ступенем їх однорідності;
в) способом обчислення на одиницю продукції;
г) реакцією витрат на зміну обсягу виробництва;
д) правильна відповідь відсутня.
3. Найбільшу питому вагу у загальному обсязі витрат підприємства мають...:
а) витрати, пов'язані з інвестиційною діяльністю;

- б) витрати на виробництво;*
- в) витрати на соціальний розвиток колективу;*
- г) витрати на рекламу;*
- д) витрати на реалізацію.*

4. До основних витрат відносять...:

- а) витрати на обслуговування та управління виробництва;*
- б) витрати, величина яких змінюється разом із зміною обсягів виробництва;*
- в) витрати, величина яких не змінюється разом із зміною обсягів виробництва;*
- г) витрати, які пов'язані з технологією виготовлення продукції;*
- д) жодна з відповідей невірна.*

5. За ступенем однорідності витрати на виготовлення продукції поділяються на...:

- а) одноеlementні і комплексні;*
- б) прямі і непрямі;*
- в) змінні і постійні;*
- г) основні і накладні;*
- д) циклічні і безперервні.*

6. Змінні витрати – це...:

- а) витрати, безпосередньо пов'язані з виробництвом певного виду продукції;*
- б) витрати, загальна сума яких за певний час залежить від обсягу виробленої продукції;*
- в) витрати, які прямо обчислюються на одиницю продукції;*
- г) витрати, які не можна безпосередньо обчислити на окремий різновид продукції;*
- д) витрати, загальна сума яких залежить від кількості виробленої продукції.*

7. Призначення класифікації витрат на виробництво продукції за економічними елементами витрат – це...:

- а) розрахунок собівартості конкретного виду продукції;*
- б) підстава для складання кошторису витрат на виробництво продукції;*
- в) визначення витрат на матеріали;*
- г) визначення витрат на заробітну плату;*
- д) встановлення ціни виробу.*

Лекція: Собівартість – важливий показник діяльності підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

- 1. Поняття та види собівартості.**
- 2. Калькулювання собівартості продукції.**

1. Поняття та види собівартості

Собівартість продукції (робіт, послуг) – це виражені у грошовій формі витрати, пов'язані з підготовкою, організацією, веденням виробництва та реалізацією продукції (виконання робіт, надання послуг).

Собівартість – один з найважливіших показників діяльності підприємства, оскільки він:

- комплексно характеризує рівень витрат усіх наявних ресурсів підприємства, а також, і рівень техніки, технології та організації виробництва;
- є базою для оцінки економічної ефективності виробництва;
- є базою для встановлення цін на продукцію (роботи, послуги);
- є базою для визначення прибутку підприємства.

Витрати, які відносяться на собівартість продукції, визначаються Методичними рекомендаціями з формування собівартості продукції (робіт, послуг).

Згідно з Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку №16 «Витрати» до *виробничої собівартості продукції* повинні включатися лише *виробничі витрати*, а саме:

1. Прямі матеріальні витрати.
2. Прямі витрати на оплату праці.
3. Інші прямі витрати.
4. Змінні загальновиробничі та постійні розподілені загальновиробничі витрати.

Розрізняють такі види собівартості:

1. *Залежно від часу формування затрат:*
 - планова;
 - фактична;
 - нормативна;
 - кошторисна.
2. *Залежно від місця формування затрат:*
 - виробнича складається з прямих і загальновиробничих витрат.
3. *Залежно від тривалості розрахункового періоду:*
 - місячна;
 - квартальна;
 - річна.
4. *За складом продукції:*
 - товарна;
 - валова;
 - реалізованої продукції;
 - незавершеного виробництва.
5. *За ступенем охоплення підприємства:*

- індивідуальна;
- галузева.

2. Калькулювання собівартості продукції

Класифікація витрат за економічними елементами не дозволяє обчислювати собівартість окремих видів продукції, встановлювати обсяг витрат конкретних підрозділів підприємства. З цією метою застосовують класифікацію витрат за статтями калькуляції.

Калькуляція (від лат. calculation – обчислення) – це розрахунок собівартості одиниці продукції, виконаних робіт та наданих послуг.

Розрізняють такі види калькуляції:

- *планова* (складається на підставі планових витрат і планового обсягу виходу продукції);
- *кошторисна* (складається для нових видів продукції, робіт, послуг та розрахунку відпускних цін);
- *нормативна* (складають на основі існуючих норм використання засобів виробництва та робочого часу);
- *звітна* (складається за даними бухгалтерського обліку і відображає фактичні витрати на виробництво продукції).

У процесі калькулювання встановлюють об'єкти калькуляції, вибирають калькуляційні одиниці, визначають калькуляційні статті витрат та методики їх обчислення.

Об'єкт калькуляції – це вид чи однорідна група придбаних матеріальних цінностей, виготовлених виробів, виконаних робіт чи наданих послуг, собівартість яких необхідно обчислити.

Для кожного об'єкта калькуляції вибирається **калькуляційна одиниця** – це одиниця його кількісного вимірювання. Наприклад, об'єкт калькуляції – вугілля, електроенергія; калькуляційна одиниця відповідно – 1 тонна, 1 кіловат-година.

При калькулюванні продукції (робіт, послуг) витрати групують за калькуляційними статтями, перелік і склад яких встановлюється підприємством самостійно.

Витрати, пов'язані з виробництвом продукції (робіт, послуг), можуть групуватися за такими *статтями калькуляції*:

1. Сировина і матеріали.
2. Паливо і енергія на технологічні цілі.
3. Куповані комплектуючі вироби, напівфабрикати, роботи та послуги виробничого характеру сторонніх підприємств.
4. Зворотні відходи (вираховуються).
5. Заробітна плата виробничих робітників (основна і додаткова).
6. Відрахування на соціальні заходи виробничих робітників.
7. Загальновиробничі витрати (витрати на обслуговування й управління основних і допоміжних цехів та управління ними).
8. Витрати на утримання та експлуатацію машин та обладнання
10. Витрати, пов'язані з підготовкою та освоєнням виробництва.
11. Інші виробничі витрати.
12. Витрати на збут (поза виробничі витрати).

Кожна галузь господарства в залежності від її особливостей має свій перелік статей калькуляції.

На практиці найчастіше зустрічаються такі методи калькулювання:

1. **Простий метод** використовується у виробництвах, де виробляють один вид продукції. Собівартість одиниці продукції калькулюється шляхом ділення усіх витрат на кількість виробленої продукції.
2. **Попередільний метод** використовується у послідовних виробництвах (один технологічний процес настає за іншим), коли технологічний процес розподіляють на частини – процеси. При цьому витрати обліковують за кожним процесом, передають з процесу на процес, і на останньому калькулюють собівартість готової продукції.
3. **Позамовний метод** використовується у складних паралельних виробництвах, коли в ряді основних цехів паралельно виготовляють окремі частини, вузли, а потім збирають у збиральному цеху. За цього методу всі витрати збираються за замовленнями. Собівартість одиниці визначається шляхом розподілу всіх витрат за замовленням на кількість виробів, випущених за замовленням.
4. **Нормативний метод** полягає в тому, що витрати обліковуються за нормами, а фактична собівартість визначається як сума витрат за нормами, відхилень від норм, а також змін норм.

Контрольні запитання:

1. Що таке собівартість продукції? Чому вона характеризує ефективність усього процесу виробництва на підприємстві?
2. Які основні види собівартості розрізняють?
3. Що таке калькуляція? Яке економічне значення має класифікація витрат за статтями калькуляції?
4. Назвіть основні статті калькуляції продукції.
5. Які основні шляхи зниження собівартості продукції?

Тести для самоконтролю:

1. Собівартість продукції (робіт, послуг) включає...:

- а) витрати на підготовку виробництва;
- б) витрати на виготовлення продукції;
- в) витрати на транспортування продукції;
- г) витрати на рекламу;
- д) усі відповіді правильні.

2. Фактична собівартість продукції (робіт, послуг) відображає...:

- а) витрати на виготовлення продукції в умовах конкретного підприємства;
- б) витрати на виробництво та реалізацію продукції, розраховані на основі поточних норм витрат ресурсів;

- в) витрати підприємства, пов'язані з процесом виробництва продукції;*
- г) фактичні витрати на виробництво продукції за даними бухгалтерського обліку;*
- д) витрати на окремий виріб, що виконується в разовому порядку.*

3. Які з наведених елементів не входять до складу виробничої собівартості...:

- а) вартість спожитих сировини і матеріалів;*
- б) заробітна плата основних виробничих робітників;*
- в) відрахування у соціальні фонди основних виробничих робітників;*
- г) витрати на утримання і експлуатацію устаткування виробничого призначення;*
- д) витрати на рекламу.*

4. Калькулювання – це:

- а) обчислення собівартості товарної продукції;*
- б) обчислення собівартості реалізованої продукції;*
- в) обчислення собівартості одиниці продукції;*
- г) обчислення собівартості валової продукції;*
- д) усі відповіді правильні.*

5. Перелік і склад статей калькуляції собівартості продукції залежить від...:

- а) ступеня економічної однорідності витрат;*
- б) специфіки галузі;*
- в) характеру виробленої продукції;*
- г) організації виробництва продукції;*
- д) усі відповіді правильні.*

6. Вартість відходів по відношенню до загальної суми витрат...:

- а) вираховується;*
- б) додається;*
- в) на собівартість не впливає;*
- г) до собівартості не включається;*
- д) жодна з відповідей неправильна.*

7. Об'єктами калькулювання є...:

- а) робітники;*
- б) управлінський персонал;*
- в) готова продукція;*
- г) будівлі і споруди;*
- д) усі відповіді правильні.*

Лекція: Ціна на продукцію: методи встановлення та регулювання

У лекції розглядаються наступні питання:

- 1. Поняття, роль і функції ціни в ринковій системі господарювання.***
- 2. Види цін.***
- 3. Система цінових знижок і надбавок.***

1. Поняття, роль і функції ціни в ринковій системі господарювання.

Ціна як економічна категорія завжди посідала особливе місце у виробничій діяльності підприємства. Очевидним є те, що в ринкових умовах в ціні перетинаються економічні інтереси виробників і споживачів

Ціна – це грошовий вираз вартості товару (продукції, послуги).

Роль ціни полягає в тому, що вона повинна покривати витрати на виробництво товарів (послуг) і приносити товаровиробнику гарантований прибуток, забезпечуючи справедливий рівень рентабельності.

Суть ціни розкривається у функціях, що вона виконує, а саме:

Ціни виконують такі основні функції:

- 1. Обліково-вимірвальна*** полягає в тому, що ціна є засобом обліку і вимірювання суспільне необхідних витрат праці на виготовлення і реалізацію продукції.
- 2. Розподільча функція*** передбачає, що за її допомогою здійснюється перерозподіл доходів між товаровиробником і споживачем;
- 3. Стимулююча функція*** полягає в тому, що ціна повинна стимулювати виробництво, спрямовуючи його на залучення додаткового капіталу для розширення та розбудови діяльності підприємства.
- 4. Регулююча функція*** полягає в тому, що ціна коригує попит і пропозицію товарів на ринку,

Ціна на будь-який товар складається з окремих елементів, основними з яких є собівартість і прибуток. Крім того, до складу ціни можуть входити: акцизний збір, ПДВ, націнки постачальницько-збутових організацій, торгівельні надбавки або знижки.

2. Види цін

У ринковій економіці можуть діяти різні види цін, що обслуговують і регулюють економічні відносини між різними учасниками національного і світового ринків.

У ринковій економіці ціни класифікують за такими ознаками:

1. За сферою обслуговування:

- ***оптові (відпускні)*** – це ціни, за якими державні, колективні та приватні підприємства розраховуються між собою або з оптовими посередниками за великі партії товарів. Оптові ціни поділяються на:
 - а) оптову ціну підприємства***, яка складається з собівартості продукції та рівня запланованого прибутку;

- б) *оптову ціну реалізації*, яка складається з оптової ціни підприємства, ПДВ, акцизного податку, збутових надбавок (витрати та прибуток постачально-збутових організацій).
- *закупівельні ціни*, за якими сільськогосподарські виробники продають свою продукцію державним, кооперативним, переробним, торгівельним та іншим фірмам;
- *кошторисні ціни* – ціни та розцінки, які використовуються для визначення розрахункової вартості нового будівництва, реконструкції будівель та споруд, їх розширення та переоснащення;
- *тарифи*:
 - а) *тарифи на перевезення всіма видами транспорту* - це плата за перевезення вантажів і пасажирів, яку беруть транспортні підприємства з відправників та населення;
 - б) *тарифи на платні послуги* характеризують розмір оплати послуг побутового обслуговування населення; послуг банків і зв'язку, юридичних, консультаційних та інших різновидів послуг.
- *роздрібні ціни* – ціни на товари і послуги, за якими населення купує товари у державній і приватній торгівлі.

2. За ступенем регулювання:

- *державні регульовані ціни* встановлюються державою на продукцію державних підприємств, деякі ресурси, соціально значимі товари.
- *договірні ціни* встановлюються за домовленістю між продавцем та покупцем товару і можуть змінюватися за взаємною згодою сторін.
- *вільні ціни* встановлюються підприємствами самостійно або на договірній основі з врахуванням попиту і пропозиції на ринку товарів.

3. За територією дії:

- *світові*;
- *національні*;
- *регіональні*;
- *місцеві*.

4. За формами продажу:

- *контрактні (договірні)*;
- *біржові*;
- *аукціонні*;
- *ціни ярмарків і виставок*.

Отже, кожний вид цін має свою структуру і свої особливості формування. Усі види цін складають єдину систему цін, тісно взаємопов'язаних між собою. Вони обслуговують і регулюють економічні відносини між різними учасниками національного і світового ринків.

3. Система цінових знижок і надбавок

Ефективним інструментом цінової стратегії підприємства є система цінових знижок.

Цінові знижки – спосіб зниження ціни на користь покупця з урахуванням становища на ринку та умов контракту.

Головна мета застосування цінових знижок полягає у створенні додаткових стимулів для покупців у придбанні товарів. Розмір знижок залежить від характеру угод, умов поставок та платежів, кон'юнктури ринку на момент підписання контрактів, якісних характеристик товару та інших чинників.

Цінові знижки мають добровільний характер і не є обов'язковими, вони можуть надаватися не тільки фірмою-виробником, а й торговою організацією у певному конкретному випадку.

У практиці встановлення цін найбільшого поширення набули такі **види цінових знижок**:

1. **За кількість придбаної продукції** - це зменшення ціни для покупця, який купує партію товару, розмір якої перевищує певну величину. Надання кількісної знижки пояснюється тим, що продаж товарів великими партіями веде до зменшення реалізаційних витрат, які пов'язані з організацією продажу, транспортуванням продукції та її зберіганням. Знижки за кількість придбаної продукції поділяються на:
 - *звичайні знижки* встановлюються окремо на кожну партію товару і не залежить від обсягу попередніх або наступних продажів
 - *кумулятивні знижки* найбільшого поширення набули при реалізації продуктів харчування короткого терміну зберігання, деяких дорогих споживчих товарів, а також машин та устаткування, що рідко купуються у значній кількості.
2. **За швидкість платежів** надаються покупцю, який оперативно сплачує рахунки, тобто раніш встановленого угодою кінцевого терміну.
3. **Спеціальна (персоніфікована)** надається так званим "обранцям". Це певна категорія покупців, якими безпосередньо зацікавлені продавці.
4. **Сезонні знижки** встановлюються для споживачів, які купують товари в міжсезоння. Такі знижки стимулюють попит на позасезонні товари, що дає змогу продавцю підтримувати стабільний рівень їхнього виробництва та продажу протягом року.
5. **Дилерські знижки** надаються виробниками своїм постійним представникам або посередникам за виконання операцій з реалізації продукції споживачам.
6. **Товарообмінний залік**, тобто зменшення ціни нового товару для покупця за умови здавання ним раніш придбаної і вже застарілої моделі даної фірми.

Крім знижок, продавці досить часто використовують у процесі формування остаточної ціни систему надбавок до ціни.

Надбавка до ціни — ціна, яка встановлюється залежно від особливих вимог покупця при виконанні спеціального, індивідуального замовлення, за підвищену якість товару, надання додаткових сервісних послуг, розстрочку платежу і таке інше.

Метод надбавок є поширеним методом ціноутворення, згідно з яким до ціни на визначений продукт додають надбавку, яка відповідає додатковим витратам та престижності отриманого унікального продукту (товару). Підвищення цін обов'язково повинно супроводжуватись роз'яснювальною роботою серед потенційних споживачів через засоби маркетингової комунікації, перш за все через рекламу. В іншому випадку фірма ризикує втратити частку свого ринку.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте економічний зміст поняття «ціна».
2. Які функції виконують ціни?
3. За якими ознаками класифікують ціни? Дайте їм характеристику.
4. У чому полягає головна мета застосування цінових знижок?
5. З якою метою застосовуються надбавки до ціни?

Тести для самоконтролю:

1. Основними складовими ціни є...:
 - а) собівартість і прибуток;
 - б) прибуток і рентабельність;
 - в) собівартість і рентабельність;
 - г) рентабельність і прибуток;
 - д) прибуток і витрати.
2. Оптова ціна підприємства визначається як...:
 - а) «собівартість + прибуток»;
 - б) «ціна реалізації + торговельні надбавки»;
 - в) «роздрібна ціна - ПДВ»;
 - г) «роздрібна ціна – ПДВ – акцизний збір»;
 - д) «собівартість + прибуток + ПДВ».
3. За якою ознакою ціни поділяються на світові, національні, регіональні і місцеві?
 - а) за формами продажу;
 - б) за територією дії;
 - в) за ступенем регулювання;
 - г) за сферою обслуговування;
 - д) за методами ціноутворення.
4. Спосіб зниження ціни на користь покупця з урахуванням становища на ринку та умов контракту – це...:
 - а) цінова знижка;
 - б) надбавка до ціни;
 - в) процес ціноутворення;
 - г) домовленість між продавцем і покупцем;
 - д) тарифи.

Лекція: Дохід і прибуток підприємства.

У лекції розглядаються наступні питання:

- 1. Економічна суть та класифікація доходів.*
- 2. Прибуток: суть та види.*
- 3. Порядок формування та розподілу прибутку.*
- 4. Рентабельність продукції, її види і методика розрахунку.*

1. Економічна суть та класифікація доходів

Дохідність підприємства є одним із найголовніших показників, що відображають фінансовий стан підприємства. Такий показник визначає мету підприємницької діяльності. Крім керівництва фірми і колективу, він цікавить вкладників капіталу (інвесторів, кредиторів), а також державні органи, і передусім – податкову службу, фондові біржі, що здійснюють купівлю-продаж цінних паперів.

Іноді прибуток ототожнюють з поняттям доход. Але це ототожнення неправильне

З практичного погляду показник "дохід" визначається тим, що він характеризує загальну суму коштів, що надходить на підприємство за певний період і за вирахуванням податків, може бути використана на споживання та інвестування.

Отже, **дохід** - це виручка підприємства від реалізації продукції, надання послуг та виконання робіт без врахування податку на додану вартість та акцизний збір.

Відповідно до П(С)БО № 15 «Дохід» **дохід класифікується за такими групами:**

- 1. Дохід від реалізації (дохід від реалізації товарної продукції, послуг та робіт).*
- 2. Інші операційні доходи (дохід від реалізації іноземної валюти, виробничих запасів, МШП; дохід від оренди; суми, отриманих штрафів та ін.).*
- 3. Дохід від участі в капіталі (дохід від інвестицій).*
- 4. Інші фінансові доходи (дивіденди, відсотки по облігаціях).*
- 5. Інші доходи (дохід від реалізації необоротних активів, від безоплатно отриманих активів).*

2. Прибуток: суть та види

В умовах ринкових відносин важливе значення має спроможність підприємства працювати прибутково. Саме прибуток стає основним чинником, який впливає на можливість забезпечення фінансування багатьох програм підприємства, пов'язаних з розширенням його потужностей, підвищенням якості продукції, зміцненням конкурентної позиції підприємства, його виходом на нові ринки тощо. Він є одним з показників, що характеризує кредитоспроможність підприємства під час укладання кредитної угоди з банком.

Прибуток – це частина доходу, що залишається підприємству після відшкодування усіх витрат, пов'язаних з виробництвом, реалізацією продукції та іншими видами діяльності.

В умовах ринку прибуток є джерелом усіх фінансових ресурсів підприємства,

удосконалення його матеріально-технічної бази. Уся діяльність підприємства спрямовується на те, щоб забезпечити зростання прибутку або стабілізувати його на певному рівні.

Основними функціями прибутку є:

1. Прибуток як основа інноваційних рішень.
2. Мірник успіху діяльності підприємства.
3. Джерела самофінансування і розвитку.
4. Винагорода власникам і працівникам.

Залежно від формування та розподілу розрізняють ***такі види прибутку:***

1. ***Валовий прибуток*** – це загальний прибуток підприємства, одержаний від усіх видів діяльності, до його оподаткування і розподілу. Саме цей скоригований балансовий прибуток виступає у формі прибутку до оподаткування.
2. ***Чистий прибуток*** – це прибуток, що поступає у розпорядження підприємства після сплати податку на прибуток.

З чистого прибутку підприємства сплачуються борги та проценти за кредити, а решта розподіляється на виплати власникам, персоналу за результати роботи, використовується на інвестиційні потреби.

3. Порядок формування та розподілу прибутку

Прибуток підприємства формується за рахунок таких джерел:

1. ***Прибуток від реалізації продукції (послуг)*** є основним складником валового прибутку. Він обчислюється як різниця між виручкою від реалізації продукції та повною собівартістю продукції.
2. ***Прибуток від продажу майна*** включає прибуток від продажу основних засобів, нематеріальних активів, цінних паперів інших підприємств тощо. Його розраховують як різницю між ціною продажу та балансовою вартістю об'єкта, що продається, з урахуванням витрат на продаж.
3. ***Прибуток від позареалізаційних операцій*** – це прибуток від спільної діяльності підприємств, проценти по реалізації акцій та інших цінних паперів, штрафи, що сплачуються іншими підприємствами за порушення боргових зобов'язань, дивіденди на цінні папери.

У фінансовій політиці підприємства важливе місце займає розподіл і використання одержаного прибутку.

Відповідно до головних напрямів використання цей прибуток можна розділити на дві частини:

1. ***Прибуток, що спрямовується за межі підприємства*** у вигляді виплат власникам, персоналу підприємства за результатами роботи (як заохочувальний захід), на соціальну підтримку.
2. ***Прибуток, що залишається на підприємстві*** і є фінансовим джерелом його розвитку (нерозподілений прибуток). Цей прибуток спрямовується на створення резервного та інвестиційного фондів.

4. Рентабельність підприємства

Прибутковість підприємства вимірюється двома показниками – прибутком і рентабельністю. Прибуток виражає абсолютний ефект без урахування використаних

ресурсів. Тому для аналізу його доповнюють показником **рентабельності**, економічний зміст якого полягає в тому, що він характеризує прибуток, що отримується з кожної гривні витрачених засобів. Показник рентабельності визначається у відсотках.

Розрізняють такі види рентабельності:

1. *Загальна рентабельність виробництва* характеризує ефективність діяльності підприємства і визначається як відношення валового прибутку до суми вартості основних засобів і нормованих оборотних засобів.
2. *Рентабельність сукупних активів* характеризує ефективність використання всього наявного майна підприємства та обчислюється як відношення валового прибутку до середньої суми активів балансу підприємства.
3. *Рентабельність власного капіталу* відображає ефективність використання активів, створених за рахунок власних коштів і визначається відношенням чистого прибутку до власного капіталу підприємства.
4. *Рентабельність реалізованої продукції* характеризує ефективність витрат на виробництво продукції та її збут. Вона визначається як відношення прибутку від реалізації продукції до собівартості реалізованої продукції.
5. *Рентабельність певного виробу* визначається у багатомономенклатурному виробництві. Даний показник розраховують як відношення різниці ціни виробу за одиницю і собівартості за одиницю продукції до собівартості за одиницю продукції.

Контрольні запитання:

1. Чим відрізняється дохід і прибуток підприємства?
2. Охарактеризуйте основні функції прибутку.
3. За рахунок яких джерел формується прибуток підприємства?
4. Проаналізуйте напрями розподілу прибутку.
5. Розкрийте економічний зміст поняття «рентабельність».

Тести для самоконтролю:

1. Дохід підприємства характеризує...:
 - а) результат здійснення усіх видів діяльності підприємства за певний період часу;
 - б) чистий результат діяльності підприємства за певний період часу;
 - в) рентабельність виробництва;
 - г) виручка підприємства від реалізації продукції, надання послуг або виконання робіт;
 - д) усі відповіді правильні.
2. Частина доходу, що залишається підприємству після відшкодування всіх витрат – це...:
 - а) прибуток підприємства;

- б) дохід підприємства;*
- в) рентабельність підприємства;*
- г) ефективність підприємства;*
- д) платоспроможність підприємства.*

3. Загальний прибуток підприємства до його оподаткування і розподілу – це...:

- а) валовий прибуток;*
- б) операційний прибуток;*
- в) чистий прибуток;*
- г) інвестиційний прибуток;*
- д) фінансовий прибуток*

4. Прибуток, що отримується з кожної гривні витрачених засобів, характеризує...:

- а) показник рентабельності;*
- б) показник платоспроможності;*
- в) показник ліквідності;*
- г) показник фінансової стійкості;*
- д) показник фондівдачі.*

5. Податок на прибуток сплачується з...:

- а) валового прибутку;*
- б) операційного прибутку;*
- в) чистого прибутку;*
- г) інвестиційного прибутку;*
- д) фінансового прибутку.*

6. Основною умовою одержання підприємством певної суми прибутку є...:

- а) перевищення доходів над витратами;*
- б) здійснення господарської діяльності в певному обсязі;*
- в) задоволення попиту;*
- г) перевищення витрат над доходами;*
- д) рівність витрат і доходів.*

7. На сучасному етапі розвитку ринкових відносин прибуткова діяльність підприємства...:

- а) не оподатковується;*
- б) обмежується державою;*
- в) характеризує конкурентоздатність підприємства;*
- г) оподатковується податком на прибуток;*
- д) правильна відповідь відсутня.*

Лекція: Реструктуризація та санація підприємств

У лекції розглядаються наступні питання:

- 1. Загальна характеристика процесу реструктуризації підприємств.**
- 2. Санація суб'єктів господарювання.**

1. Загальна характеристика процесу реструктуризації підприємств

Одним із засобів фінансового оздоровлення підприємств є реструктуризація.

Реструктуризація підприємств – це здійснення організаційно-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на зміну структури підприємства, його управління, форми власності, організаційно-правової форми, з метою фінансового оздоровлення підприємства, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищення ефективності виробництва.

Завдання реструктуризації:

1. Забезпечити виживання підприємства.
2. Відновити конкурентоспроможність та платоспроможність підприємства.

Види реструктуризації:

1. *Управлінська реструктуризація* пов'язана з підготовкою та перепідготовкою персоналу підприємства з орієнтацією на конкурентоспроможне його функціонування, зміну організаційної структури, менеджменту, інноваційної та маркетингової політики.
2. *Технічна реструктуризація* спрямована на досягнення високого рівня виробничого потенціалу, технології, застосування ноу-хау, технічних інновацій, що дає змогу підприємству вийти на ринок з конкурентоспроможною продукцією.
3. *Економічна реструктуризація* підприємства спрямована на підвищення рівня його рентабельності, що залежить від його капітальних та поточних витрат (собівартості) на виробництво продукції, обсягів продажу, а також ефективної цінової політики.
4. Після *фінансової реструктуризації* підприємство матиме таку структуру балансу, за якої показники ліквідності й платоспроможності задовольнять вимоги ринку, позбудеться проблем з виплатою кредитів, відсотків на них тощо.
5. *Організаційно-правова реструктуризація* характеризується процесами корпоратизації, зміни організаційної структури та власника.

Як правило, процесам реструктуризації підлягають слабкі, неплатоспроможні підприємства, що стоять на межі банкрутства, але і прибуткові підприємства використовують різні варіанти реструктуризації.

Єдиного рецепту реструктуризації не існує. Вона може вестись в багатьох напрямках як паралельно, так і послідовно в залежності від конкретної ситуації на підприємстві, специфіки галузі та загальноекономічного середовища.

Можливі такі варіанти виконання реструктуризації:

- об'єднання (злиття) підприємств з утворенням нової юридичної особи;
- перепрофілювання підприємства;

- виокремлення певних структурних підрозділів з метою подальшої діяльності;
- виокремлення певних структурних підрозділів з утворенням нових юридичних осіб;
- створення холдингової компанії з дочірніми підприємствами.

Основними показниками реструктуризації є:

1. Прибутковість.
2. Наявність позитивних грошових потоків від основної діяльності.
3. Зростання продуктивності праці.
4. Зростання продуктивності всіх видів ресурсів.
5. Зростання обсягів експорту.

Проведення заходів із реструктуризації для кожного суб'єкта господарювання потребує індивідуальних способів розв'язання завдань щодо виходу з кризового стану.

2. Санація суб'єктів господарювання

Санація – це комплекс послідовних взаємопов'язаних заходів фінансово-економічного, виробничо-технічного, організаційного, соціального характеру, спрямованих на виведення суб'єкта господарювання з кризи і відновлення або досягнення ним прибутковості та конкурентоспроможності.

Мета санації полягає у покритті поточних збитків підприємства та усунення причин їх виникнення, збереження або відновлення ліквідності і платоспроможності, покращення структури оборотного капіталу, формування резервів фінансових ресурсів для проведення оздоровчих заходів.

Згідно із законодавством України, а саме Кодексу України з процедур банкрутства процедура проведення санації не обмежується термінами.

Загальновідома модель фінансового оздоровлення підприємства передбачає послідовне здійснення ***відповідних заходів***:

1. Процес фінансового оздоровлення починається з *виявлення та аналізу причин фінансової кризи*, що дає змогу або прийняти рішення щодо доцільності проведення санації, або, якщо це зробити неможливо, щодо повної ліквідації підприємства.
2. За проведення процесу санації необхідно *визначити її стратегічні цілі та тактику проведення санації*.
3. Відповідно до вибраної стратегії розробляється *програма санації*, тобто система взаємопов'язаних заходів, спрямованих на вихід підприємства з кризи.
4. *Проект санації* розробляється на базі санаційної програми і містить техніко-економічне обґрунтування санації, розрахунок обсягів фінансових ресурсів, необхідних для досягнення стратегічних цілей.
5. *Складання бізнес-плану* спрямоване на відновлення платоспроможності й досягнення ефективної діяльності з урахуванням наданої державної підтримки для проведення санаційних заходів. Бізнес-план фінансового оздоровлення може мати такі розділи:
 - загальна характеристика підприємства;
 - основні параметри проекту бізнес-плану;

- заходи для відновлення платоспроможності та підтримки ефективної господарської діяльності;
 - ринок і конкуренція;
 - маркетингова діяльність підприємства;
 - план виробництва та його ресурсне забезпечення;
 - фінансовий план.
6. *Успіх: так або ні.*
7. *Вихід із кризи та відновлення позицій на ринку.*

Контрольні запитання:

1. Розкрийте суть реструктуризації підприємства.
2. Які види реструктуризації підприємств ви знаєте?
3. У чому полягає завдання реструктуризації?
4. У чому полягає суть процесу санації?
5. Назвіть основні заходи фінансового оздоровлення підприємства.

Тести для самоконтролю:

1. Основна вимога до підприємств, що підлягають реструктуризації, – це...:
 - а) підприємство повинно мати складну організаційну структуру;*
 - б) продукція підприємства має відповідати поточному платоспроможному попиту;*
 - в) кризовий стан підприємства;*
 - г) відсутність власних оборотних коштів;*
 - д) продукція не користується попитом.*
2. Основними показниками реструктуризації є...:
 - а) прибутковість;*
 - б) наявність позитивних грошових потоків від основної діяльності;*
 - в) зростання продуктивності праці та всіх видів ресурсів;*
 - г) зростання обсягів експорту;*
 - д) усі відповіді правильні.*
3. Санація підприємства проводиться у зв'язку з...:
 - а) перепрофілюванням підприємства;*
 - б) здійсненнім антимонопольних заходів;*
 - в) відновлення або досягнення прибутковості;*
 - г) реорганізацією підприємства;*
 - д) зменшенні витрат.*

Рекомендована література

Базова література:

1. Гетьман О.О., Шаповал В.М. Економіка підприємства : навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 488 с.
2. Гринчуцький В.І. Економіка підприємства: навчальний посібник. 2-ге видання. – Київ: Центр учбової літератури, 2019. – 304 с.
3. Економіка підприємства : підручник / під заг. ред. д.е.н., проф. Ковальської Л.Л. та проф. Кривов'язюка І.В. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 700 с. URL: <https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-03/%21%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%95%D0%9F%20%D0%9F%D0%A2%D0%91.pdf>.
4. Економіка підприємства: Навч. посібник / уклад. Н. В. Романченко, Т. В. Кожемякіна, К. В. Пічик. — Київ: НаУКМА, 2018. — 343 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/db4e7ada-de22-46a4-b14c-d72e264afb08/content>.
5. Іванілов О. С. Економіка підприємства: навчальний посібник. – Київ: Центр учбової літератури, 2019. – 728 с.

Додаткова література:

6. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (із змінами від 15.04.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами від 18.06.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV (із змінами від 27.03.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
9. Закон України «Про оплату праці» №108/95-ВР від 24.03.1995 р. (із змінами від 25.04.2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
10. Закон України «Про господарські товариства» №1577-II від 19.09.1991 р. (із змінами від 13.12.2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>.
11. ДК 002:2004 Класифікація організаційно-правових форм господарювання. Затв. наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 №97 (із змінами від 07.02.2025 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#Text>
12. Інструкція зі статистики заробітної плати №5 від 13.01.2004 р. (із змінами від 17.01.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04#Text>.
13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07.02.2013 р. №73. (із змінами від 23.01.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>.
14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» від 29.11.1999 р. №290 (із змінами від 29.09.2020 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99#Text>.

15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» від 31.12.1999 р. №318 (із змінами від 29.09.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>.
16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 17 «Податок на прибуток» від 28.12.2000 р. №353. (із змінами від 12.01.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0047-01#Text>.
17. Бойчик І.М. Економіка підприємства підручник. / І.М.Бойчик. – К.: Кондор-Видавництво, 2016. – 378 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2021/Bojchik_2016_378.pdf.
18. Яркіна Н.М. Економіка підприємства : Навч. посіб. / Н. М. Яркіна. – Вид. 2-ге перероб. і доп. – К. : Видавництво Ліра-К, 2017. – 600 с. URL: <https://lira-k.com.ua/preview/12271.pdf>.

Економіка підприємства [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр галузі знань D Бізнес, адміністрування та право спеціальності D1 Облік і оподаткування денної форми здобуття освіти / уклад. Леся ЗУБЧИК. – Ковель: ВСП «КПЕФК ЛНТУ», 2025. – 124 с.

Комп'ютерний набір: Леся ЗУБЧИК

Редактор: Леся ЗУБЧИК

Підп. до друку «___»_____ 2025 р .
Формат 60х84/16. Папір офс. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. _____.
Обл.-вид. арк.._____ Зам._____
Тираж____ прим.

ВСП «Ковельський промислово-економічний фаховий коледж ЛНТУ»
45000 м. Ковель, вул. Заводська, 23
Друк – ВСП «КПЕФК ЛНТУ»

